

8.Sayı 2007 Cilt 4 Sayı 2

Potansiyeli Arttırma: Özürlülük Araştırmalarında Mikro-Sosyal Yaklaşım*

Yazar : Paul Gordon JACOBS**

Çevirenler: Mehmet ERGÜN***, Meryem ŞAKAR JEFFERIES****

* Disability Studies Quarterly Winter 2002, Volume 22, No. 1 59-73'den alınmıştır, //www.cds.hawaii.edu //

** Viktorya Özürlülük Danışmanlığı, Avustralya

*** Sosyal Çalışmacı, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı

**** Dr. Med.Vet., Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı

ÖZET

Bu makale, post-modernitenin genel kavramları, damgalama, mağdurlaştırma, ihtiyaçlar teorisi ile gelecekteki araştırmalara yönelik önerileri içermektedir. Makro-sosyal kavramın kısa açıklamasının ardından mikro-sosyal analizlerin özürlülük açısından uygun olacağı düşünülmüştür. Sosyolog Anthony Giddens ve Psikolog Abraham Maslow bu alandaki önemli teorisyenlerdir. Bu makale özürlü hakları hareketlerinin politik eylemcilerinin söylemleri ile belirtilen teorilerin bağlantısını vermeyi amaçlamıştır. Bu eylemciler içerisinde Tom Shakespeare, Michael Oliver, Colin Barnes ve Lerita Coleman bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mağdurlaştırma, kendini gerçekleştirme, post-modernite

Giddens'in post-modernite kavramının odağında geleneksel ve geleneksel sonrası düşünceler yer almaktadır. Bu genel konular modern çağ öncesi toplumsal teorilerin ve doğanın çarpıtılmasına kadar gitmiştir.1 Geleneksel toplumlarda biçimlenmiş, karşılıklı etkileşim ve paylaşım rolleri olan mekanik dayanışmalar mevcuttur. Geleneksel yöntemlerde düşüncelere baskı, suçlama hatta bireysel özerkliği yok etme eğilimi vardır. Baskıya yönelik benzerlikler işin doğasındaki bir başka özelliktir (Giddens, 1996:126). İnsan ruhunu tam olarak öğrenebilmenin çok zor ve karışık olduğu varsayılmaktadır. Kişinin yaşamında meydana gelen olaylar kader veya alinyazısı olarak değerlendirilmekte ya da kişinin elinde olmayan nedenlerden dolayı ortaya çıktığı düşünülmektedir. Keyfi ve baskıcı eğilimler, geleneksel baskılar, kör inanç, sadakat veya kader nedenine dayandırılmaktadır. Daha geniş anlamda, kişinin eleştirel düşünme gücü kişiler kendilerini görülmeyen güçler tarafından kontrol edildiğini düşündüğünden dolayı etkisiz kalmaktadır. İnsanların egemen fikirlerin bir tehdit mi yoksa bir sapma mı olduğunu sorgulaması tesadüfî değildir.

Tom Shakespeare'in (1997:34) "Kişisel Trajedi Teori"si gittikçe etkisini azaltmakta "özürlülerin hareketli de büyük oranda bunu ispatlamaktadır". Hareketlilik makro-sosyolojik olgunun en önemli anahtarıdır ki; Giddens bunu gelenekten uzaklaşma olarak tanımlamıştır. Gelenekten uzaklaşma geleneksel ya da geleneğe bağlı baskıcı davranışların sorgulanmasını gerektirir. Geleneksel sonrasında sosyal düzen (toplumsal uyum, hiyerarşi) yok olduğundan bu durum söz konusu edilmez, bu ancak geleneksel statü değişirse oluşabilmektedir (Giddens, 1996:5).

Gelenekselden uzaklaşma büyük ölçüde ekonomik olgudan farklı olmayan küreselleşme ile ortaya çıkmıştır. Gelenekselden uzaklaşma baskısını devam ettiren toplumlar, büyük oranlarda yansımalarını güçlendiren toplumlardır.2 Toplu taşımanın ortaya çıkması ve ani küresel iletişim bundan genel olarak sorumludur (Giddens, 1996:4). Küreselleşme her

geçen gün sosyal etkinlikleri gelenekten uzaklaştırmayı yaygınlaştıran bir süreci etkilemektedir. Değişimler adlandırılmasa da bu gelişmelerin devam edeceği görülmekte, ayrıca ortak payda dışında farklılıkların değişmeyeceği anlaşılmaktadır (Giddens, 1996:7, 42).

Sonuç olarak, Giddens (1996:7) yoğunlaştırılmış yansıtma dünyasında daha çok özerklik isteyen insanların "zeki insanlar grubu" olduğuna inanmaktadır. Feminizm bir örnektir. Geleneksel toplumlar kadınların özerkliğini kısıtlamaktadır. Feminizm hareketi beraberinde kadın eğitimi de getirmesi, kadının geleneksel tarzını ve bilinçliliğini daha fazla etkiledi. Özellikle batı ülkelerinde kadınlar bireysel ve cinsiyet yönünden kendilerinin daha iyi geliştirme haklarını savunmuşlar, geleneksel açıdan hiçbir şeyin etkisinde kalmamayı başarmışlardır. Cinsiyet yönünden ikinci bir gelişmeyi sağlayan feminizm, kadınların gerçek bakış açısı ve rollerine daha da derinlik kazandırmıştır. Gerçekten bu yöntem kadın statüsünü değiştirmiştir. Gittikçe artan bir oranda onların sosyal alınıyazılarını veya kaderini kendi kontrolleri altına almıştır (Giddens, 1996:82). Yaşam politikası ile ilgili olan bu yöntem, "hayatı şans değil, bir yaşam tarzı" olarak değerlendirmektedir (Giddens,1996:14).

Geleneksel sonrası dönemde kişisel kimlik sosyal yapılanma yerine daha çok psikolojik açıdan gelişmiştir. Kimlik genel olarak beden ve tepki yansımaları olarak ortaya çıkar. Kişinin yaşam tarzının incelenmesinde kişinin kimliği "keşfedilen, oluşturulan ve devam ettirilen dönemlerden oluşmaktadır" (Giddens, 1996:82). Bu da insanların kendi yaşamlarını kişisel özgürlükleri ve üretkenlikleri bağlamında kontrol edebileceğini göstermektedir.

"Rarely" (Nadiren) yazarı Fiona Campbell (2001:1), "en egemen güç varlık bilimi olduğunu vurgulayarak, 'özürlü insanların' üretildiğine dikkati çekmektedir." Michael Oliver, "Kişisel Trajedi Teorisi"ni özürüllüğün bir aforozu olarak nitelendirmekte, kişisel anlamda oluşumunu tesadüfî bir olgu olarak, kişisel şanssızlık olarak değerlendirilmektedir (Campbell, 2001:1; Oliver, 1996:32). Bu yalnızca sağlık sektörünü değil, medya ve günlük yaşamı da etkilemektedir.

Teori, özürlü insanın dönüşümü olmayan sabit fiziksel ve duygusal özelliğe sahip olduğunu da vurgulamaktadır (Barnes & Oliver, 1993:8). Her nasılsa, özürülüler çok az insani değerlere sahiptir ve kesinlikle özerk olamazlar. Bu damgalama yanlıştır (Oliver, 1990). Zola (1982) bunun yüzeysel oluşumlara ve özürlü olmayanlarla özürülüler arasında engeller oluşmasına neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu durum farklı bir kültürel üstünlük olarak değerlendirilmekte, "büyük ölçekte yararlı bir kaynak" olarak belirtilmektedir (Barnes & Oliver, 1993:8) Ayrıca, Campbell (2001:2) açıklamasında, özürülülerin "Kişisel Trajedi Teori"si nedeniyle yaratılışın tahammül edilemez aynı zamanda önemsenmeyen ve dışlanan kişiler yapıldıklarını Michael Foucault'un 'düşüncesizler' kavramı ile ortaya çıktığını belirtmektedir.³

Gittikçe artan şekilde, Shakespeare özürlü insanların geleneksel özürüllük modellerini sürekli sorguladıklarını belirtmiştir. Lerita Coleman'ın (1997; 221) açıklaması şöyledir: "Geleneksel yaklaşımın sosyalleştirme yönlendirmesi... insanları ileriye yönelik anlayıştan uzak, basmakalıp bir şekillendirmeye veya damgalamaya yönelik bir anlayıştır... insanların gruplandırılmasını, damgalanmasını ele alan bu yöntemler yanlıştır."

Coleman'ın sosyal algı yöntemi ile ilgili olarak Giddens ve Maslow arasında bağlantı kurulabilir. Coleman'ın geleneksel yaklaşımı, 'üstü kapalı olarak' özürüllüğün tıp, medya, işgücü ve kapsamlı günlük aktiviteler alanlarında yoğun olarak devamının sağlanmasıdır. Baskın gelen bu düşünceler, çoğunlukla olumlu işbirlikleri aynı zamanda gelenekselliği

kabul etmeyen büyük ölçekli tepkisel yaklaşımlarla yer değiştirmiştir.

Mağduriyet ve Damgalanmanın Roller

Politik eylemlerle ilgili olmasına rağmen, Michael Oliver'in yasal sistemi politik silah olarak kullanmada isteksiz olması düşüncesine katılınabilir. Bu yaklaşım yasal yaptırımı olan haklar gibi, görüşülüp tartışmaya açılmadan keskin yargılara, ayrıca sosyal eşitsizliğe neden olacak yan etkilere neden olabilir (Bickenbach,1997:105; Oliver,1990:105-106,121-122). Birçok sosyal yapılanmaya hizmet eden makro-sosyal yaklaşım, özürülü insanları üretici konuma da getirebilir. Shakespeare'in (1997:31) yazdığı politik eylem, "sosyal değişime katkı verecek önemli bir yaklaşım olabilir"; çünkü "burada özürülüler ana konu olarak verilmekte, ancak özürülülerle ilgili çok az deneyim sahibi olduğumuz da vurgulanmaktadır." Sonuç olarak özürülüler "ayrımcı politikalarla ve sosyal azınlık olarak değerlendirilerek toplumsal bölgelere 'gettolaştırılmaya' gönderilmektedir "(Shakespeare 1997:31). Buna ilave olarak özürülü insanlarla ilgili deneyimlerin kullanım alanı daha azdır. Shakespeare (1997;34) "politik eylemleri, entelektüel düşüncelerle karşılaştırmadan yeterli yararın elde edilemeyeceği konusunda uyarmaktadır. Özürülülük hâlâ teorik düzeyde tartışıldığından eylemlerin uygulamaya yönelimi yavaştır".

Kültürel sessizlik bir sorun olarak Paula Freire (1993;12) tarafından dezavantajlı azınlık grubu kabul edilen özürülülere yönelik bir baskı olarak görülmektedir.

Bu baskılar ve bilinçlilikten uzaklaşma eleştirel düşünme gücünü ve kendisi için gerekli şartları değiştirmesini de engellemektedir. Sosyal dışlanma onları yaşamsal kaynaklar, isteklendirme ve ifadelerini rahatça söylemelerinden yoksun bırakmaktadır.

Oysa 'kültürel sessizlik' güçsüz durumundaki insanları baskılar karşısında konuşmalarını engelleyecek, farklı bir yöntem olarak 'kültürel sessizlik' içindeki baskıcı kimseleri güçlendirecek, toplum içindeki önemli bir grup insanın marjinalleştirilmesi ve savunmasızlığı konusunda konuşulamayacaktır (Jennifer Fitzgerald 1997;267).

Damgalama, benimseme veya anlamayı reddeden pasif bir saldırıdır. Sosyal kabulsüzlük veya uzak durma sadece "sosyal ölüm" değil aynı zamanda sosyal kontrolün veya korumanın bir idamıdır (Coleman,1997; Edgerton, 1967; Goffman, 1963; Schur, 1983; Scott, 1969). Bu aynı zamanda damgalanmayanların beklentilerini de ifade etmektedir. Yaşam tarzı ve duygusal olarak kendilerini geliştirmeleri gibi istek ve başarı elde etme arzularını engellemenin yanı sıra yaşamda varsa şanslarını da azaltmaktadır. Sonuç olarak, damgalanmış insanların "bağımlı, pasif, yardıma muhtaç ve çocuk gibi olmaları beklenmektedir"(Coleman 1997: 224). Buradan da mağduriyetin sosyal olgusu ortaya çıkmaktadır.

Açıklanan bu kavramlar bekli de kişisel düzeyde duygularını harekete geçirmede veya içgüdüsel güce hâkimiyette yetersiz olan bireyleri, gelenekselleşmeyen toplumlarda bağımlılığı teşvik etmeye yönelik bir anlam oluşturmaktadır (Giddens, 1996:175).

Mağdurlaştırma feministlerin, küçük grupların ve damgalanmaya karşı olan bireylerin kafalarını karıştırmıştır. Ek olarak, mağdurlaştırmanın katı kavramının özürülülerle ilgili politik eylemler için kritik bir nokta olarak görülebilir. Mağdurlaştırma gettolaştırılan azınlık veya giderek artan sosyal hareket içerisinde meydana gelebilir.

Mağdurlaştırma sağlıklı bir bağımlılık ile iyi niyetli bir bağımlılık arasında bir bağ olabilir. Pek çok açıdan kişisel riskleri almayı reddeden ve birilerinin problem(ler)ini üstleneceği düşünülen bir konudur. Farkında olarak veya olmayarak mağdurlaştırma sonsuz farklı boyutlarda nevrotik roller üstlenir. Deneyimler, kalitesiz yaşamı düzeltmek için boyun eğmenin hiçbir şeyin yapılamayacağı anlamına geldiğini göstermektedir. Kendini acı ile doldurmada, gerçek olmayan veya uyumsuz benzerliklerin sürdürülmesinde, ortak payda olarak toplum mağdurlarının diğerleri ile oynayacakları karşılıklı roller vardır. Onlar

gerçek etkileşim veya sezgiler için kullanıma hazır yanıtlarla cevap vermezler (veya yanlışlıkla). Kopp (1971:117) “övgü ve acımanın tehlikeli süreçleri de yaratabilecek bir hareket olarak” ifade edilmektedir. Buna umutsuzluk ve diğer istenmeyen toplumsal davranışların kısır döngüsü neden olur.

Sosyal mağduriyetin farklı savunma davranışları bir şekilde o kişinin diğerleri ile normal ilişkilerden kaçışının anlaşılmasında bakış açısı olarak değerlendirilebilir. Onlar yeni tecrübeleri denemekten kaçınırlar. Risklerden korunmaya çalıştıkları için duygusal olarak gelişemezler. Sosyal mağdur bir şeyleri kaybetme riski yaşadığından ne kazanır ne de kaybeder. Bunun yerine ‘sonuna kadar’ ve başlangıç seviyedeki gelişmemiş bir dünyayla baş etmeye uğraşır. Pasif pozisyondaki ‘kazanım’ üretimsizliktir. Bu da genel olarak güvensizlik ve yaygın hayal kırıklığını getirir.

İnsanlar mağduriyeti davranışlardan kaynaklanan sorumluluklara karşı pasif, saldırgan yöntemlerle kendilerini temize çıkarmaları için de kullanılmaktadır. Özürüllüğü bireysel ya da azınlık grubu olarak tehdit gibi kullanan özürüllüler, özürüllük durumunu bir sığınak gibi görürler. Coleman (1997:225, 228) bunu büyük ölçüde kişisel tercihin oluşturduğuna inanmaktadır. Damgalanan kişilerin özerkliklerine karşı bir diğer engel de, kişisel olarak temeldeki sorunların değil de mağduriyetten kaynaklanan kendi güçlüklerinin eleştirilmesidir. Diğer bir ifade ile kişiler damgalanmayı seçebilir ve bunun gerektirdiği engellere katlanılır ya da zorluklara karşı sorumluluklar üstlenir. Daha sonraki yaklaşım damgalanmış insan veya grupların tercih edilebilirliğidir.

Özürüllere karşı sosyal etkinin yeniden şekillenmesi ve değişimi için pozitif yöntemler potansiyel olarak mevcuttur. Aksi takdirde (büyük bir ihtimalle) özürüllülerin sosyal konumu değişmeyecektir. Özerkliğin reddedilmesi, özürüllere karşı geleneksel ve algılanamamış tarzdaki yaklaşımları güçlendirecek, yaşam tarzı tercihlerinde yetersiz kalmalarına neden olacaktır. Mağdurlaştırmanın kültürel olgusunda, aşırı tutuculuğun doğasından temel alınan “geleneksel yöntemlerle, geleneksel savunmadan başka bir şey yoktur”(Giddens, 1996:48). Özürüllük olgularında, basmakalıp gelenekler zaman aşımına uğrasa da, politik grup olsun veya bireysel olsun devam etmektedir. Damgalanmış insanlar için diğer bir konu da normale yakınlaştırmadır. Onları normal gibi kabul edip, damgalanmamış insanlar ile uyum sağlama çabalarına karşın, özürüllüler farklılıklarını gizleme girişiminde bulunabilir (Coleman,1997; Devis, 1994; Goffman, 1963).

Potansiyel Gelişimde Risk Derecesinin Önemi

‘Potansiyeli en yükseğe çıkarma’ terimi ‘özürüllüğün üstesinden’ gelmek ya da ‘normal olmaya’ çalışmak gibi anlamlarla karıştırılabilir. Her iki düşünce batı toplumlarında özürüllüğe bakışın geleneksel yöntemleri olmaya devam etmektedir. “Zorluğun üstesinden gelen bir başarı gerçeğe daha yakındır”. Bununla birlikte benlik sonsuza kadar devam eder. Bu nedenle zorluklar karşısında tamamlanan bir nokta ya da kesin bir kısa başarı süresi yoktur. Bunun yerine Maslow’un da belirttiği gibi ‘üst deneyimler’ vardır. 4

Maslow’un fizyolojik teorisi sorunlu veya ‘organ bozuklukları’ olan yaratıcı, üretici yaşamıyla dikkat çeken insanlarla yaptığı araştırmalardan ortaya çıkmıştır. İhtiyaçlar hiyerarşisine göre açıklanırsa fizyolojik gereksinimler (açlık ve susuzluk) ve güvenlik gereksinimi (fiziksel güvenlik ve duygusal istikrar) piramidin temelini oluşturur. Ardından gelen ihtiyaçlar; ait olma gereksinimi (sosyal kabul ve sevgi) sevgi, sevecenlik gereksinimi (sevme, sevilme) saygınlık gereksinimi (itibar ve başkalarından saygı görmek) ve kendini gerçekleştirme gereksinimi piramidin en üstüdür. Bütün bunlar bireyin kendi potansiyeline ulaşma çabalarıdır. Maslow’a göre birey bir kategorideki ihtiyaçları tam olarak gidermeden bir üst düzeydeki ihtiyaç kategorisine, dolayısıyla kişilik gelişme

düzeyine geçemez.

Maslow açıklamasında Abraham Lincoln, Thomas Jefferson ve Eleoanar Roosevelt' in bazı ortak özellikleri paylaştıklarını belirtmektedir. Bu özellikler kişisel kabul farklılığı görme, doğallık, açıklık, cömertlik, yeterlilik ve başkalarının inançlarına engel olmamayı içermektedir. Onların odak noktasında kalan öncelik konusu kısa süreli memnuniyetlerden ziyade uzun süreli memnuniyetlerdir. Kendinden emin olanların ilgi alanları benmerkezci değil, problem merkezlidir (Maslow, 1970: 480).

Maslow hoşnutsuzluğun insanın eksik yönlerini görebilmeye teşvik ettiğini iddia etmektedir. Damgalanan mağdurlar genellikle hiyerarşinin alt düzeyinde sıkışarak genellikle bağıllık, koruyuculuk ve etkileyicilik yönünde çaba sarf ederler. Bu olumsuz (karşıt) etkilere neden olabilir.

Temel ihtiyaçlarını karşılayabilen bir kişi, kişisel bir amaç için çok fazla mücadelede zorlanmayacaktır. Bu konuda katı düşünmek ya da ümitsizlik yansıtmak yerine kendini gerçekleştirebilen kişi doğal olarak diğer kişilerle koşullanmış ya da yüzeysel olmayan başarılı ilişkiler kurabilir. Onlar benmerkezcilikten vazgeçip büyük bir istekle sevecen olmaktadır. Gerekliğinde kendini gerçekleştiren kişi alışılmadık olmaya cesaret edebilir. Diğer insanların ne düşündüğü de o kişi için önemli değildir; çünkü o kişi gerçeklere ve güçlü bilgilere sahiptir. Kişilerin önyargılarının niteliğine bağlı olarak özel ve gerçek öz benlik, bazen düşmanca, dostça olmayan ve kendini beğenmiş bir görünümle yansiyabilir. Fakat samimi birey bencil olan ve olmayan arasındaki çizgiyi ile 'yapmalıyım' ve 'benden ne beklenir' arasındaki çizgiyi bilir (Kopp, 1971:142). Aksi takdirde gelişim tercihi baskın çıkarak korku seçimine dönüşebilir. Bazı kişiler el falına, yıldız falına veya tarot kartlarına göre hareket eder. Bu insanların geleceği görebilecekleri başka güvenli yollar vardır. Bağımsızlığa doğru hareketle5 gelecek herhangi bir yerde değil, özürülülerin liderliğinde özürülülerin ne yarattığı ile ilgilidir.

Özürülülerin kendilerini gerçekleştirmesinde önemli bir tamamlayıcı unsur 'riskin ciddiyeti' dir. Riskin önemi özerklik hareketiyle bağlantılıdır. Risk almanın da önemi vardır. Çünkü risk olarak önemli bir sonuca ulaşılır, bu başkalarının yardımıyla ya da kişinin kendi gayretleriyle olabilir. Ciddi risk, gözü karalık veya aşırılık değil; hesaplanabilir bir risktir. Gerçekçi amaçlara ulaşmayı başarmak kendini gerçekleştirmek için hayati unsurdur; çünkü riskler kişisel keşfi geliştirmektedir. Kişilik savunmasıyla kilitlenmiş olmaktan daha çok, riski göze alan özürülü bir insanın damgalanma hissinden uzaklaşmasını sağlayan olanağı vardır ve daha güçlü bir kişilik gelişimini başarabilecektir. Riskin derecesi mağduriyetle tamamen zıtlık ifade eder, risk almak kişisel bağımsızlığa yönelimi sağlar. Bir ölçüde gelecek korkulacak bir şey değildir ve daha iyi kontrol edilebilir. Kişi 'yanlış' veya 'doğru' olumsuz düşüncelerden kaçınarak giderek artan biçimde risk alabilmeli; ancak tecrübelerini arttırmaya da devam etmelidir. Diğer yöntemler amaca uygun değil veya kötüye kullanımdır. Geliştirilen güvenle insanlığın tam bir parçası olan bağımsızlık daha iyi ortaya çıkacaktır.

Daha önce de vurgulandığı gibi damgalanmamış insanların damgalanmış insanları hor görmeyen temelindeki duygular iki şekilde oluşmaktadır ki; bu yaklaşımlar sosyal olarak reddetme ve onlardan düşük düzeydeki beklentidir. Coleman bu durumların gizlendiğini belirtmektedir. Damgalanmış insanlar içlerindeki duyguları ifade etmekten sakınırlar. Normalin tanımlanmasını sorgulamak güç ve zahmetlidir. Normalliğin yeniden tanımlanması ile damgalanan kişi yeni konumlar kazanabilir ve kimliğini devam ettirebilir. Kendini gerçekleştirme ve özerkliğin kazanımı ile daha fazla kendilerinin farkına varırlar ve "kim olduklarının kabul edilmesini gerçekleştirebilirler" (Coleman, 1997:225).

50 yaşındaki Hero Joy Nightingale özerkliğin etkisine örnek teşkil etmektedir. Hero birçok

özrü nedeniyle durumu sınırlanmıştır. Karmaşık hareketleri yapamayacak durumda ve nörolojik olarak tanımlanamayan bir sorunu bulunmaktadır. Hero konuşamaz, yürüyemez ve kendine bakamaz durumda ve yaşamı tekerlekli sandalye ile sınırlanmıştır. O'nun 1997 de Beyond The Window6 adlı internet dergisi bir toplantıyla İngiliz şehri Canterbury de yayına başlamıştır. Annesi Pauline tarafından kaleme alınan yazılarda, Hero'nun düşüncelerini avucuna parmakları ile harfi harfine heceleyerek gayretli bir biçimde nasıl ustaca ifade ettiği belirtilmektedir.

O'nun dergideki yazısından bir alıntı:

"Bazı yetişkinler beni doğduğumdan beri öldürdü, bazı yetişkinler beni yaşıyor olmama rağmen aşağıladılar, bazıları... beni daha önce aldığım günahlar için verilen bir çeşit ceza olarak gördü, bazıları da halime acıdı. Bunlar geçmişte özürlelikle ilgili hiçbir şeyi görmüş bilmiş değiller. Şunu göremiyorlar; gördükleri o insanlar da kendileri gibi farklı değiller."

Altı yaşından beri okula devam edemediği için internet onun yaşamında önemi bir rol oynamıştır. Dört yıl sonra 7. sayısında dergi 77 ülkede yayınlanmakta ve BM Genel Sekreteri Kofi Annan ve yazar Margaret Atwood gibi önde gelen isimlerin de bulunduğu okuyucularıyla iftihar etmektedir. Hero izole olmaktan ve yabancılaşmaktan kendini kurtardı ve özürlelülüğünün anlamını bilerek yazdı. Hero'nun sosyal yaşamı derginin başlamasından sonra çok gelişti. İnternet yoluyla özürlelülüğü yok oldu, internet kullanırken özürlelülüğünü hiç düşünmedi; yalnızca kendisi ve sesi önemliydi. Teknolojinin mucizeleri yardım etti. Aldığı riskin önemiyle Hero bilinen basmakalıp yaklaşımların üstesinden gelmiş ve potansiyel olarak kendini daha iyi geliştirmeyi amaç edinmiştir. O'nun internet macerası başarısız da olabilirdi ancak hiç risk almasaydı eskiden olduğu gibi pek çok insanla iletişim kuramayacaktı.

Yapılmayacak gibi görünen şeyler cesaret, destek ve teşvikle yapılabilen hatta daha da iyisi gerçekleştirilebilmektedir. Şöyle açıklanabilir; yetersizlik değerli olanaklar veya bir uyarıcı ile bireyleri daha yüksek başarılar elde edebilecek motivasyonlara yönlendirebilir. 'Normal' nedir? gibi sorularla zaten damgalanmayı reddetmenin birinci aşaması geçilmektedir. Yalnızca herhangi biri risk alarak girişimlerde bulunursa, kişisel sorumluluk alırsa, o kişi damgalanma ve geleneksel baskıların 'üstesinden gelmeye' başlayacaktır. Damgalanan insanların içsel güçlerini geliştirdiklerine ve kendi kaynaklarına güvendiklerine inanılır. Kendilerini yeniden tanımaya başlarlar. Hatta daha önce reddettikleri damgalanmayı kişisel anlamda kabul etmeye başlarlar. Bu tartışmadaki düşüncelerin ana unsuru olan Ervin Goffman'ın (1997:209) bir multiple sclerotic (MS) olduğunu anımsamak gerekir.

Hem sağlıklı zihin hem de aynı zamanda sağlıklı beden özürle kalabilir. İnsanlar arasındaki 'normal' görebilmek veya işitebilmek unsuru, görebilir veya işitebilir anlamına gelmez. Onlar mutluluğu göremeyecek kadar kör olabilirler, diğerlerinin nezaketlerini duyamayacak kadar sağır olabilirler; bunlar düşünülüğünde yetersizlik veya özürlelilik bunlardan daha fazla kötü değildir.

Özürle olsun ya da olmasın insan 'olgunlaştıkça' özürlelülüğün sadece fizyolojik duygu ya da fiziksel bir problem olmadığını görür. Bütün insanların yaşamlarındaki bazı anlarında, görülmeyen duygusal nedenlerle engellendiği de görülebilir. Bu damgalanmalar normalitenin kendisidir. Giddens'in de (1996:192) ifadesinde, kendini gerçekleştirme bireysel gayretlerle sağlanır:

"...bir kişinin özsaygı ile gelen içsel kendine güven ve yaratılıştan gelen güven, güvenin temelini oluşturur. Sosyal farklılıkların pozitif olarak artmasına imkân verir. Bu da kişinin mevcut kararlı deneyimlerini, potansiyel tehlikelere karşı daha iyi bir şekilde kullanmış,

çevirmiş olması anlamına gelir. Kişisel amaç, riski etkisizleştirmeye çalışmaz ya da 'problemi bir başkasına vermeye çalışmaz'. Risk kişisel olarak kendini gerçekleştirmenin oluşumunda aktif değişimlere karşı koyar."

Kişisel gelişimin, özsaygının, içsel güvenin veya varoluşun, yaşamı harekete geçiren unsurlar olduğu farz edilmektedir. Mihay Csikszentmihalyi'nin ifadesiyle 'mutluluk önemli bir şey' veya 'bir şansın sonucu ya da rasgele' bir şey değildir (Csikszentmihalyi, 1992:2). Bu görüşe göre mutluluk dış faktörler ya da olaylarla çok fazla değerlendirilemez; bunu kendi yaklaşımlarımızla kazanır, şartları hazırlar, kendimiz oluşturur ve yorumlarız. Mutluluğun iki düşmanı vardır; bunlar geri dönüşümü olamayan acıklı, çaresiz olarak görülebilen manevi değerlerin bozulması, gelişmemiş duygusal geçmiş veya fiziksel bağımlılıktan kaynaklanan zorlayıcılıktır. İkinci neden mali, duygusal veya fiziksel ihtiyaçların eksiklikleri için fazla bir şey yapılamaması, bununla birlikte yaşam gerekliliklerine bağlılığın çok fazla reddedilmesi veya iptali olarak yorumlanabilir (Giddens, 1996:192).

Geleneksel sonrası sosyal sorumluluk, kişisel tercihlerdeki olmak veya olmamak durumu dış dünyayı kontrol etmekten ziyade iç dünyayla ilgilidir. Arkadaşlığın oluşumundaki isteksizlikle iş, kişisel akıl ve fiziksel iyilik hali gibi gerçekleri önemsememek insanlığı anlamsız kılar ve dünyadaki yaşam hiçbir şey ifade etmemeye başlar (Giddens 1991:9). Modernitenin son hali 'fiziksel problemlerin ana neden olarak yayıldığına ve karakteristik olduğuna inanmaktadır'. Sorumluluğun alınması ya da kişisel seçimin başarıyla yönlendirilmesi kararlı işbirliği veya işbirliğinin yaratılmasına bağlıdır. Kararlılık, kişileri yaşamın amaçlarına, bireysel olarak güçlüklerle mücadele ve yaşamda karşılaşılan zorluklarla veya olaylarla baş etmeye yönlendirir. Kararlılık kişisel gelişim ve zaman içerisinde alınan sorumlulukları devam edebilme kapasitesine de odaklanır (Giddens, 1996:192).

Birey mantığa aykırı gibi görünen sonuçları almaktan korktuğu için onun yerine kişisel etkileşimlere özen gösterir. Kişi kendisini bireysel olarak ayırdığı için daha güçlü hisseder. Bireysel amaç kişinin bireysel enerji potansiyeli ölçüsünde büyüyecektir. Çünkü kişi ve sistemin oluşturduğu birliktelik kişisel olarak da karmaşık düzeyde ortaya çıkacaktır...(bu, bununla beraber) kararlılık ve disipline ihtiyaç gösterir. En büyük deneyim bir hazzın tecrübesi sonucu değil, yeteneklerin geliştirilmesi, kapasitenin güçlenmesi ve kişiyi tek yapan özellikleridir (Csikszentmihalyi, 1992:212-213). Barnes ve Oliver'e göre potansiyelin en yükseğe çıkmasında problemler bulunmaktadır. Onlar problemleri insanların uyum sürecini mümkün olduğu kadar normale ulaşma süreci olduğunu iddia etmektedirler. Bu baskı daima düşmanca bir çevre ortamı yaratır. Diğer taraftan özürülülerin durumlarını bireysel çabayla üstesinden gelmeye çalışmaları, "kayıtsız, ilgisiz kalan gruba yol gösterici örnek yapmaktadır" (Barnes & Oliver, 1993; Reiser & Mason, 1990). Suzan Wendel (1997:271) bu kişiler halktan büyük ilgi gördükleri için 'özürlü kahramanlar' olarak değerlendirilmektedir: "Çünkü onlar genel olarak olağanüstü şeyler başarmışlardır." Buna ek olarak Lennard Davis (1996: 1) büyük bir grubun özürülülerini bireysel yetenekleri, sosyal işlevleri veya statüleri olmayan bireyler olarak görmekte olduğunu ifade etmektedir. Oysa bu kişiler özürülülüklerine rağmen 'önemli başarılar' göstermektedir.

'Özürlü kahramanların' ortaya çıkması, işlevsel bedene sahiplerin büyük ölçüde ebedileştirdikleri "bilim özürlü bedeni kökünden halleder" mitinin 'iyi hissedilmesini' sağlar (Davis, 1995:40). 'Özürlü kahraman' niteliğinde olmayanlar gerçek 'özürlü' ve 'anormallerdir'. Gerçek şudur ki; onlar kendilerini korkutan, damgalanan ve dışlanmış kişiler olarak görmektedir. Çünkü "simgesel vücut kontrolünü yetersizliğinden bizi

koruyacak bilmin ve tıbbın başarısızlığı olarak düşünmektedir” (Wendell, 1997:271). Aynı düzeyde sosyal, mali veya bedensel işlevlerden yoksun olan pek çok benzer özürlü insan arasında ‘özürlü kahraman’ çıkması çok nadirdir. Maslow temel ihtiyaçların karşılanmasının onların kendi yeteneklerinin en üst düzeye gelmesi bakımından önemli olduğunu belirtmektedir. Bireyi ‘kutsallaştırma’ fikrinin yaratılması çoğu özürlü tarafından ‘ötekiler’ olarak algılanmaktadır (Wendell, 1997:271). Wendell batı kültürünün özürülerin özgüveninde ısrar etmesinin, özürülerin bağımsızlıkları ve kendi özsaygılarını kazanmalarında büyük yararlılıklar göstereceği fikrini eleştirmektedir. Dış faktörlere göre eleştirel bakış sadece şimdiye kadar devam edegelendi. Gelenekselden uzaklaşan toplumlarda bireyler yeteneklerine göre hareket etmekte, “insanların tercihleri oluşmamakta; ancak yine de kendilerini ifade edebilen seçimler yapabilmektedirler” (Giddens, 1996:6,126). Bu aynı zamanda özürülüğün oluşumunu ele alarak çevresel yönlerini, yaklaşımlarını da sorgulamayı ihmal etmemektedir.

‘Kutsallaştırma’ Wendell, Barnes ve Oliver tarafından belirgin bir görüş olarak verilmez. Özürülerin potansiyel yeterliliklerini en üst düzeye çıkarmak yanlış mıdır? Alternatif nedir? Eğer yazarlar bu noktayı iyi tartışılırsa, belki medyanın sunduğu özürlü kahramanlarla aynı düşünceden yana olunabilir. ‘İyi hissetme’ faktörü TV ve sansasyonel gazetelerce sıklıkla kahramanlık olarak ve ‘iyileşme’ deki rolün kişisel gelişimden ziyade tıbbi terapilerle olduğu delillerle verilmektedir. Alaycılıkla, hem bedence güçlü ve sağlıklı olanları özürülerden ayırmada önemli rol oynamakta, hem de bilinen bilinmeyen başarı ve başarısızlıkları, iyi ve kötüyü, devamlı ve geçici olanı, biz ve onları yapmacık destekler oluşturarak yardım etmektedir. Özürüler kesinlikle kendilerini acınacak durumda görmezler.

Pek çok özürlü birçok güçlükle karşı karşıyadır; ancak hala üretici olarak yaşamlarını devam ettirmeyi sürdürmektedirler. Onlar kendilerini kutsallaştırma gereksinimi duymazlar. Özürlü Hareketi her türlü özürülüğe karşı yaşamı cazip hale getirecekleri konusunda önemli bir sorumluluk üstlenmiştir. Özürülerin giderek artan şekilde yaşamları daha iyi mücadele edeceği, dinamik sosyal bir yaşam için gereken önemli becerileri öğrenmeleri gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Özürüler bireysel olarak bu değişiklikler karşısında daha kolay incinebilir.

Tartışma

Coleman (1997:229) genelde damgalanma konusunda çalışma yapmayan araştırmacılardan çapraz disiplinli işbirliği istemektedir. Bu da tarihçileri, ekonomistleri, antropologları, dil bilimcileri, sosyolog ve psikologları içermektedir. Onlar öncelikli olarak ‘damgalanan insanların bu itibarsız statülerinin nasıl üstesinden gelebilirler’ konusu ile ilgilenmelidir. Örneğin, psikologlar ve antropologlar işbirliği ile damgalama yapmış toplumlarla, toplum içinde damgalanmamış, başarılı bütünleşmelerin vaka inceleme çalışmalarını yapmalıdır. Daha da önemlisi damgalanmış insanların yeteneklerini ve kaynaklarını nasıl kullanabileceği konusunu daha iyi öğrenebilirler (Coleman, 1997:229; Halifax, 1979, 1982).

Mevcut özürlü eylemcileri ve teorisyenleri özürülerini sınırlayan dış faktörleri bilirler. Bu temel bir bilgidir. Özürlü Hareketi’nde ortak bir grubun da belirttiği gibi özürülerin farklılıkları bir üstünlüktür. Özürülerin yaratılıştan gelen dayanılmazlığın üstesinden gelmede uzman insanlar olduğuna inanılmaktadır. İnsanların zorlanması çok önemli bir yaşamsal sorun mudur? Sadece aramızdan biri olarak görmektense bütün bir dünya olarak düşünüp paylaşmak daha değerli değil midir?

Kişisel düzeyde pozitif bir araştırma yapmanın zamanı gelmiştir ve serbestçe bunu paylaşıp özürülüğün dayanışması oluşturabilir. İletişimin artırılması ile çok değerli

paylaşım ve deneyimler gelecek nesillerdeki özürülerin yeteneklerini kullanabilmeleri için yol gösterici olabilecektir.

Bu Maslow'un yöntemlerinin hemen hemen tam bir kopyasıdır. Aydınlanmaya odaklanmıştır. Paylaşılan ne gibi özelliklere sahiptirler? Öncü özürü hakları hareketleri, sosyal ve sivil hakları hareketleri, geleneksel baskıların gelenekselden çıkarıp yenilenmesini hızlandıran bireylere sahiptir. Feminizm, yerli hakları, cinsel yönelimlere sahip kişilerin seçme ve seçilme haklarının yeni düşüncelerin oluşturulmasında çok geniş anlamda sorumlulukları bulunmaktadır. Önceleri 'aykırı' olarak görülenler, toplumda değişkenlik ve hoşgörüyü artıran güveni oluşturmaktadır.

Özürülerin temel ihtiyaçları için daha fazla kanıt vardır. Özerklik reddedilmiştir. Çünkü Maslow'un ihtiyaçlar sıralaması tam olarak yerinde uygulanmamıştır. Bununla beraber kişisel politikalar ve kişisel gelişim özürü araştırmaları düşüncesinde çok önemli rol oynayacaktır. Bu toplumsal düşüncelerin ve politik aktivitelerin ilerlemesini önemsememek değildir. Bu özürü insanların deneyimlerinden çıkan bir sonuçtur. Bu onlara bireysel düzeyde de yetki vermektedir. Bu sosyal dünya içerisinde yürütülen karşılıklı dayanışmanın artmasıyla elde edilen bir yetkidir.

Dipnotlar

1. I want the reader to be aware that I am conscious that Giddens is not without his critics. He has been accused of underestimating complex relationships of the self in relation to the social world, in particular the inevitable practical restrictions individuals encounter. Also, he has a tendency to construct a view of the self as almost detached from social constructs. (Tucker, 1997:7). Perhaps his glaring fault, something he concedes, is the recognition for financial, emotional and physical resources required to achieve selfactualization.
2. Reflexivity refers to not only intelligence, but mostly self-determination. Increased reflexivity in a population is therefore a macro-sociological concept. In a micro-sociological context a reflexive person is one who executes autonomy of action.
3. Campell(2001:2) describes Foucault's 'unthought' inrelation to disabilities as: "The ongoing stability of ableism, a diffuse network of thought depends upon the capacity of the network to 'shut away', to separate and cast out (unthink) disability and its relevance to the essential(ableist) human self".
4. Peak experience are a subjective experiential response commonly associated with the restrictive confines of religious

KAYNAKLAR

BARNES, C. and Oliver. M. (1993) "Disability: A Sociological Phenomenon Ignored by Sociologists" (Internet). Phenomenon Ignored by Sociologists" (Internet).

BICKENBACH, J.E.(1999) "Minority Rights or Universal Participation: The Politics of Disablement." In Disability, Diversity-ability and Legal Change, eds. Jones, M. and Basser Marks, L. International Studies in Human Rights. Vol. 56. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 101-117.

CAMPBELL. F. (2001) "Disability As Inherently Negative? Legal Fictions and Battles Concerning the Definitions of Disability" in Disability With Attitude: Critical Issues 20 Years After the International Year of Disabled Persons. Conference, February 2001. Sydney, 1-11.

COLEMAN, L.M. (1997) "Stigma: An Enigma Demystified" in The Disability Studies Reader, ed. Davis, L.J. Routledge: London, 216-231.

- CSIKSZENTMIHALYI, M. (1992) *Flow: The Psychology of Happiness*. London: Rider.
- DAVIS, F. (1964) "Deviance Disavowal: The Management of Strained Interaction by the Visibly Handicapped." In H. Becker, ed., *The Other Side*. New York: Free Press, 119-138.
- DAVIS, L.J. (1996) *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness and the Body*. Verso: London.
- EDGERTON, R. G. (1967) *The Cloak of Competence: Stigma in the Lives of the Mentally Retarded*. Berkley: University of California Press.
- FIEIRE, P. (1993) *Pedagogy of the Oppressed*. London: Penguin.
- FITZGERALD, J. (1997) "Bioethics, Disability and Death: Uncovering Cultural Bias in The Euthanasia Debate" In *Disability, Divers-ability and Legal Change*, eds. Jones, M. and Basser Marks, L. *International Studies in Human Rights*. Vol. 56. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 267-283.
- FOUCAULT M. (1994) *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Vintage.
- GIDDENS, A. (1996) *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Oxford: Polity Press, Basil Blackwell Ltd.
- GIDDENS, A. (1991) *Self Identity and Modernity: Self and Society in the Late Modern Age*. Oxford: Polity Press, Basil Blackwell Ltd.
- GOFFMAN, E. (1997) "Selections from Stigma." In *The Disability Studies Reader*, ed. Davis, L.J. London: Routledge, 203-215.
- GOFFMAN, E. (1963) *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Harmondsworth: Penguin.
- KOPP. S.B. (1971) *Guru: Metaphors From a Psychotherapist*. California: Science & Behaviour Books.
- MASLOW. A.H. (1964) *Religions, Values and Peak Experiences*. Columbus: Ohio State University Press.
- MASLOW. A.H. (1970) *Motivation and Personality (2nd ed.)*. New York: Harper & Row.
- MASLOW. A.H. (1971) *The Farther Reaches of Human Nature*. New York: Viking Press.
- OLIVER. M. (1990) *The Politics of Disablement*. London: MacMillan.
- SHAKESPEARE, T. "What is a Disabled Person?" In *Disability, Divers-ability and Legal Change*, eds. Jones, M. and Basser Marks, L. *International Studies in Human Rights*. Vol. 56. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 25-35.
- SCHUR, E. (1983) *Labelling Women Deviant: Gender, Stigma and Social Control*. Philadelphia: Temple University Press.
- SCOTT, R. (1969) *The Making of Blind Men*. New York: Russel Sage Foundation.
- WENDELL, S. (1997) "Toward a Feminist Theory of Disability," in L.J. Davis ed., *The Disability Studies Reader*. London: Routledge, 260-278.
- ZOLA, I. (1982) *Missing Pieces: A Chronicle of Living with a Disability*. Philadelphia: Temple University Press.

Yükseköğretim Kurulu Engelli Gençlerin İş Durumu: Anket ve Eylem Araştırması

Yazar: Behram ERDİKEN*

* Yd. Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, Engelliler Entegre Yükseköğretim Üyesi
The Employment of the Hearing Impaired Students: Surveys and Action Research

ÖZET

Yüksekokuldan mezun olan öğrenciler ile bağlantının devam ediyor olması destek hizmet verme, iş bulma, işe yerleştirme, iş zorluklarının ve yaşam güçlüklerinin üstesinden gelmeleri bakımından önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu mezunlarının istihdamı ve iş durumu ve işe giremeyen bir işitme engelli mezunun iş bulma girişimleri ve sonuçlarını betimlemektir. Engelliler Entegre Yüksekokulu, özel eğitime muhtaç engellilere engel türlerine uyan meslek programlarında eğitim vermek, onların topluma üretken bireyler olarak katılmalarını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Odaklanılan araştırma alanı anket araştırması için Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu mezunları ve eylem araştırması için bir işitme engelli gençtir. Yüksekokuldan mezun olan işitme engelli gençlere posta, görüşme ve e-mail ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma raporlaştırılıncaya kadar ulaşma çabaları devam etmiştir. Mezun olan işitme engelli gençlere ulaşma çabaları 21 Mayıs 2007'de sonlandırılmıştır. Ancak mezun olan tüm işitme engelli gençlere ulaşma çalışmaları devam etmektedir. Araştırmaya katılan 148 mezuna ulaşıldı ve 114 mezunun %70'inin meslek eğitimi aldığı yüksek öğretim programı ile ilgili bir işte çalıştığı belirlenmiştir. Bir işitme engelli mezuna iş bulmak amacı ile yapılan eylem araştırması iş bulma gerçekleşemediği için devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşitme engeli, iş arama, istihdam

ABSTRACT

The purpose of this survey research was to determine the employment and working conditions of the students graduated from Anadolu University, the School for the Handicapped which started in the academic year of 1993. Since then, the ceramics and graphic arts, computer operator training and architectural drawing programs have been functional. The aim of the school is to offer special education for the handicapped in vocational programs and thus enable them to become productive members of the community. The data have been collected from 148 students working either in public or private sector. A questionnaire that was developed by the researcher and validated by the experts in the area of special education was used. It was answered either by face-to-face structured interviews or via e-mail or mail. The data have been analyzed descriptively through the use of Excel program. The results indicated that 114 students were working at that time. While 80 of them had jobs relating their professions, 34 of them did not. In addition, the discrimination issue appeared to be important as working conditions. Discussion and recommendations about the issues such as the government rules, employment of hearing impaired, and working conditions were provided.

Key Words: Employment, vocational programs, hearing impaired

Giriş

Yüksek eğitimin temel görevlerinden biri de işiten bireylerde olduğu gibi işitme engelli bireylere de mesleki beceriler kazandırmaktır. Türkiye'de yüksek eğitime giriş ve mezun öğrenci sayısı çok değildir. Bunda en önemli etken, engellilerin eğitim alamamalarıdır. Türkiye'de örgün eğitim hizmetleri çok sayıda özel ve resmi kurum ve kuruluş tarafından yürütülmektedir.

"Yaşam boyu öğrenme" yaklaşımıyla, sanayi toplumunun değerlerine göre oluşmuş

eğitime ilişkin kavram, değer ve ilkelerin bilgi toplumunun ihtiyaçları doğrultusunda yeniden tanımlandığı söylenbilir. "Yaşam boyu öğrenme" yaklaşımında yaş, cinsiyet ya da istihdam statüsü ne olursa olsun, insanlarda öğrenme fırsat ve imknlarından yararlanmak için ortak bir isteğin olduğuna ve bu konuda insanların daha da isteklendirilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Yaşam boyu öğrenmenin hedefleri arasında özel eğitim gerektiren öğrencilerin öğrenimlerini sürdürmeleri, öğrenme ile iş arasında karşılıklı geçişlerle akışkanlık sağlanması yer almaktadır. Mevcut düzenlemelerde eğitim kademeleri arasındaki bağlantılarda sorunlar vardır.

İlköğretimden sonra ve meslek liselerini bitiren işitme engelli mezunların mesleki eğitimine girişleri ve topluma üretici bireyler olarak yetiştirilmeleri olumlu yönde gerçekleştirilen uygulamadır. Aldıkları eğitim nedeniyle lisans programlarını kazanabilme olasılığı çok az olan meslek lisesi mezunları, sınavsız geçiş sayesinde yükseköğretim olanağına kavuşmuştur. Böylece genel liseye nazaran 4-5 misli daha pahalıya mal olan meslek lisesi ğrencilerinin sistem dışına çıkmaları ve kaynakların israfı da büyük lde nlenmiş bulunmaktadır.

Okul bazında yapılmış bazı münferit çalışmalar dışında, meslek yüksek okulu mezunlarının istihdam durumlarını gösteren sürekli ve güvenilir bir izleme araştırması bulunmamaktadır. Ayrıca; niversite düzeyinde temel mesleki ve teknik eğitim yapılmadığı ifade edilmektedir (MEB, 2004).

Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın 2003 yılı Aralık ayında açıkladığı Türkiye zrller Araştırması sonuçlarına göre, Türkiye'de nüfusun yüzde 12.29'unu zrller oluşturmaktadır. Bu oran nüfusun 8 milyon 431 bin 937'sine denk gelmektedir. Bu oran içerisinde istihdam edilenlerin oranı yüzde 19.60'dır. zrl nüfusun yüzde 77.80'i işgücüne hiç katılmamaktadır. Başka bir deyişle, her beş zrlden birisi işgücünde yer almaktadır. Bu bağlamda, zrllerin işgücüne katılımlarının önemi açıktır.

01.07.2005 tarih ve 5378 sayılı "zrller ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişlik Yapılması Hakkında Kanun" (zrller Kanunu) yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun amacı özürlülüğün önlenmesi, zrllerin sağlık, eğitim, iyileştirme, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunların zm ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirleri olarak topluma katılımlarını sağlamak ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmaktır. Madde 5'te, mesleki iyileştirme ve istihdam hizmetleri anlatılmakta ayrıca özürlünün uygun bir işte verimli bir Şekilde çalışabilmesi için mesleki rehberlik, mesleki eğitim ihtiyaçları ile seçilen işe yerleştirme ve işyerinde uyum hizmetlerinin önemi belirtilmiştir. Kanunda özellikle zrllerin eğitim ve istihdamı üzerinde önemle durulduğu dikkat çekmektedir. Bu anlayış aynı zamanda Avrupa Topluluğu'nun 1989 Sosyal Şartı'ndan sonra Maastricht Antlaşması'nda da ele aldığı "zrller için daha iyi sosyal ve profesyonel bütünleşme" ilkesi ile bağdaşmaktadır.

Devlet İstatistik Enstitüsü ve T.C. Başbakanlık zrller İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülmüş Türkiye zrller Araştırması 2002 verilerine ait rapor bulgularına göre Türkiye'de işitme engellilerin eğitim durumu içinde yüksekokul veya fakülte düzeyinde ğrenci nüfusu sayım tarihi itibarıyla yaklaşık 860'dır (Tufan, İ. 200).

Türkiye'de işitme engelli öğrencilere yüksek ğretim sunan tek kurum Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yksekokuludur.

Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu, 1993-1994 eğitim-ğretim yılında faaliyete geçmiştir. Uygulamalı Güzel Sanatlar Bölümü'nde Seramik Sanatları Lisans Programı, Grafik Sanatları Lisans Programı; İdari Meslekler Bölümünde, Bilgisayar Operatörlüğü n Lisans Programı; Mimarlık Bölümünde, Yapı Ressamlığı n Lisans

Programı yer almaktadır. Bünyesinde bulunan bölümler, işitme engelli bireylerin eğitim gereksinimlerini karşılayabilecek teknoloji ile donatılmıştır. Engelliler Entegre Yüksekokulu, özel eğitime muhtaç engellilere engel türlerine uyan meslek programlarında eğitim vermek, onların topluma üretken bireyler olarak katılmalarını sağlamak amacıyla kurulmuştur.

1996-2006 yılları arasında Engelliler Entegre Yüksekokulu'ndan 205 işitme engelli öğrenci mezun olmuştur.

Erdiken (2005) işitme engelli gençlerin istihdamı konulu araştırmasında yüksekokul mezunu işitme engelli gençlerin iş bulamadıklarını, iş bulanların uygun işe yerleşemediklerini, vasıfsız olarak işyerlerinde istihdam edildiklerini, bunlardan dolayı hem engelli bireyin, hem ailesinin hem de yakın çevresinin mutsuz olduğunu, sosyal bütünleşmede zorluk çektiklerini belirtmektedir.

Gelişmiş ülkelerde yüksek işsizlik oranları halen sürmektedir (Richards, Peter, 2001). OECD tarafından yapılan bir araştırma sonuçlarına göre, eğitilmiş işçilerde işini kaybetme riski daha az olurken, eğitilmemiş ya da düşük eğitimli kişilerde bu risk çok daha yüksektir (Safati, Hedva, 1999). AB ülkeleri arasında Hollanda, Danimarka, İrlanda ve Avusturya istihdam-işsizlik sorunlarına çözüm oluşturmada başarılı sonuçlar elde eden ülkeler olarak dikkat çekmektedir. Avusturya, yüksek düzeyde işgücü piyasası esnekliği ile çıraklık eğitimi; İrlanda geniş katılımlı sosyal ortaklık modeli, doğrudan yatırımları teşvik ve eğitim politikaları; Hollanda ise refah sisteminde reform ve esnek istihdam biçimleri ile öne çıkmaktadır (Auer, Peter, 2000), Gelişmekte olan ülkelerde istihdam amaçlı eğitim ve öğrenim, ağırlıklı olarak engelli olanları ve gençleri kapsamaktadır.

Gelişmiş ülkelerde en hızlı büyüyen sektör olan hizmet sektörü, büyük oranda uzmanlaşmış, çoklu beceriye sahip ufku ve hayal gücü geniş işgücüne gereksinim duymaktadır. Teknolojik ilerlemenin getirdiği yenilikler yüzünden terk edilen iş kolları olduğu gibi, ilerlemenin gereklerine uygun yeni iş alanları da devreye girmektedir. Bu nedenle işgücünü yalnızca tek bir alanda yeterli olmamaktadır, bunun yerine çağın gereklerine ve iş yaşamının gereksinimlerine kısa sürede uyum sağlayabilecek niteliklere sahip işgücünün, yaşam boyu eğitimi öngörülmektedir. Yalnızca yetersiz eğitim nedeniyle istihdamlarında güçlük çekilen engelliler için, eğitimde reform ya da okul dışında özel bir program yeterli olabilecektir (Richards, Peter, 2001).

Bugün, gelişmiş ülkeler de dahi, yoksul ailelerin varlığından bahsetmek mümkündür. Ailenin refahı, aile üyelerinin genel olarak paylaştıkları yük, güçlük, imkân ve kolaylıklarla doğrudan ilgilidir. Ailede bağımlı nüfus, özürülü bulunması refah düzeyini etkiler. Risk grubu içinde görülen aileler sosyo-ekonomik düzeyi düşük, özürülü aile ferdi bulunan, çalışan işgücü yetersiz ailelerdir. İşsizlikle birlikte düşük gelir, aile bölünmeleri, özürülü ve bakımı gibi ilave yükler aileler için önemli riskler olarak sayılabilir. Toplumun yapıtaşı olan aile içerisinde yaşanan bu sorunlar toplumsal çözülmeyi de beraberinde getirmektedir (IV. Aile Şurası, 2004).

Birey açısından işsizlik, olası ciddi maddi ve manevi kayıpların bir göstergesidir. İşsizlik sadece bir işin değil, işyerinde yılların oluşturduğu sosyal ilişkilerin ve dostlukların başka bir anlatımla bütünüyle bir yaşam biçiminin, umutların ve beklentilerin yok olması anlamına da gelir. İşsiz kalındığı sürece hissedilen kayıplar ve soyutlanma duygularını anlamak ve bunların üstesinden gelmek kolay değildir. Çoğu işsiz genellikle şok, inkâr, öfke, depresyon, gerçeği kabul etme, olanakları keşfetme, plan yapma olarak nitelenen aşamalardan geçer. "İşsizliğin Yedi Aşaması" olarak ifade eden bu aşamalarda işsiz olanlara inanamaz. Tam bir şok ve şaşkınlık içindedir. Üzülüyormuş gibi davranır. "Dinlenmeye ihtiyacım vardı" der, durumunu inkâr eder. Ailesine, arkadaşlarına ve

işverene öfke duyar, hayatının mahvolduğunu düşünür. Geçmiş günlere dönmek ister, hiçbir şey yapamamaktadır, depresyon geçirmektedir. Geçmişini bir kenara bırakır, gerçeği kabul eder. Hayatın devam ettiğini görür, çevresinde araştırmalar yapmaya başlar ve çözüm yolları düşünür. Olanakları keşfetmeye başlar, ailesini ve kendisini koruması gerektiğini düşünür. İş aramaya başlar, değerlendirme ve plan yapar.

1986 ve 1991 yıllarında, Amerikan Çalışma Bakanlığı'nca yapılan çalışmalarda, işlerin yaklaşık olarak %70'inin bulunmasında, iki yöntemin etkin olduğu tespit edilmiştir. Her iki yöntem de "gizli" iş piyasasına girmeyi sağlayan yöntemlerdir. Bu yöntemlerden biri, ağ kurmak (iş arayanların tanıdıkları kişilerden bilgi alması) ve diğeri de doğrudan bağlantıdır (açık iş ilanı olmadığı halde doğrudan işverenlere başvuruda bulunmak). Bu çalışmalar, işlerin %75'inin ilan edilmediğini ortaya çıkarmıştır. Doldurulması zor olan işler olmadığı sürece işverenler iş ilanı vermezler. Doldurulması zor işler çoğu insanın istemediği veya iş arayanlarda az bulunan becerileri gerektiren işlerdir. Açık iş ilanlarının işverenler için birçok dezavantajı vardır. İş ilanları pahalıya mal olur ve bir yığın özgeçmiş veya başvuruları okuma ve değerlendirme zahmetine neden olur. Başvuranlar ile bağlantı kurmak, görüşmek ve onlar hakkında değerlendirme yapmak gerekir. Başvuranların birçoğu da reddedilir. Tüm bunlar zaman ve kaynak israfına neden olur ve çoğu zaman bunları yapmak pek zevkli de değildir. Oysa işverenler için daha önceden bilinen o işyerinde çalışan biri tarafından ya da başka bir bağlantı kaynağı tarafından önerilen birini ya da açık iş ilan edilmeden önce, iş ve mülakatlar hakkında bilgi sahibi olmuş birini işe almak daha kolaydır.

İş arama ağı oluşturma, iş arayana yardımcı olabilecek insanlardan (tüm tanıdıklardan) oluşan resmi olmayan bir gruptur ve iş arayanın tanıdığı kişiler ile başlar ve genişler. İlke olarak, mümkün olduğu kadar çok insandan bilgi edinilmesi gerekir. Ağ oluşturma esas budur. Kişiler yaşadıkları bölgede, kendi mesleki alanlarında işçi alan işletmeleri saptarlar. Bildikleri tüm firmaların listesi hazırlanır. İlan edilen ya da İİBK şubesine bildirilen herhangi bir açık iş bulunmasa da söz konusu firmalarla temas kurulur. İş arayanlar, deneyimlerini ve niteliklerini açıklayabilir ve gelecekte muhtemel bir açık işin bulunması durumunda dikkate alınması için bir başvuru mektubu ya da özgeçmiş verebilirler. İşgücü bilgilerinin sunulması durumunda diğer bireylerden alınan bilgiler ışığında doğrudan bağlantı kurulacak işverenlerle ilişkin listelerini genişletebilirler. Sözü edilen etkili iş arama yöntemlerinin dışında diğer iş arama yöntemleri de bulunmaktadır. Bunlar iş ilanlarını takip etme ve kuruluş ziyaretleridir. "Basılmış İş İlanları", işveren ve iş arayan arasında bir köprü işlevi görür. Açık işler hakkında bilgi kaynağıdır ve iş arayanların %15'i bu kanalla iş bulmaktadır. Açık işlerin sadece küçük bir bölümü iş ilanlarında görülebilir. İş arayanlar kamu kuruluşları, sendikalar ve iş eşleştirmesi veya buna benzer hizmetler veren diğer kurumlar ile bağlantı kurarlar. Yüksekokullar ve meslek dernekleri de işveren- işçi eşleştirmesinde yardımcı olabilir.

Yüksekokuldan mezun olan öğrenciler ile bağlantının devam ediyor olması: destek hizmet verme, iş bulma, işe yerleştirme, iş zorluklarının ve yaşam güçlüklerinin üstesinden gelmeleri bakımından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu mezunlarının istihdamı ve iş durumu ve işe giremeyen bir işitme engelli mezunun iş bulma girişimleri ve sonuçlarını betimlemektir.

1. Yüksekokul mezunu gençlerin istihdamı ve iş durumu betimlemek için aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır;

İlk ve ikinci evre anket uygulaması:

1. İşitme engelli öğrencilerin iş durumları nedir?

- 1.1. Sektörlere dağılımları nasıldır?
  2. İş durumları meslek eğitimleri ile uyumlu mudur?
  3. İş durumlarının niteliği nasıldır?
  4. Çalıştıkları işi seviyorlar mı?
  5. İş değiştirdilerse nedenleri nelerdir?
  6. İş yaşamlarında işitme kaybının etki durumu nasıl?
2. Yüksekokul mezunu gençlerden, işe giremeyen bir işitme engelli mezunun iş bulma girişimleri ve sonuçlarını betimlemek için aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır:
    1. İşitme engelli öğrencinin iş bulması için uygulanan stratejiler nelerdir?
    2. İş bulmak için yapılan her girişimin sonuçları nelerdir?
    3. Bir sonraki girişim için alınan kararlar nedir?
    4. Araştırmacının bu girişimlerdeki rolü nedir?

Yöntem

Evren ve Örneklem

Türkiye’de; yüksek öğretim düzeyinde meslek eğitimi alan işitme engelli bireylerin tümüdür. Türkiye’de işitme engelli öğrencilere yüksek öğretim sunan tek kurum Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu’dur. Bu çalışmanın örnekleri Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu’ndan mezun işitme engelli bireylerin tümüdür.

Araştırma Modeli

Yerel tarama ilgili okul kayıtları ve anket uygulaması ile durum saptama olarak gerçekleştirilmiştir. Toplum içinde yaşayan bireyler olarak, insanların toplumsal yaşama biçimini ve kuralları nasıl algıladıkları ve bu kuralları kendi yaşamlarına nasıl yansıtıtları oldukça önemlidir. Nicel yöntemler sözü edilen etkenleri ortaya çıkarmada yetersiz kalabilir. Oysa gözlem, görüşme ve diğer nitel yöntemler (doküman inceleme, video, ses kayıdı) önemli katkılar sağlayabilir (Yıldırım, Ali., Şimşek, Hasan, 2005). Nitel yöntemin seçiminde en önemli neden araştırma probleminin özelliğidir. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalardır.

Bu araştırmada anket ve eylem araştırması yaklaşımı benimsenmiştir. Bu araştırma iki aşamada gerçekleştirildi: Bu aşamalar:

1. Görüşme, anket yolu ile işitme engelli mezunlara ulaşma.
2. İzleme ve gözlem ile işe girmeyen bir işitme engelli gencin durumunu belirleme ve yeni eylem planları oluşturma, rehberlik girişimlerde bulunma.

Sözü edilen iki aşamada da veri toplandı ve toplanan veriler analiz edildi. Yukarıda belirtilen iki aşamada nicel ve nitel yöntemler ayrı ve birlikte kullanıldı. Eylem araştırmalarında nicel veri toplama yöntemleri de kullanılmakla birlikte, daha çok nitel araştırma yaklaşımının kullanıldığı görülmektedir. Eylem araştırması sistematik, yansıtmalı ve işbirlikli sorgulamadır. Ölçme, keşfetme, araştırma, tartışma, belgelendirme, değerlendirme, analiz etme, iyileştirme ve gözden geçirme döngüsel eylemler olarak gerçekleşir (Yıldırım, Ali., Şimşek, Hasan, 2005).

Araştırma sürecinde gerçekleştirilen sistematik toplantılarda ortaya çıkan sorular incelenir. Kişiler konuyla ilgili düşüncelerini, bilgilerini, sorulara önerdikleri çözümlerini ve sonuçlarını paylaşırlar. Bu yolla araştırmanın amaçlarını gerçekleştirmek için yeni eylem planları tasarlanır (Mills, 2003). Bu tasarımda sırası ile:

Bir Odak Alan Tanımlaması: Odaklanılan araştırma alanı: Anket araştırması için: Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu mezunları ve eylem araştırması için bir

işitme engelli gençtir.

Verilerin Toplanması: Yüksekokul'dan mezun olan işitme engelli gençlere: posta, görüşme ve e-mail ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma raporlaştırılıncaya kadar ulaşma çabaları devam etmiştir. Mezun olan işitme engelli gençlere ulaşma çabaları 21 Mayıs 2007'de sonlandırılmıştır. Ancak mezun olan tüm işitme engelli gençlere ulaşma çalışmaları devam etmektedir.

Bu araştırmada: araştırmacının deneyimi, aktif katılımcılar ve gözlemlerle, saha notları ve toplantı tutanaklarıyla veriler toplanmıştır. Okul arşiv kayıtları, günlükler, odyo ve video kayıtlar, katılımcının çalışma ürünleri, saha notları, internet ve elektronik posta, normal posta bilgileri inceleme veri araçları olarak kullanılmıştır. Sözü edilen veri araçları kullanılarak, veriler sistematik olarak çeşitli zamanlarda ve şekillerde toplanmıştır.

Nicel ve nitel yöntemler; ne elde edileceği ve elde edilen bilgilerin nasıl analiz edileceğini yanıtlar biçimde planlanmıştır. Araştırma katılımcılarından "Yazılı İzin Mektubu" etik kurallara uyma gereğinden alınmıştır (Ek:1). Bilgi toplama aracı olarak anket (Ek:2), derinlemesine yüz yüze görüşme tekniği, uygulanmıştır. Yapılan çalışmalarda yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile görüşme yapılmıştır. Bu teknik yapılandırılmış görüşmelerle yapılandırılmamış görüşmeler arasında kalan ve en çok kullanılan görüşme tekniğidir (Karasar, 1999).

Verileri Analiz Etmek ve Yorumlamak: Veri analizi/yorumlama, verilerde neler gördüğümüzü belirlemedir. Bunun için veriler mezun olduğu yıl, mezun olduğu bölüm, mesleği ve sektörü gibi değişkenlere göre gözden geçirilerek sınıflandı. Bu araştırmada da mezun işitme engelli gençlere "Yaptığınız iş" ve "İş yerinizin adı" sorulmuş alınan yanıtta göre mesleği, çalıştığı sektör sınıflaması yapılmıştır. Tüm sınıflamalar Excell programında yapılmıştır.

Bir Eylem Planı Geliştirme: Toplanan verilerden ve ilgili kaynak taramalarından elde edilen bilgileri kullanarak değişiklik yaratmamıza ve incelememize olanak sağlayacak eylem için plan yapılır. Araştırmanın sonucu olarak, veriden çıkan ek sorular belirlenir ve ek iyileşmeler için yeni planlar yapılır. Bu araştırmada da katılımcılarla toplantılar yapılmış ve bu toplantılarda "Eylem Planları" yapılmıştır.

Bulgular

1. İşitme engelli öğrencilerin iş durumları nedir?

Bu çalışma ile 148 işitme engelli gence (% 73)'üne ulaşılmıştır. 148 işitme engelli gencin 114'ü işe girmiş (%77) çalışmakta, 34'ü ise işe girememiş (%23), çalışmamaktadır.

1.1. Sektörlere dağılımları: Çalışan işitme engelli gençlerin dağılımı sektör bazında sayıları Tablo: 1'de verilmiştir.

İşitme engelli gençlerin 26'sı üniversitede (%23) eğitim, 10'u sağlık (%9), 9'u inşaat (%8), 8'i tekstil, giyim (%7), 7'si; bilişim ve ısı soğutma (%6,15), 6'sı otomotiv imalatı (%5), 4'ü lojistik, savunma, gıda imalatı (%3,5), 3'ü ulaşım, seramik ve şişe cam imalatı (%2,5), 2'si maliye ve yatırım (%1,75) sektörlerinde çalışmaktadır. 1'i; Sağlık Bakanlığı Araştırma Planlama Proje Dairesi, İşitme Engelliler Federasyonu, tarım, kâğıt imalatı, makine imalatı, serbest seramik atölyesi, serbest grafik tasarım ajansı, serbest iş yerinde (konfeksiyon) (%8,1) çalışmaktadırlar.

2. İş durumları, meslek eğitimleri ile uyumlu mudur?

İşitme engelli gençlerin mezun olduğu meslek eğitim programlarıyla uygun işlerde çalışma dağılımları aşağıda verilmiştir.

Çalışan 114 işitme engelli gencin 80'i (%70) meslek eğitimi aldığı yüksek öğretim programı ile ilgili bir işte çalışmaktadır. 56; %70'i bilgisayar operatörlüğü, 9;%11 yapı ressamlığı, 8; %10 seramik sanatı, 4; %5 grafik sanatı, 3; %4 mimarlık programlarından

mezun öğrenciler, mesleği ile uyumlu çalışmaktadırlar. Tablo 2'de işitme engelli gençlerin mezun olduğu meslek eğitim programlarıyla uygun olmayan işlerde çalışma dağılımları verilmiştir.

Çalışan 114 işitme engelli gencin, 34'ü (%30) ise meslek eğitimi aldığı yüksek öğretim programı ile ilgili işte çalışmadığını bildirmiştir. Bu dağılıma göre hizmet sektörü olan eğitim sektöründe 5 (%14,71) işitme engelli genç sergi panosu hazırlama, fotokopi/yazıcı çıktı alma elemanı, danışma elemanı ve işaret dili çevirmeni olarak istihdam edilmişlerdir. İmalat sektöründe 26 (%76,47) işitme engelli genç meslek eğitimi aldığı yüksek öğretim programı ile ilgili bir işte çalışmadığını bildirmiştir. Özel sektörde çalışan 3 (%8,82) işitme engelli genç bulunmaktadır.

3. İş durumlarının niteliği nasıldır?

Ulaşılan 148 işitme engelli gencin 114'ü (%77) Tablo 1'de belirtilen hizmet sektörlerinde istihdam edilmişlerdir. 114 işitme engelli gencin çalışma durumu aşağıda verilmiştir. 114 işitme engelli gencin: 16'sı kadrolu (%14), 97'si (%85) sözleşmeli, 1'i (%1) özel iş yerine çalışmakta olduğu belirlenmiştir. Yüksekokulda meslek eğitimi almış olan 114 işitme engelli gencin 80'i (%70) vasıflı, 34'ü (%30) vasıfsız işlerde istihdam edilmişlerdir.

4. Çalıştıkları işi seviyorlar mı?

Çalışan 114 işitme engelli gencin 79'u (%69,30) işini sevmekte, 2'si (%1,8) işini sevmekte fakat işini değiştirmek istemekte, 1'i (%0,8) işini sevmekte fakat ağır ve çok zor olduğunu ifade etmekte, 32'si (%28) ise işini sevmediği görülmektedir.

İşini sevmeyen; 32 (%28) işitme engelli gencin, işini sevmeme nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenler Tablo 3'de verilmiştir.

Çalışan işitme engelli gençlerden, işlerini sevmeyen 32 işitme engelli gençten 22'si meslek eğitimine uygun olmadığı için işini sevmediğini, maaşı az olduğu için işlerini sevmeyen 5 ve çok ağır/zor ya da başka nedenle işini sevmediğini bildiren 3 işitme engelli genç belirlenmiştir. 2 işitme engelli genç ise boş oturduğu için işini sevmediğini bildirmektedir.

5. İş değiştirdilerse nedenleri nelerdir?

Çalışan 114 işitme engelli gencin 83'ü (%73) daha önce bir işe girip işsiz kalmamıştır. Bu çalışmada belirttiği iş yerinden ayrılan ve işsiz kalarak tekrar iş arayan ve iş bulan ve halen çalışmakta olan 31 (%27) işitme engelli genç bulunmaktadır.

İş yerlerini değiştiren gençlerin iş değiştirme nedenleri:

Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4'de görüldüğü gibi iş değiştirme nedeni olarak: 31 gençten 16'sı meslek eğitimine uygun olmadığı için işlerini değiştirdikleri ve mesleğine uygun bir işe girdiklerini belirtmektedirler. Amir ya da iş arkadaşları ile tartışma, iş yeri ile evi arasındaki mesafenin uzak olması, ücret azlığı, ailevi hastalık ve bakımı gereği, çalıştığı mekânda sigara içilmesi, çok ağır ve zor iş verilmesi ve toplu işten çıkarılma nedenleri de bulunmaktadır.

6. İş yaşamlarında işitme kaybının etki durumu nasıl?

Çalışmakta olan işitme engelli gençlerin 62'si (%54) engelinin, iş yaşamında ve iş başarısında sorun yaratmadığını, 52'si (%46) engelinin iş yaşamında ve iş başarısında sorun yarattığını ifade etmektedir. Sorun yarattığını ifade eden gençler sorunu "İletişim Güçlüğü" olarak belirtmektedir.

Sonuç

Mezunlarla bağlantı kurmak, işe yerleşenlerin iş durumlarını saptamak ve izlemek amacıyla yapılan anket çalışmaları sonucunda tablo 5'de belirtilen durum ortaya çıkmıştır.

1. Anket çalışmalarının birinci evrede %42 olan bağlantı, ikinci evrede %72'ye çıktı.
2. Anket çalışmalarının birinci evresinde %29 olan işitme engelli çalışma oranı ikinci evrede %55'e çıktı.
3. Anket çalışmalarının birinci evresinde %58 olan mesleği ile ilgili işte çalışma oranı ikinci evrede %70' çıktı.
4. Anket çalışmalarının birinci evresinde %42 olan mesleği ile ilgili olmayan işte çalışma oranı %30'a düştü.
5. Anket çalışmalarının birinci evresinde mesleği ile ilgili işte çalışma oranına göre bölüm mezunlarının işe yerleşmesinde en yüksek bölüm olan bilgisayar operatörlüğü programı %60'dan ikinci evrede %70'e yükseldi.
6. Anket çalışmalarının birinci evresinde çalışanların %49'u vasıflı olarak çalışırken, ikinci evrede bu oran %70'e çıktı.
7. Anket çalışmalarının birinci evresinde çalışanların %42'si hizmet sektöründe çalışırken, ikinci evrede bu oran %30'a düştü.
8. Anket çalışmalarının birinci evresinde çalışanların işini sevmeme oranı %67'den, ikinci evrede %69'a çıktı.
9. Anket çalışmalarının birinci evresinde %33 olan işini sevmeme oranı, ikinci evrede %28'e düştü.
10. Anket çalışmalarının birinci evresinde iş sevmeme nedeni olarak en yüksek oran olan mesleğine uymama %44'den ikinci evrede %20'ye düştü.
11. Anket çalışmalarının birinci evresinde işe yerleşenlerin önceki işini değiştirme nedeni olarak en yüksek %42 oranla ücret azlığı idi, ikinci evrede ise %16'lık oranla en yüksek neden olarak meslek eğitimine uygun olmayan işte çalışma gelmektedir.
12. Anket çalışmalarının birinci evresinde %36'sı meslek eğitimine uygun olmama nedeni ile önceki işini değiştirirken ikinci evrede bu nedenle işini değiştirme oranı %16'ya düştü.
13. Anket çalışmalarının birinci evresinde iş yaşamlarına işitme kaybının olumsuz etki oranı %60'dan %46'ya düştü.

Yorum

Yüksekokuldan mezun olan öğrencilerle bağlantı kurmayı, destek hizmetlerden yararlanabilmelerini sağlamak, iş bulma, işe yerleştirme, iş ve yaşam zorluklarının üstesinden gelmenin önemli olduğu belirtilen, bu araştırma bulguları sonucunda: Mezunlarla bağlantı kurulamama oranı %28'dir. Bağlantı kurulan mezunların istihdam oranı %55'dir. Bu araştırma ile mezunlara ulaşma oranı iki yılda %100'e yakın artış göstermiştir. Yüksekokulun her yıl mezun vermesi nedeniyle mezun tüm öğrencilere ulaşma çabaları sürdürülebilir. Mezunlara ulaşma çabaları yanı sıra mezunların durumlarının izleniyor ve destek hizmete hazır bir ekibin yanlarında olduğunu bilmeleri oldukça önemlidir.

Bağlantı kurulan işitme engelli mezunların mesleği ile ilgili olmayan işte çalışma oranı %12'ye düşmesi, zaman içerisinde deneyim kazanarak mesleği ile ilgili doğru yerlere müracaat etme girişimlerini arttırdığı ve bu araştırmanın da yol gösterici olduğu söylenebilir.

Mesleği ile ilgili işte çalışma oranına göre bölüm mezunlarının işe yerleşmesinde en yüksek oranlı program olan Bilgisayar Operatörlüğü Programı %60'dan araştırmanın ikinci evresinde %70'e yükselmesi iş dünyasında teknolojik gelişmeye uygun olarak bilgisayar operatörlüğüne ihtiyacın ön plana çıktığının bir göstergesidir. Diğer programlara yönelik iş alanlarının otomasyona hızla geçmesi bu bölüm mezunlarına iş talebinin azalmasına neden olduğunu düşündürmektedir. İşitme engelli yüksekokul mezunu öğrencilerin:

Birinci evrede %49 vasıflı olarak çalışırken, ikinci evrede bu oranın %70'e çıkması, Birinci evrede %42 hizmet sektöründe çalışırken, ikinci evrede %30'a düşmesi, Birinci evrede %67 olan işini sevme oranının ikinci evrede %69'a çıkması, Birinci evrede %33 olan işini sevmeme oranının ikinci evrede %28'e düşmesi, Mesleki bilgi ve yeteneklerini gösterdiklerini, bundan dolayı vasıflı olarak istihdam edilebildiklerini, yaptıkları işi severek yaptıklarını göstermektedir. İşitme engelli bireylerin iş başarılarını iş dünyasındaki çevrelere göstermek yolu ile işitme engelli bireylere ön yargılı, ayrımcı yaklaşım kırılabilir onların işgücüne güvenerek işe alınmaları sağlanabilir. Başlangıçta maaş azlığı iş değiştirme nedeni olarak ön planda iken iş yaşamı içinde yeteneklerini gösterme, kendilerini kanıtlama sonucu meslek eğitimine uygun, vasıflı işlerde çalıştıkları anlaşılmaktadır. İşitme kayıplarının iş yaşamlarına olumsuz etki oranının %60'dan %46'ya düşmesi iş yaşamlarında mesleki yeterliliklerini ve yeteneklerini ortaya koymaları sayesinde çalışma ortamlarındaki bireylerle iletişim becerilerini daha iyi kullanabildiklerini göstermektedir.

Öneriler

1. Anket araştırmaları ile mezun öğrencilerin iş durumları düzenli olarak takip edilebilir.
2. Yüksekokul yönetimi ile mezun öğrenciler arasında işbirliği devam edebilir.
3. İşverenlere işitme engelli yüksekokul mezunu bireylerin başarılı iş yaşantı-deneyimlerinden örnekler gösterilerek; işverenler üzerindeki başarısız-atıl ön yargıları kırılabilir.
4. Yüksekokul ile İş-Kur arasında işbirliği sağlanabilir.
5. Yüksekokul mezunu işitme engelliler izlenerek, rehberlik hizmetleri ile desteklenebilir.
6. Yüksekokul mezunu işitme engelliler için web sitesi oluşturularak işveren ve işitme engelli buluşturulabilir, yerleştirilebilir, mevcut durumları izlenebilir, durumları güncellenebilir.

Yüksekokul mezunu gençlerden, işe giremeyen bir işitme engelli mezunun iş bulma girişimleri ve sonuçları nelerdir?

İş bulma girişimleri ve sonuçları:

2.1. Girişim: - Tarih: 26.01.2007

Yer: İş Kur, Eskişehir

İş-Kur İl Müdürü ile görüşme yapıldı.

Strateji: İş Kur'a ağ kurma amacı ile başvuru yapıldı.

Girişimin sonucu: İş talebi kaydı alındı. Durumuna uygun işler, iş bulma kurumunca bildirilecek. Bir seramik fabrikasının eleman ihtiyacı olabileceği belirtildi.

Girişimden sonra alınan karar: İş Kur tarafından sözü edilen seramik fabrikasından randevu alındı (06.02.2007).

2.2.- Girişim: - Tarih: 06. 02. 2007

Yer: Seramik fabrikası, Eskişehir

İnsan kaynakları yöneticisi ile görüşme: Özgeçmiş ve portfolyo incelendi.

Strateji: Özel işyeri ile doğrudan bağlantı yapıldı.

Girişimin sonucu: Görüşme olumlu geçti.

Girişimden sonra alınan karar: İş talebi takip edilecek.

2.3.- Girişim: - Tarih: 08. 03. 2007

Yer: Bir özel okul. Eskişehir, okul müdürü ile görüşme: Özgeçmiş ve portfolyo incelemesi yapıldı.

Strateji: Ağ kurma ile özel işyeri ziyareti yapıldı.

Girişimin Sonucu: Okul kütüphanesinde görevlendirilmesinin yönetim kurulunda görüşüleceği bildirildi. Yönetim kurulundan olumlu bir sonuç çıkmadı.

Girişimden sonra alınan karar: Ağ kurma stratejilerine devam edilmesi kararı alındı.

2.4.- Girişim: - Tarih: 12.03.2007

Yer: "Alışveriş merkezi" ile görüşme: Özgeçmiş teslim edildi.

Strateji: Ağ kurma stratejisi uygulandı.

Girişimin sonucu: Ağ kurma uygulaması olumlu geçti. Kasiyer görevi verildi. Özgeçmişte yer alan işitme engelli olduğunu belirten bölümün okunmadığı anlaşıldı. Alışveriş merkezinde işe başlamadı.

Girişimden sonra alınan karar: Ağ kurma stratejilerine devam edilmesi kararı alındı.

2.5.- Girişim: -10.04.2007

Yer: Seramik fabrikası, Eskişehir (06.02.2007'de 2. girişim yapılan yer)

Strateji: Doğrudan bağlantı girişimini izleyen ağ kurma stratejisi ile özel işyeri mülakatı gerçekleşti. Özgeçmiş, portfolyo ve yöneltilen sorular öğrenci tarafından yanıtlandı.

Girişimin sonucu: Üretim bölümünde çalışacak, "mavi yakalılar sınıfından elemana ihtiyaçları olduğunu", işitme engelli bireylerin agresif olduğunu, bu nedenlerle işe alınamayacağı belirtildi. Bir başka iş yeri önerildi.

Girişimden sonra alınan karar: Önerilen iş yerine doğrudan bağlantıya karar verildi ve randevu alındı.

2.6.- Girişim: -13.04.2007

Yer: Bir başka seramik fabrikası - Eskişehir / TÜRKİYE

Strateji: Doğrudan bağlantı kuruldu. Özgeçmiş ve portfolyo incelemesi yapıldı.

Girişimin sonucu: Görüşme olumlu geçti. Sonuç olumsuz.

Girişimden sonra alınan karar: Ağ kurma stratejilerine devam edilmesi kararı alındı.

2.7.- Girişim: -13.04.2007

Yer: Tekstil şirketi- Eskişehir/ TÜRKİYE

İnsan kaynakları yöneticisi ile görüşme.

Strateji: Ağ kurma ile özel işyeri ziyareti, özgeçmiş ve başvuru formu teslim edildi.

Girişimin Sonucu: Görüşme olumlu geçti. Sonuç olumsuz.

Girişimden Sonra Alınan Karar: Ağ kurma stratejilerine devam edilmesi kararı alındı.

2.8.-Girişimler hakkında öğrenci, annesi ve araştırmacının düşünceleri: 07.06.2007

Strateji: Görüşme ve değerlendirme toplantısı yapıldı.

Girişimden sonra alınan karar: İş başvurularının devamına, takip edilmesine ve ağ kurma stratejisinin devamına karar verildi.

2.9.-Tüm eylemlerin değerlendirilmesi

İşe girmek için yapılan tüm girişimler başarısızlıkla sonuçlandı.

Başarısızlığın olası sebepleri nedir?

1. İşverenlerin işitme engelli bireyler hakkında ön yargılı olmaları.
2. İşverenlerin daha önceki işitme engelli bireylerle olan olumsuz yaşantıları.
3. İşverenlerin, İşitme engelli bireylere iş vermedeki kararsızlıkları.
4. Otomasyon.
5. İşverenlerin, işitme engelli bireyin yüksek okul düzeyi eğitimini görmemezlikten gelmesi ve vasıfsız işler önermeleri öğrencinin fiziksel ve kişilik özellikleri.

6. Öğrencinin iş tecrübesizliği.

7. İş gereksinimleri ile öğrencinin iş becerilerinin çakışmaması.

Gelecekteki Eylem Planları

1. Ağ kurmada annenin daha fazla işbirliği ile eylem içinde olması.
2. Daha fazla işyeri müracaatı.
3. Olası işlerde becerilerini geliştirmesi için öğrencinin cesaretlendirilmesi.

4. Diğer işyerlerine ve diğer illere ağ kurma ve doğrudan bağlantı stratejileri ile devam edilmesine karar verildi.

KAYNAKLAR

AUER, Peter (2000). Employment Revival in Europe: Labour Market Success in Austria, Danmark, Ireland and The Netherlands, Geneva, International Labour Office
ERDİKEN, Behram (2005). "Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu'ndan Mezun Olmuş İşitme Engelli Öğrencilerin İstihdamı, İş Durumu ve Ayrımcılık", ÖZ-VERİ Dergisi, Cilt: 2, No: 1, ss: 389-408

İŞ KUR, (2005) İşlemler Kitabı, Ankara

KARASAR, Niyazi (1999). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler. 9. Basım Nobel Yayınevi, Ankara

MILLS, E. Geoffrey (2003). Action Research. A guide for the teacher researcher. (2nd edition). Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall

RICHARDS, Peter (2001). Towards the Goal of Full Employment: Trends, Obstacles and Policies, Geneva, International Labour Office

SARAFATI, Hedva (1999). "Interactions Between Major Labour Market Changes and Social Protection Reform", D/1999/3163721, Discussion Working Paper- 99.02.01.E. Brussels

TUFAN, İsmail (2006). Türkiye Özürlüler Araştırması 2002 İkincil Analizi, TÜBİTAK

YILDIRIM, Ali - ŞİMŞEK, Hasan (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayınevi, Ankara

EKLER

EK:1 "YAZILI İZİN MEKTUBU"

Ben Engelliler Entegre Yüksekokulu'nda (EEYO) öğretim üyesi olarak görev yapmaktayım. 2005-2006 yılında "İşitme Engelli Gençlerin İş Durumu ve Ayrımcılık" konulu bir araştırma yaptım. Bu araştırma bir makale olarak T.C. Başbakanlık Özveri Dergisi'nde yayınlandı. Araştırmanın yapıldığı tarihte Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu'ndan 190 işitme engelli genç mezun olmuş ve bu gençlerin 81'ine ulaşılmıştı.

a) Ulaşılan bu sayının ve verilerin EEYO okulunu temsil etmediği düşünülmektedir. Bu nedenle yeni bir araştırma gereksinimi ortaya çıkmıştır.

b) Yeni araştırmada;

i) Tüm mezunları kapsayan ve güncelleştirilen veriler (araştırma soruları doğrultusunda)

elde edilmeye,

ii) İşe giremeyen ve iş arayan bir işitme engelli gencin izlenerek iş başvurusunda bulunma ve bu süreçte karşılaştığı sorunlar ile çözüm yolları belirlenmeye,

iii) 2006-2007 yılı içinde Anadolu Üniversitesi'nde işe girenlerin iş uyumu ve işveren memnuniyeti belirlenmeye,

iv) 2006-2007 yılı Anadolu Üniversitesi'nde işe girenlerden iş uyumu sağlayamayan, iş memnuniyeti olmayan işitme engelli gençlerin durumlarının araştırılması ve çözüm yolları belirlenmeye çalışılacaktır.

Araştırma süresince:

a) Anket / Görüşme Formu ile bilgi alma,

b) Fotoğraf makinesi ile görüntü alma,

c) Video Kamera (DVD) ile görüntü ve ses alma,

d) Dijital ses kayıt cihazı ile kayıt yapılacaktır.

Ayrıca bu çalışma bilimsel toplantılarda sunulacak (makale, kitap ya da poster), işitme engelli çocuklar, üniversitede okuyan, mezun işitme engelli gençler, öğretmenler ve aileleri bu yayınları okuyacaklar, konu hakkında bilgi edinebileceklerdir. Böylece iş yaşamına başlama ve sonrasında ortaya çıkabilecek durumlar örneklenecek ve yardımcı olmaya çalışılacaktır. Yapılacak sunumlarda ve yazılacak yayımlarda kişi adları verilmeyecektir.

Bu mektubu okuduğunuz ve araştırmaya katıldığınız için teşekkür ederim.

Çalışma hakkında başka sorularınız varsa, yanıtlamaktan memnun olurum.

Sevgiler,

Yrd. Doç. Dr. Behram Erdiken

Yukarıdaki açıklamaları okudum ve anladım. Bu çalışmaya gönüllü olarak katılıyorum.

Adı-Soyadı:

Tarih:

İmza:

EK:2 EEYO MEZUNLARI İÇİN ANKET/GÖRÜŞME FORMU

Değerli Öğrencim,

Geçen yıl başladığım çalışmaya devam ediyorum.

İş durumunuzu güncelleştirmek istiyorum.

Gösterdiğiniz ilgiye teşekkür ediyorum,

Başarı ve sağlık dolu bir yaşam diliyorum.

Yrd. Doç. Dr. Behram ERDİKEN

berdiken@anadolu.edu.tr

1. İşe girdiniz mi?

Evet:

Hayır:

2. Hangi işi yapıyorsunuz? Lütfen yazınız.

.....

3. İş yerinizin adını yazınız.

.....

4. İşinizi seviyor musunuz?

Evet:

Hayır:

5. İşinizi sevmiyorsanız nedenini lütfen yazınız.

.....

6. İş yerinizi değiştirdiniz mi?

Evet: Hayır:

7. İş yerinizi değiştirdiniz ise neden değiştirdiğinizi yazınız?

.....

8. İş yerinizde size nasıl davranılıyor? Lütfen yazınız.

.....

9. İşitme engeliniz iş yaşamınızda size sorun oluyor mu? Örneğin: Başarınızı, iş veriminizi azaltıyor mu? Lütfen yazınız.

Evet: Hayır:

.....

10. Nasıl bir işte çalışmak isterdiniz?

.....

İŞ ADRESİ: .....

Tel No: .....

ADI SOYADI: .....

e-mail adresi: .....

TABLolar

Tablo 1

Çalışanların Sektörlere Göre Dağılımı

Çalışılan Sektör

İşitme Engelli Sayısı

Sağlık Bakanlığı Arşt. Pl.Prj. D.

1

Maliye Vergi Dairesi

2

Üniversite

26

İşitme Engelliler Federasyonu

1

Belediye

8

Bilişim

7

Lojistik

4

Savunma

4

Ulaşım

3

İnşaat

9

Yatırım

2

Sağlık

10

Tarım

1

Seramik (Fab)	3
Tekstil, Giyim İmalat (Fab)	8
Gıda İmalatı (Fab)	4
Isı Soğutma İmalatı (Fab)	7
Kâğıt İmalatı (Fab)	1
Şişe Cam İmalatı (Fab)	3
Otomotiv İmalatı (Fab)	6
Makine İmalatı (Fab)	1
Serbest Seramik Atölyesi	1
Serbest Grafik Tasarım Ajansı	1
Serbest İş Yeri (Konfeksiyon)	1
Serbest İş Yeri (Konfeksiyon)	1
Toplam Çalışan İşitme Engelli Genç	114

Tablo 2

Çalıştığı İş Mesleği İle Uyumlu Olmayan İşlerde Çalışanlar İşler

İş. Eng.Sayısı

Eğitim, Sergi Panosu Düzenleme İşİ (Üniversite)

1

Eğitim, Danışma İşİ (Üniversite)

1

Eğitim, Fotokopi ve Yazıcı İşİ (Üniversite)

2

Eğitim, Çeviri İşİ (Vakıf)

1

İmalat Sanayi, Kaynakçı

1

İmalat Sanayi, Ocakçı

1

İmalat Sanayi, Ütücü

2

İmalat Sanayi, Soğutmacı

1	İmalat Sanayi, Tezgah Operatörü
2	İmalat Sanayi, Teknisyenlik İşi
1	İmalat Sanayi, Montaj İşi
7	İmalat Sanayi, Paketleme İşi
3	İmalat Sanayi, Kumaş Kesim İşi
1	İmalat Sanayi, Ceket Kolu Çevirme İşi
3	İmalat Sanayi, Depo İşi
3	İmalat Sanayi, Tif. Bkm. Onarım, Tek. İşi
1	Serbest Meslek, Özel, Tuhafiye Mağazası
1	Serbest Meslek, Satış Elemanı
2	Meslek Programına Uygun Olmayan İşlerde Çalışan Toplamı
34	

Tablo 3

Çalışanların İş Sevmeme Nedenleri Dağılımı

İş Sevmeme Nedenleri Dağılımı

İş. Eng.Sayısı

Meslek Eğitimine Uygun Değil

12

Maaşı Az

2

Maaşı Az +Çok Ağır ve Zor İş

1

Meslek Eğitimine Uygun Değil + Çok Ağır ve Zor İş

7

Boş Oturduğu İçin İşini Sevmiyor

2

İşini Sevmiyor, Değiştirmeyi Düşünüyor

2

İşini Sevmiyor+ Çok Ağır ve Zor İş

1

Çok Ağır ve Zor İş + Maaşı Az + Değiştirmeyi Düşünüyor

1

Meslek Eğitimine Uygun Değil+Maaşı Az+Değiştirmeyi Düşünüyor

1

Meslek Eğitimine Uygun Değil + Çok Ağır ve Zor İş + Maaşı Az+ Değiştirmeyi Düşünüyor
1
Maaşı Az+ Değiştirmeyi Düşünüyor
1
Meslek Eğitimine Uygun Değil+ Değiştirmeyi Düşünüyor
1
Toplam
32

Tablo 4

İşitme Engelli Gençlerin İş Değiştirme Nedenleri Dağılımı

İş Değiştirme Nedenleri

İşt. Eng. Genç

%

Meslek Eğitimine Uygun Değil

14

46

Ailevi Hastalık ve Bakımı Gereği

1

3

Sigara Dumanı

1

3

Toplu İşten Çıkarma

1

3

Amir / İş Arkadaşları ile Tartışma

4

13

Uzaklık

3

10

Ücret Azlığı

3

10

Meslek Eğit. Uyg. Değil + Amir/İş Arkdş. Tartışma

1

3

Ücret Azlığı + Amir/İş Arkdş. Tartışma

1

3

Ücret Azlığı + Meslek Eğt. Uyg. Değil

1

3

Ücret Azlığı +Çok Ağır, Zor+ Ailevi Neden

1

3
Toplam
31
100

Tablo 5
2005 ve 2006 Anket Araştırmaları Arası Oransal Değişim
Uygulanan Anketler Arası Oransal Değişim
%

İşitme Kaybının İş Yaşamına Etkisi (İlk)
40
İşitme Kaybının İş Yaşamına Etkisi (İkinci)
46
İş Değiştirme Durumu (İlk)
35
İş Değiştirme Durumu (ikinci)
27
İş Sevme Durumu (İlk)
67
İş Sevme Durumu (ikinci)
69
İş Vasfı Durumu (İlk)
49
İş Vasfı Durumu (ikinci)
70
Çalıştığı İş, Mesleği İle Uyumlu (İlk)
42
Çalıştığı İş, Mesleği İle Uyumlu (İkinci)
70
İşe Yerleşme Durumu (İlk)
29
İşe Yerleşme Durumu (İkinci)
55
Mezun Öğrenciler Ulaşma Durumu (İlk)
42
Mezun Öğrenciler Ulaşma Durumu (İkinci)
72

Avrupa Birliği'nde Özürlüleri Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele

Serkan KOLAT

Özürlüler Uzman Yardımcısı, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı

Combat with Disability Discrimination in European Union

Assistant Specialist on Disability, Prime Ministry Administration on Disabled People

E- Posta: skolat@ozida.gov.tr

ÖZET

Günümüzde insanlık “herkesi içine alan, herkese uygun bir toplum” modelinden yoksundur. İşte bu nedenle insanlık, çoğu kez, sorunlar karşısında kendisini çaresiz hissetmektedir. Bir toplumun gereksinimini karşılayacak hizmetlerde çözümler üretirken öncelikle “normal insanlar” için harekete geçiliyor, “ötekiler” için “sonra yaparız” deniliyor. Bu yaklaşım, toplumdaki herkesi içine alan, herkesi en baştan düşünen bir anlayışı yansıtmıyor. Yaratılan bu eksik modelle toplumun bir bölümü dışlanıyor, sonra da bu dışlamanın yarattığı olumsuzluklarla da pekişen sorunların içinden çıkılamıyor. Dışlanan bu kesimleri toplumla bütünleştirecek yollar aranıyor.

Ayrımcılıkla mücadelenin temelini oluşturan ve en fazla çabayı gösteren Avrupa Birliği’dir. Avrupa Birliği’nin sosyal politikasında, ayrımcılıkla mücadele temel politika evreni olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş ülkeler ve Avrupa Birliği ülkeleri bu sorunun kapsamlıca tanımlanabilmesi, nedenlerinin tespit edilebilmesi ve önlenmesine yönelik adımların sürekliliği için ayrımcılıkla mücadeleyi gündemlerinin ana maddeleri arasında tutmaktadırlar. Avrupa Birliği sürecinde olan Türkiye için de ayrımcılıkla mücadele gündemde tutulması ve çözümlenmesi gereken bir sorundur. Avrupa Birliği’nin Kopenhag Kriterleri çerçevesinde istediği temel haklar içinde yer alan Ayrımcılıkla Mücadele Planı Türkiye’yi sadece yasal zeminde değil, hayata geçirme bakımından da oldukça zorlayacaktır.

Bu çalışmanın problemi özürülere yönelik ayrımcılık ekseninde şekillenmekte olup, tüm özürülere yönelik ayrımcılıkla mücadeleyi kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ayrımcılıkla Mücadele Eylem Planı, eşitlik kurumları, özürülük.

ABSTRACT

Contemporary societies lack the “inclusive social model for all”. Therefore, humanity quite often feels itself helpless when confronted with problems. When solutions and services to meet the requirements of societies are about to be determined, priority is given to “normal people” and “the others” are considered in the second place. This approach does not reflect an inclusive conception which attach value to every individual of a particular society. Following this kind of an insufficient model, some groups are marginalized and problems arising from this marginalization worsen day by day. Ways are being looked for integrating these groups with societies.

European Union is the most outstanding model making utmost efforts against discrimination. In the social policy of European Union, combat with disability discrimination emerges as the axis of the basic policy. Developed countries and European Union Countries keep anti-discrimination implementations as one of their main agenda items in order to illustrate the problem comprehensively, to determine the reasons of it and to provide continuity of the measures to prevent it. Combat with disability discrimination is also a significant agenda item and a problem to be solved as soon as possible for Turkey which is proceeding on his European Union harmonization

process. Program to Combat Discrimination which was included in Charter of Fundamental Rights by European Union within the terms of Copenhagen Political Criteria will considerably force Turkey not in legal platform but in terms of implementation. The problem of this study takes shape on the axis of discrimination against the disabled and covers the combat with discrimination against all disabled persons. Key Words: Action Plan to Combat Discrimination, equality institutions, disability.

1. Ayrımcılık Tanımı, Tarihçesi ve Unsurları

1.1. Ayrımcılık kavramı ve özürsüz ayrımcılığı

Ayrımcılık toplumsal yaşamın tüm alanlarında rastlanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok farklı nedenlere bağlı olarak ve farklı görünüşler içerisinde yaşanan ayrımcılığın temelinde “BEN ve ÖTEKİ” ayrımı yatmaktadır. Benden/bizden farklı olan, yani bize benzemeyen ötekidir. Ötekileri tanımlarken çok farklı nitelikler, cinsiyet, etnik köken, inanç, fiziksel özellikler, yerleşim birimi vb. kullanılabilir (Karataş, 2002). “Ben/biz ve diğerleri” sosyolojik bir gerçeklik olarak yaşanmaktadır. İnsanlar bu tür “aitlikler” içerisinde kendi kimliklerini geliştirmekte, tanımlamakta ve daha da önemlisi “güvenlik” gereksinimlerini karşılamaktadırlar. Ancak biz olgusu fazla abartıldığında dışarıdakilere karşı bir kayıtsızlık ve düşmanlık gelişebilmektedir. Ayrımcılık olgusunun temelinde yatan “ben/biz ve öteki”dir. Aslında hepimiz “bir yerde, bir konuda, birileri nezdine” mutlaka öteki durumundayız.

Bu çerçevede, soyut bir kavram olan ayrımcılığın genel kabul görmüş tanımı mevcut değildir. Ancak konuyu netleştirmek açısından bazı tanımlara yer vermek faydalı olacaktır.

Türk Dil Kurumu'nun 1983 yılında yayınladığı Türkçe Sözlükte ‘ayırım yapma’ “eşit davranışta bulunmamak, fark gözetmek” şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı sözlükte ‘dışlamak’ sözcüğü “bir kimse ya da bir toplumun, bir kimseyi, bir durumu, bir düşünce vb.yi yok sayması, ilgilenmemesi” olarak tanımlanmıştır (Dictionary Larousse, 1994). Ayrıca ayrımcılık hakkında “ırkı, dini, bir siyasi inancı, cinsiyeti, sosyal konumu ve benzeri etkenlerden dolayı sosyal bir grubu, öteki topluluklardan ayırarak onu aşağılama, ona düşmanca davranma tutumu, eğilimi” ya da “bir toplulukta ırkı, cinsiyeti, toplumsal konumu ya da dini nedeniyle ötekilerden ayrılan bir gruba ayrımlı (çoğunlukla kötü) davranma olgusu” gibi tanımlar vardır (Büyük Larousse, 1995).

BM İnsan Hakları Komitesi, 1989 yılındaki 37. Oturumu'nda yaptığı 18 No'lu Genel Yorumu'nda ayrımcılığa ilişkin şu tanımı geliştirmiştir: “Komite, sözleşmelerde kullanılan ayrımcılık teriminin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, politik ya da diğer görüşler, ulusal ya da sosyal köken, mülkiyet, doğum ya da diğer statüler gibi herhangi bir zemin üzerine dayandırılan ve bütün hak ve özgürlüklerin eşit ölçüde bütün bireyler tarafından tanınmasını, kullanılmasını veya yararlanılmasını kaldırma veya zayıflatma amacına sahip, herhangi bir ayırma, dışlama, kısıtlama veya üstünlük tanıma olarak anlaşılması gerektiğine inanmaktadır” (U.N. Human Rights Committee, 1989).

Avrupa Konseyi de, Avrupa İnsan Hakları'nın ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi'ne Ek 12 Nolu Protokolü, benzer bir ayrımcılık tanımı yaparak ayrımcılığı genel olarak yasaklar. Protokol'deki tanımda; “Kanunda öngörülen haklardan yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasî veya başka görüşler, ulusal ya da sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensubiyet, servet, doğum veya başka bir statüden kaynaklanan herhangi bir nedenle ayırım yapılmaksızın sağlanır. Hiç kimse herhangi bir kamu otoritesi tarafından, yukarıda sayılan gerekçelerle ayrımcılığa tâbi tutulamaz” demektedir (Council of Europe, 2000).

1.2. Geçmişten günümüze özürlü ayrımcılığı

Bütün problemlerin kendine ait bir tarihi olduğu gibi, özürhülerin ve onların yaşama hakkı ile ilgili tarihî geçmişi de vardır. Batı toplumlarının sosyal tarihinde, özürhülerin çoğu zaman ezildiklerine, hakir görüldüklerine ve zulme uğradıklarına şahit olmaktadır (Seyyar, 2006).

Özürhülerin hayat mücadelesi diğeri sosyal gruplara nazaran her asırda güç olmuştur.

Bazı dönemlerde ve bilhassa katı - ırkçı ideolojilerin pençesi altında idare edilen ülkelerde özellikle zihinsel özürhülere yaşama hakkı bile çok görülmüştür. Tarihte bunun ilk örneklerini İlk ve Ortaçağ'ın karanlıklarına gömülen skolastik ve geri kalmış Batı toplumlarının uygulamalarında görmek mümkündür.

Eski Yunan yazıtlarında ilk kez özürhü karakterlerden bahsedilmektedir. Örneğin bu yazıtlara göre Herodot işitme özürhü bir kahramanken, Suetonius özürhü bir imparatorudur. Plato'nun Devlet yapıtında, iyi bir toplumun oluşturulması için yalnızca ruhsal ve fiziksel sağlığı yerinde bireylerin evlenmesi gerektiği, hekimin iyi olmayacak hastaları tedaviye devam etmemesi gerektiği gibi, özürhülere yönelik tutumların olumsuzluğuna işaret eden görüşler belirtilmektedir. Eski Yunan yasalarına göre bebeklerin doğumlarını takiben, yaşlılar heyetine gönderildiğini; bebek eğer kör, zihinsel özürhü ya da herhangi bir biçimde özürhü ise nehre atılarak öldürülmekteydi.

Ayrıca Eski Roma'da ekonomik faydaları olabilecek özürhülerin yaşamasına izin verilmiştir. Örneğin; görme özürhüleri dilenci olarak kullanılmak üzere, zihinsel özürhüleri ise köle ya da konukları eğlendirecek biri olması için yetiştirilmişlerdi. 2.yy'dan sonra özürhüleri ev eğlencelerinin aranan kişileri olmuştur. Özellikle kolu ya da bacağı olmayanlar, dev ya da cüce olanlar ve diğeri fiziksel özürhüleri konukları eğlendirmek üzere kullanılmışlardır.

Ortaçağın Batı insanı, Hıristiyan din adamlarının telkinlerinin etkisi altında kalarak, kendisini çevreleyen tabiatın insanüstü ve bedensiz güçlerle (cin, şeytan) dolu olduğuna ve gözle görülmeyen bu varlıkların insanları istila edip, onları tedavisi mümkün olmayan hastalıklara sürükleyebileceklerine inanmaktaydılar. Dolayısıyla, bu çağlarda hekimlerce de tam olarak mahiyeti bilinmeyen akıl ve ruh hastalıkları bu gibi metafizik varlıklara atfedilirdi (Aktaş, 2001).

Bununla da kalınmayıp, özürhü doğan veya daha sonra değişik bedenî veya aklî rahatsızlıklara yakalanıp, özürhü duruma gelen insanlar da, majik (sihirli) ve doğaüstü güçlerin etkisi altında oldukları inancı ile "cadı" muamelesi görürlerdi. Bunun sonucu olarak, ellerinde olmayan sebeplerden dolayı özürhü olanlar, topluma çeşitli tehlikeler ve zararlar verebilecek bir konuma geldikleri iddiası ile başta kilise olmak üzere devrin siyasî rejimleri tarafından takip altına alınırdı. Engizisyon mahkemelerinin kurulmasıyla, "cadı" olarak tanımlanan ve aslında özürhü olanların yargılanmasına müsaade edilmiş ve bu yolla da birçoğuna en ağır cezaların verilmesinin kanunî kılıfı da hazırlanmıştı (Seyyar, 2006).

Batı dünyasında cadı mahkemelerinin ortadan kaldırılmasıyla özürhülerin rahat bir nefes aldığı düşünülmemelidir. Gerçek insan sevgisinden ve maneviyattan uzak olan Batı toplumlarının aydınları, bu sefer de pozitif sosyal bilimleri ön plâna koyarak, bilim adına yine aynı dezavantajlı grupları hedef aldılar. Sosyal Darwinist, materyalist, ırkçı, kısacası ayrımcı düşünce yapısı, bir sosyal tehdit olarak ortaya çıktı. Bu pozitif ve seküler bilim ortamını hazırlayanlar da, zamanında bizzat iktidara ortak olan ve dolaylı olarak devleti elinde tutan Ortaçağ'ın Hıristiyan ruhban kesimiydi.

1910-1940 yılları arasında ayrımcı görüşleri yaymak maksadıyla özellikle Almanya, İngiltere ve ABD'de değişik isimler altında örgütler kurulmuştur. Ayrımcı hareket,

başlangıcından beri beyaz ırkın ve özellikle Anglo-Saksonya kültürüne ait insan tipinin diğer ırklardan daha üstün olduğunu ileri sürmüştür. İngiltere’de ayrımcı görüşleri yayan Darwinizm’in kurucusu Charles Darwin’in yeğeni Sir Francis Galton’dur. Sir Galton, kendi aile soyunun çok üstün olduğuna dair araştırmalarda bulunmuştur.

O dönemlerde benzer ırkçı görüşler, Avrupa yakasında da baş göstermeye başlamıştır. Mesela Almanya’da Hitler’in önderliğinde Nasyonal-Sosyalist bir parti, seçimle iktidara gelmiş ve faşist bir rejim kurabilmiştir. Hitler Almanyası’nda toplama kamplarında ırkî ve dinî yönden öteki olarak kabul edilen sadece Yahudiler topluca yakılmamıştır. Aynı zamanda, Alman ırkına mensup olduğu halde sağlıklı ve güçlü bir bedene sahip olmayan bunamış yaşlılar ve ruhsal-zihinsel özürülüler de bu despotik rejimin kurbanı olmuştur. Hitler’in sağlıklı nesil oluşturma hayaline ters düşen özürülü insanlar, temerküz kamplarında hekimler tarafından kobay olarak kullanıldıktan sonra bu sefer Ortaçağ’da olduğu gibi tek tek açık meydanlarda değil, daha az maliyetli olarak topluca fırınlarda yakılmışlardır (Aktaş, 2001).

1.3. Ayrımcılığın şekilleri

Ayrımcılığın dört şekli bulunmaktadır. Bu; ayrıştırma-damgalama, marjinalleştirme, ötekileştirme ve sosyal dışlanma olarak karşımıza çıkar.

Damgalama-Ayrıştırma; bireyin onur kırıcı bir tutumla karşı karşıya kalma sürecidir (Goffman, 1968). Marjinalleştirme ise; bireyin sosyal hayatın dışında kalma sürecidir. Bu durum özürülü bireyi etkili bir şekilde “vatandaşlık, kaynaklar, eğitim, çalışma, ev edinme vb. konularındaki yaşamlardan reddeder” (Williams, 1998). Marjinal birey sosyal hayatın idarî ve ekonomik işleyişinden dışlanır, kişinin kendi hayatı üzerindeki otoritesi elinden alır.

Damgalama ve marjinalleştirmenin her biri eksikliği olan bireyi sosyal hayatın dışına iter ve insanları özürülü hale getirir. İkisi arasındaki önemli farklılık, damgalamanın genellikle birebir ilişkilerin yaşandığı aile, arkadaş çevresi, komşular ve iş yerindeki samimî gruplarda kendiliğinden meydana gelen “bireysel ve resmî olmayan bir yapıda olmasıdır.” Marjinalleşme ise; bürokrasi gibi samimî olmayan “resmî ve kendiliğinden meydana gelmeyen” ilişkilerin yaşandığı daha ikincil bir çevrede ortaya çıkar (Michener, H. & Delameter, 1999). Ayrıca marjinalleşme, bireyin içinde yaşadığı toplumdaki ekonomik ve idarî ilişkilerine de yansır. Bu yüzden “marjinalleşmiş bir dünyada nitelikli ve mesleklerinde yeterli olanlar özürlerinden dolayı geri çevrilirler.”

“Özürülüğün sorunları açısından ayrımcılık bağlamı yaklaşımlar öncelikle özürülük konusunda var olan kurumsal yapılardan kaynaklanmaktadır. Modernliğin kurum temelli mantığı özürülük konusunda ayrımcılığı belirleyecek bir yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durum ayrımcılığın kurumsallaştırılması olarak nitelendirilebilir” (Aysoy, 2004). Bu anlayış ve tutumlar nedeniyle özürülü bireyler toplum içinde hak ettiği yeri alamaz, dışlanarak “şeyleştirilmeye” bağlı olarak yaşamlarını sürdürmeleri istenir. Şeyleştirme veya ötekileştirme de diyebileceğimiz bu durum kurumsal yapılarla da desteklenir.

Sosyal dışlanma ise; statik olmaktan çok dinamik bir kavramdır ve bir süreci ifade etmektedir. Sivil, politik, ekonomik ve sosyal vatandaşlık haklarından mahrum olma-edilme durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre, sosyal dışlanma toplumla bireyin sosyal, ekonomik, politik ve kültürel sistemlerin tümünden, kısmen veya tamamen yoksun olma dinamik süresidir.

2. Avrupa Birliği’nde Özürülülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele

2.1. Avrupa Birliği’nde ayrımcılıkla mücadelenin tarihçesi

Avrupa Birliği’nde ayrımcılığın doğuş sebebi 1970’lerde patlak veren ırksal temelli

olaylardır. Bu dönemde Avrupa ülkeleri Afrika ve diğer üçüncü dünya ülkelerinden gelen ve yabancı olarak tanımlanan kişilere yapılan dışlayıcı tutum hakimdi. Genelde işçi statüsünde çalışan bu kişilerin zaman içinde Avrupa topluluklarıyla iç içe olmalarıyla ortaya çıkan ilişkiler, sorunları da beraberinde getirmiştir. Patlak veren yabancı düşmanlığı ve ırkçı tutumlar Avrupa'nın karşısına sorun olarak çıkmıştır.

Bunu önleme amacıyla olan Avrupa Birliği, ilk kez üye ülkelerden Kadın Erkek Eşitliği Direktifi 1976'da yayımlar. Bu direktif istihdam ve mesleki eğitimde ayrımcılığı önleme ve eşit muamelede son derece önemli bir yapı taşıdır. 76/207 Direktifi'nin 119. maddesi, Avrupa Birliği'nin cinsiyet eşitliği ve toplumsal politikasının ana çekirdeğidir. Bu unsurlara özürsüzlükler de dahildir. 1987'de son derece önemli olan İspat Yükümlülüğü Direktifi kabul edilmiştir. Cinsiyet ayrımcılığı davalarında ispat yükümlülüğünü davacıdan alıp davalıya yükleyen bu direktif, Avrupa Adalet Divanı'nın yasal dayanak noktasını da oluşturmaktadır.

1997'de imzalanan ve 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması ile Avrupa topluluklarını kuran Roma Anlaşması'nda önemli değişiklikler yapmıştır. Böylece Avrupa Sosyal Şartı ilk kez topluluğun birincil hukuk normlarından bir olmuş ve istihdam - sosyal politika alanı daha çok önem kazanmıştır (Capacity building of society dealing with Anti-Discrimination, 2005).

2.2. Avrupa Birliği Hukuku ve politikalarında ayrımcılıkla mücadele

Ayrımcılığın önlenmesi ilkesi Avrupa Birliği Hukukunun genel ilkelerinden biridir. Bir dizi farklı bağlamda antlaşma metinlerinde de ifadesini bulmuştur.

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı Aralık 2000'de törenle ilan edilmiş; Şartın 21(1) maddesi'ne göre; "Cinsiyet, ırk, renk, etnik ve sosyal köken, genetik özellikler, dil, din ya da inanç, siyasi ya da herhangi bir başka görüş, bir ulusal azınlığın üyesi olma, mülkiyet, doğum, özürsüzlük, yaş ya da cinsel yönelim gibi temellere dayanan her türlü ayrımcılık yasaktır."

Avrupa Toplulukları Anlaşması'nın 13. maddesinde ise şu hüküm yer almaktadır: "Konsey, bu antlaşmanın diğer hükümlerine dokunmaksızın ve topluluk hakkında kendisine devredilen yetki sınırları içinde kalmak koşuluyla, Komisyondan gelen bir teklif üzerine ve Avrupa Parlamentosu'na danıştıktan sonra cinsiyet, ırk ve etnik köken, din ya da inanç, özürsüzlük, yaş ya da cinsel yönelim temelinde ayrımcılığa karşı mücadele etmek üzere uygun tedbirleri almak amacıyla oybirliği ile hareket edebilir."

Bu kural doğrudan bir ayrımcılık yasağı içermemekle birlikte, Avrupa Birliği'ni sayılan ayrımcılık türlerine karşı önlem almaya olanak tanıyan bir yetkilendirici hüküm içermektedir.

Avrupa Birliği, 13.maddeden hareketle, üç kısımdan oluşan ayrımcılıkla mücadele stratejisini hayata geçirmiştir:

- Irk ve Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele Edilmesi İlkesinin Uygulamaya Konmasına İlişkin Direktif (Konsey Direktifi 2000/43/EC).
- İstihdam ve İş Konusunda Eşit Muamele İçin Bir Genel Çerçeve Oluşturulmasına İlişkin Konsey Direktifi (Konsey Direktifi 2000/78/EC)
- 13. maddede sayılan tüm alanlardaki (cinsiyet ayrımcılığı hariç) ayrımcılıkla mücadele etmek üzere hazırlanan 2001-2006 Topluluk Eylem Programı (Karar 2000/750/EC). Program şu ana hedefleri içermektedir (ÇSGB,2004):
- Avrupa Birliği'nde ayrımcılığın doğası ile boyutlarının ve ayrımcılıkla mücadele için alınan önlemlerin etkinliğinin değerlendirilmesine ve analizine yardımcı olmak,
- Avrupa Birliği'nin üye devletlerinde ve Avrupa düzeyinde ayrımcılıkla aktif olarak mücadele eden aktörlerin kapasitelerini geliştirmeye yardımcı olmak,

- Uygulayıcılar ve kamuoyu oluşturucular arasında ayrımcılıkla mücadelenin uygulama ve değerlerini yaygınlaştırmak, bu yönde destek vermek.

2007-2013 İlerleme Programı, Ayrımcılıkla Mücadele Programı da dahil olmak üzere, varolan bir dizi Avrupa programını tek bir başlık altında toplayacaktır. Bununla birlikte, varolan programların doğası büyük ölçüde değişmeden kalacaktır.

2.2.1. Ayrımcılığın tanımı

Direktifler çerçevesinde; ayrımcı olmak, iki kişi ya da durum arasında bir farklılık olmamasına rağmen farklı davranışlarda bulunmak veya kişi ya da durumlar arasında ayırım yaratmak ya da farklı durumlar söz konusu olmasına rağmen benzer şekilde davranmaktır. Avrupa Birliği'nin, bu eğitim çalışmasının temelini oluşturan, ayrımcılığın önlenmesine yönelik iki direktifi, aynı ayrımcılık tanımından hareketle hem doğrudan hem de dolaylı ayrımcılığı yasaklamaktadır.

Doğrudan ayrımcılık; bir kişiye, yasaklanan ayrımcılık nedenlerinden herhangi birisiyle karşılaştırılabilir benzer durumlarda muamele edildiğinden, edilmiş olduğundan veya edileceğinden daha az elverişli davranmaktır.

Bir kez aynı ya da benzer durumda bulunan iki kişiye farklı davranıldığı ortaya konulduğunda, bu farklılığın kabul edilebilir olduğunu göstermek son derece zordur.

Avrupa Birliği direktifleri oldukça dar ve kesin bir biçimde oluşturulmuş istisnalar öngörmüştür. Bunlar; gerçek anlamda mesleki gereklilikler, pozitif uygulamalar, özürülüler için uygun olanakların sağlanması ve yaş ayrımcılığı için öngörülen spesifik istisnalardır. Direktifler dolaylı ayrımcılığı da yasaklar. Dolaylı ayrımcılık; görünüşte tarafsız olan bir hükmün, uygulamanın ya da ölçütün korunan gruba ait kişileri diğer kişilerle karşılaştırıldığında dezavantajlı bir durumda bırakmasıdır. Söz konusu hüküm, uygulama ve ölçütler, meşru bir amaçla objektif olarak haklı çıkarılmadıkları ve bu amaca ulaşmak için kullanılan araçlar gerekli ve orantılı olmadığı sürece dolaylı ayrımcılığa neden olacaktırlar.

Direktifler tacizin de bir ayrımcılık biçimi olduğunu kabul eder. Taciz, insan haysiyet ve itibarının çiğnenmesi amacını taşıyan veya o sonucu doğuracak ya da yıldırıcı, düşmanca, başkalarının gözünde alçaltıcı, aşağılayıcı, hakaretsiz bir ortam yaratılmasına yol açan, arzu edilmeyen tutum ve davranışlardır. Tacizin gerçekleşip gerçekleşmediği değerlendirilirken bir karşılaştırma ölçütünün belirlenmesine ihtiyaç yoktur.

Ayrıca, direktifler ayrımcılık yapılması için talimat verilmesini de doğrudan ayrımcılık olarak kabul eder ve yasaklar. Son olarak, direktifler yasaklanan davranışlara mağdur yaratmayı da dahil eder. Üye devletler, eşit işlem ilkesine uyulmasını sağlamak amacıyla şikayet ve dava yoluyla tepki gösteren bireyleri olumsuz bir tutum ve davranışa (işten çıkarma gibi) maruz kalmaktan koruyacak gerekli önlemleri almalıdırlar. Burada önemli bir nokta, sadece kendisine ayrımcılık yapılan kişilerin değil, ayrımcılık şikayeti nedeniyle delil sunanların ya da şu veya bu şekilde ayrımcılık şikayetinde rol oynayan kişilerin de aynı şekilde korunmaları gerektiğidir.

2.2.2. Direktiflerdeki diğer kavramlar

İstihdam Çerçeve Direktifi (2000/78/EC)'nin 3. maddesi aşağıdaki alanlarda koruma sağlar:

- İstihdama, kendi namına istihdama ve mesleğe erişim (teşvikler dahil),
- Mesleki rehberlik ve eğitime erişim,
- İşten çıkarma ve ücretler dahil olmak üzere istihdam ve çalışma koşulları,
- İşçi, işveren örgütleri ile profesyonel örgütlere üyelik. Irk Direktifi (2000/43/EC)'nin 3. maddesi ayrımcılığa karşı çok daha geniş bir alanda koruma sağlar ve aşağıdaki alanları içerir:

- İstihdama, kendi namına istihdama ve mesleğe erişim (teşvikler dahil),
- Mesleki rehberlik ve eğitime erişim,
- İşçi, işveren örgütleri ile profesyonel örgütlere üyelik,
- Eğitim,
- Sosyal güvenlik ve sağlık dahil sosyal koruma,
- Sosyal avantajlar,
- Konut dahil kamuya sağlanan mal ve servislere erişim.

Direktifler hem kamusal hem de özel sektörde, gerçek ve tüzel kişilerin ayrımcılık uygulamalarını yasaklamaktadır. Direktifler bireyleri, yani gerçek kişileri, ayrımcılığa karşı korur.

2.2.3. Direktiflerde yer verilen ayrımcılık yasağına getirilen istisnalar

Direktiflerin amacı ayrımcılıkla mücadele için bir çerçeve sağlamak olduğundan, ayrımcılığa izin verilmesi çok istisnai durumlarda ve sadece belli ölçütlerin uygulanması ile mümkündür.

Açık bir mesleki gereklilik

Direktifler, ayrımcılığın yasaklandığı bütün alanlarda açık bir mesleki gerekliliğin varlığı durumunda istisna getirmektedir. Böylece bir işveren, işin doğası ya da yapılacak işin koşulları nedeniyle, yani 'açık bir mesleki gerekliliğin' bulunması durumunda, belli bir pozisyona ırk ve etnik köken, özürlülük, din ya da inanç, cinsel yönelim ya da yaş alanlarında belli özellikleri olan bir kişiyi seçebilir. Ancak şu şartla ki; bu seçimde meşru bir amaçtan hareket edilmiş olsun ve mesleki gereklilik ile seçim arasında bir orantınlılık bulunsun. Örneğin, bir film yönetmeni, filminde Nelson Mandela'yı oynayacak bir siyah oyuncu arayabilir. Böyle bir durumda, bir siyahın istihdam edilmesi açık bir mesleki gerekliliktir. Bir ayrımcılık temeli için uygulanacak mesleki gereklilik istisnası, başka bir temel için aynı istisnanın uygulanmasını haklı çıkarmaz.

Belli bir iş için istihdam edilecek kişilerin özelliklerinin belirlenmesinde uzun bir süredir yerleşmiş olan uygulamalar meşru amaç ve orantınlılık ölçütlerini karşılamaya yeterli değildir. Örneğin, bir işverenin otel resepsiyonisti için aradığı 'genç ve enerjik olma' şartını mesleki gereklilik temelinde haklı çıkarabilmesi olanaklı değildir. Böyle bir şart yaş ve özürlülük temelleri bakımından ayrımcı olacaktır (Capacity building of society dealing with Anti- Discrimination, 2005).

Yaş temelinde davranış farklılıkları

İstihdam Çerçeve Direktifi (2000/78/EC)'nin 6. maddesi üye devletlerin yaş temelinde farklı davranışa izin vermelerine olanak tanıyan ek bazı istisnalar getirmelerine onay vermiştir. Ancak söz konusu istisnalar bir gereklilik sonucu olmadığından uygulanmaları konusunda devletler karar verecektir. Bu istisnalar şunlardır:

- Genç kişiler, yaşlı işçiler ve bakım sorumlulukları olan kişilerin mesleki bütünleşmelerini artırmak veya korunmalarını sağlamak amacıyla, işten çıkarma ve ücretle ilgili konular da dahil olmak üzere istihdam ve mesleki eğitime erişim, istihdam ve işle ilgili özel koşullar getirilmesi,
- İstihdama ya da istihdamla bağlantılı bazı avantajlara erişim için yaş, mesleki deneyim ya da hizmet kıdemi konularında asgari koşulların tespit edilmesi,
- İstihdam için pozisyonun eğitim gerekleri ya da emekli olmadan önce makul bir süre istihdam edilme gereği göstermesi durumunda işe alma için azami bir yaşın tespit edilmesidir.

Bu istisnaların da objektif ve makul ve meşru bir amaçla haklılaştırılması zorunludur.

Böyle bir haklılaştırmanın dayanakları arasında; meşru istihdam politikaları, iş piyasası ve

eğitim hedefleri, araçlarla amaç arasındaki orantılılık ve gereklilik ilkeleri de bulunmaktadır.

2.2.4. Özürlüler için uygun olanaklar

İstihdam Direktifi (2000/78/EC)'nin 5.maddesi işverenlerden özürlü bir kişinin istihdama erişimini, katılımını, işinde ilerlemesini ve eğitimini sağlayacak uygun önlemleri almalarını öngörmektedir. Örneğin;

- İşverenin işitme özürlülerin eğitimden yararlanabilmesi için işaret dili çevirmeni kullanması,
- İşyerinde geçirdiği kaza sonucunda bedensel çalışmada bulunamayacak kişiye işveren tarafından ofis işleri konusunda eğitim verilmesi,
- İşveren, rehber köpekle işine gelip giden bir görme özürlünün işe gelişini kolaylaştırmak amacıyla çalışanın çalışma saatlerini değiştirebilir ve işe geliş-gidiş zamanını yoğun şehir trafiğinin olmadığı saatlere kaydırabilir.

Yukarıdaki örneklerde işveren çalışanlara finansal açıdan ve diğer bakımlardan çalışanlara yardımcı olma olanağına sahip ise, çalışanlara uygun olanakların yaratılmasının 'orantısız' olduğu ve kendisine finansal olanlar da dahil aşırı bir yük getirdiği iddiasında bulunamaz.

Ayrımcılığın gerçekleştiğini ortaya koyabilmek için mağdurlara yardımcı olabilecek bir çok prosedürel araç mevcuttur. Bu araçlar, testleri, istatistikleri, görsel ve işitsel kayıtları (video, ses bandı gibi) ve anketleri kapsar. ABD'de yaygın olarak kullanılan test yapma istihdamda doğrudan ayrımcılık ve konut hakkı ya da servislere erişim gibi alanlarda kullanılır. Belçika'da test delil olarak kabul edilmektedir. Orta ve Doğu Avrupa'da hükümet dışı organizasyonlar bireyleri (örneğin iş arayanları) denek olarak kullanmaktadır.

Denekler, tüm nitelikleri diğerleriyle eşit ancak tek bir niteliği ayrımcılığın gerçekleşeceği alanla ilişkili (genellikle ırk ve etnik köken) kişilerden seçilir.

Her iki direktif de derneklere ve meşru bir çıkarı savunan diğer organizasyonlara ayrımcılık mağdurlarını destekleyebilme ve onlar adına yasal başvurularda bulunabilme (mağdurların onayını almak koşuluyla) olanağı tanır. Hangi organizasyonların 'meşru bir çıkarı' savunduklarına dair ölçüt ulusal hukuk tarafından belirlenir.

Üye Devletler, özürlülere yönelik ayrımcılıkla mücadele de dahil olmak üzere, durum raporu yayımlamak zorundadırlar. Her beş yılda bir raporlar tekrarlanır. Üye devletler direktifleri iç hukuka aktarırken, ayrımcılığın önlenmesine yönelik ulusal yasaların ihlal edilmesini yaptırıma bağlamayı ve bu yaptırımların uygulanmasını garanti altına almak zorundadır (Capacity building of society dealing with Anti- Discrimination, 2005).

2.2.5. İspat yükünün karşı tarafa geçmesi

İrk Direktifi'nin 8.maddesi ile İstihdam Çerçeve Direktifi'nin 10.maddesi, ayrımcılığın ispatlanmasının zorluğundan hareket ederek, ispat yükünün el değiştirmesine ilişkin şu hükme yer vermişlerdir:

"... kendilerine eşit işlem ilkesinin uygulanmaması suretiyle yanlış davranıldığını değerlendiren kişiler bir mahkemeye veya yetkili makama doğrudan ya da dolaylı ayrımcılığın gerçekleştiğini ortaya koyabilecek esaslar sunduklarında, eşit işlem ilkesinin ihlal edilmediğini ispat etme yükümlülüğü davalıya ait olur."

İspat yükünün karşı tarafa geçmesi kuralı ceza usul hukukunda uygulanmaz. Bazı üye devletlerde bu kural soruşturma usulüne de uygulanmaz. İspat yükünün karşı tarafa geçmesi kuralının sadece yargı organlarındaki usullere değil, yetkili tüm makamlar (örneğin idari makamlar) önündeki usullere de uygulanacağını altını çizmek gerekir.

2.2.6. Avrupa Birliği Hukuku'nun uygulanmaması

Avrupa Birliği üyesi bir devlet direktifleri iç hukuka öngörülen süre içinde tam ve doğru bir

şekilde aktarmadıkları takdirde, bireyler ulusal mahkemeler önünde direktiflerin hükümlerine dayanabilirler. Buna 'direktiflerin doğrudan etkisi' ilkesi adı verilir. Böyle bir durumda bireylerin, dayandıkları hükümlerin ulusal mahkeme tarafından uygulanabilir nitelikte açık ve kayıtsız bir ilkeye yer verdiğini göstermeleri gerekir. Bununla birlikte doğrudan etkinin sadece kamusal kurumlara karşı ya da "Devletten kaynaklanan sorunlar" söz konusu olduğunda uygulanacağı şeklinde genel bir kabul vardır. Ayrımcılık ile ilgili direktiflerin hangi hükümlerinin doğrudan, hangilerinin dolaylı etkiye sahip olduğuna karar verecek organ Avrupa Adalet Divanı'dır. Eğer bir Üye Devlet öngörülen süre içinde herhangi bir direktifi uygulamaz ise, bireyin uğrayacağı zararlardan devlet sorumlu olacaktır.

2.2.7. Avrupa Birliği ülkelerinde eşitlik kurumları

Irak Direktifi'nde (2000/43/EC) her üye devlete eşit muameleyi destekleyecek bir kurum oluşturma yükümlülüğü getirilmektedir. Bu kurumların işlevleri; ayrımcılık mağdurlarına bağımsız yardım sağlamak, bağımsız bilimsel çalışmalar ve istatistikler hazırlamak, bağımsız raporlar hazırlamak ve önerilerde bulunmaktır.

Avrupa ülkelerinde ayrımcılık direktiflerini hayata geçirmek için eşitlik kurumları kurulmuştur. Eşitlik kurumlarında özürsüzlüğe yer veren örnek ülkeler; İngiltere, Romanya, İrlanda, Avusturya ve Hollanda'dır. Bu kurumların faaliyet ana hatları; önleme, işbirliği, arabuluculuk ve yaptırım şeklindedir (ÇSGB, 2004). Bu kuruluşlar kendilerini, ayrımcılıkla mücadele kanunlarınınca öngörülen alanlarda soruşturma yapan yaptırım uygulayan merkezi yönetime bağlı uzmanlaşmış kuruluşlardır. Bu kurum, diğer ulusal diğer kurumların ya da kamu otoritelerinin sınırlaması olmadan bağımsızca görevlerini yerine getirmektedir. Eşitlik kurumu, Ayrımcılıkla Mücadele Eylem Planı'nın koordinatörüdür ve program dahilinde Avrupa Konseyi tarafından hibe edilen fonlara erişim imkan ve şartları ile ilgili çalışmaları mevcuttur.

Eşitlik kurumlarının görevleri şunlardır: Güvenilir uygulama kanunlarının ilgili bakanlığa sunulmak üzere hazırlanması, eşitlik raporu ve eylem planı hazırlayıp uygulayacak bir iş çağrısında bulunulması, buna tabiken soruşturma yürütmek ve yorum yapmak, danışma komiteleri atamak, girişimci veya sponsor bulmak ve bilginin yayılmasını sağlamak.

3. Ayrımcılıkla Mücadelede Ülkesel Örnek: İngiltere'de Özürsüzlere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele

3.1. İngiltere'de mevcut durum

Özürsüzlü nüfusu tespit etmeye yönelik İngiltere'de yapılan bazı çalışmalara göre, Avrupa Birliği'nde 50 milyon ve dünyada 500 milyon olan özürsüzlü birey sayısı ile karşılaştırıldığında, yaklaşık 10 milyon özürsüzlü yetişkin (toplam yetişkin nüfusunun %24'ü) ve 770.000 özürsüzlü çocuk (toplam çocuk nüfusunun %7'si) bulunmaktadır (Duygun, 2006). İngiltere'de her dört özürsüzlüden biri ayrımcılık ve taciz ile karşı karşıya iken bu oran zihinsel hastalığı olanlarda %47'lere çıkmaktadır. Her on kişiden sekizi ise sosyal dışlanmaya uğramaktadır. Konut ve ulaşım yönünden de problemler büyüktür. Ekonomik dezavantajlılık sebebiyle özürsüzlü birçok özel ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Böylece 1997-2003 yılları arasında özürsüzlülerin sosyal evlere bağımlılığı %44 oranında artmıştır. Bu oran zihinsel özürsüzlülerde %77'dir.

Sosyal dışlanmanın en büyük etkeni olan ulaşım ise; özürsüzlülerin özürsüzlü olmayanlara göre 3 kat daha az seyahat etme oranı vardır. Ayrıca İngiltere genelinde seyahat araçlarının özürsüzlü uyumluluk oranı %30'dur (Office For Disability Issues, 2006). İngiltere'de ayrımcılıkla mücadele ekseninde bugüne gelinceye kadar çeşitli yasal ve politik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi 1995 yılında kabul edilen Özürsüzlüler Ayrımcılık Yasası'dır. Daha sonra Özürsüzlüler Ayrımcılık Yasası'nda değişiklik

düzenlemeleri yapılmış ve özürllürlere yönelik daha fazla koruma getirilmiştir. 2003 yılında ise, Eşitlik ve İnsan Hakları Komisyonu kurulmuştur.

3.1. Özürllürlüler ayrımcılık yasası

Özürllürlülerin topluma katılımını sağlamayı amaçlayan ve onlara yönelik ayrımcılığa karşı İngiltere'deki ilk yasadır. İngiliz Parlamentosu'nda özürllü bireylere yönelik ayrımcılık karşıtı yasanın çıkarılmasına yönelik ilk girişim 1982 yılında başlatıldı. On üç başarısız girişimin ardından, 1995 yılında İngiltere Özürllürlüler Ayrımcılıkla Mücadele Yasası, İngiliz Parlamentosu tarafından kabul edildi (Barnes, C.& Oliver, 1995). Bu yasayla; işverenlerin, hizmet sağlayıcıların, ev sahiplerinin, okul, yüksekokul ve üniversitelerin yerine getirmeleri gereken bazı yükümlülüklerin konulması yoluyla özürllü bireylerin toplumsal yaşama katılma haklarını iyileştirmeye yönelik düzenlemeler yapıldı. Aralık 1995'te bazı ilgili konularda düzenlemeye gidilerek işverenlere yönelik bir yasa olarak ortaya konuldu. Bu yasadan özürllürlülerin kendisi, işverenler ve hizmet sunucuları ve ev sahipleri de etkilenecektir (Okur, 2001).

Bu yasaya göre; işverenler işe alma, eğitim, geliştirme ve işten çıkarma gibi konularda özürllürlürlere yönelik ayrımcılık yapmayacaklardır. Ayrıca işe alınan özürllürlürlere kolaylık sağlamak üzere işverenler, işyerlerinde gerekli düzenlemeleri yapacaklardır. Yasanın istihdamla ilgili bölümü 20'den az kişi istihdam eden yerleri kapsamamaktadır. Ancak bunlar da, olumlu uygulamaları için teşvik edilecektir. Yasa, silahlı kuvvetler, polis, cezaevi, itfaiye hizmetleri, gemicilik, hava ulaşımı gibi istihdam alanlarında uygulanmayacaktır.

İşverenlerin kendilerine karşı ayrımcılık yaptığını düşünen özürllürlüler, endüstri mahkemesine başvurabileceklerdir. Ayrıca, Uzlaştırma ve Hakem Hizmeti Kurulu'na şikayetçi olabilirler. Bu da mahkemeye başvurmaksızın çözümün sağlanabileceği anlamına gelmektedir. Bu yasa, herkese aynı standartta hizmet sağlanmasını hedeflemiştir. Ancak, özürllürlülerin ve diğerlerinin sağlığını ve güvenliğini tehdit eden durumlarda bazı ayrıcalıklar söz konusu olabilir. Bu ayrıcalıklar, müşterinin sözleşmede yazılanları anlamaması durumunda veya sağlanan hizmetler diğer müşterileri sunulacak hizmetlerden yoksun bırakması durumudur.

Mal ve hizmetlerde özürllürlülerin gereksinim duyduğu birtakım değişiklikler yapılacaktır. Gayrimenkulün veya mülkün satışı, kiralanmasında da ayrımcılık yasaktır. Ancak, gayrimenkulu satan kişiler buranın ulaşılabilir olmasını sağlamak zorunda değildir. Yasadaki diğer önlemler şunlardır:

- Ulaşım ile ilgili olarak hükümet toplu taşımda asgari standart oluşturulacaktır,
- Yasa eğitim almak isteyen özürllürlünün gereksiniminin tanınmasını ve ailelere, öğrencilere daha fazla enformasyon sağlamayı zorunlu kılar,
- Okullar özürllü öğrenciler için yaptıkları düzenlemeleri onlara açıklamak zorundadırlar,
- İleri ve Yüksek Öğrenimi Destekleme Konseyi tarafından desteklenen kurumlar özürllürlürlere sağlanan kolaylıklar hakkında bilgi içeren yayın yapmak zorundadırlar,
- Yerel eğitim otoriteleri, özürllürlürlere yönelik ileri eğitim olanakları konusunda bilgi almak zorundadırlar.

3.2.1. Özürllürlüler Yasası'nda 2005 yılı değişiklikleri

2005 yılında, İngiltere Özürllürlüler Ayrımcılıkla Mücadele Yasası'nda bazı değişiklikler yapılmıştır. Ancak; yapılan bu değişiklikler yasanın 1995 modelinin dayandığı temel ilke veya yaklaşımlardan daha çok yasanın 1995 modelinde yer alan mevcut alanların genişletilmesi, güçlendirilmesi ve mevcut görevlere yeni görevlerin eklenmesi şeklinde olmuştur. Örneğin; yasanın 2005 modeli 1995 modeli yer alan özürllürlülük tanımını

genişleterek, kanser, HIV, multiple sclerosis ve ruh sağlığı problemlerinin yol açtığı durumların kişinin gündelik yaşamını etkilemeye başladığı noktayı yasa güvencesi altına alınan nokta olarak kabul etmek yerine, söz konusu sağlık problemlerinin teşhis edilmesini yasa güvencesinin başladığı nokta olarak belirlemiştir.

Bir diğer değişiklik, 1995 modelinde ruh sağlığı bozukluklarının yol açtığı rahatsızlıklar ancak "klinik açıdan genel kabul gören" rahatsızlıklar olduğunda bu tür rahatsızlıkları olan bireylerin söz konusu ayrımcılık yasasının güvencesi altına alınabileceğine işaret eden "klinik açıdan genel kabul görme" ibaresinin 2005 modeli ile birlikte kaldırılmasıdır. 2005 İngiltere Özürlüler Ayrımcılıkla Mücadele Yasası ile birlikte özürlü bireylere toplu taşıma araçlarından yararlanmalarını kolaylaştırmaya, ulaşılabilirliklerini sağlamaya yönelik yeni haklar tanınmıştır. Bunun yanında yasa, daha önce değinildiği üzere kurumsal ayrımcılıkla mücadelede de kamu sektörüne önemli görevler vermekte olup, mahalli idarelerin birçok işlevini içerecek şekilde genişletilmiştir. Ancak, mevcut durum göz önüne alındığında mahalli idarelere verilen görevler konusunda (özürlü mahkumlara yönelik düzenlemeler, seçimlere katılım, kaldırılmalar ve otoyolların ulaşılabilirliklerinin düzenlenmesi vb.) belirsizlik hüküm sürmektedir (Duygun, 2006).

3.2.2. Eşitlik ve İnsan Hakları Komisyonu

Bu Komisyon Ekim 2003'te kurulmuştur. Komisyon'un amacı, eşitlik üzerinde çalışma yapan üç komisyonu bir araya getirmektir. Bunlar; Etnik Eşitlik Komisyonu, Özürlü Hakları Komisyonu, Eşit Fırsatlar Komisyonu'dur. Ayrıca işyerlerinde yaş, din, cinsiyete yönelik ayrımcılık yapanlara karşı yeni kanunlar çıkarmak için sorumluluk almıştır. Özellikle, Özürlü Hakları Komisyonu'nun kurulması İngiltere'de özürlü bireyler açısından olumlu büyük bir gelişmeyi temsil etmektedir. Söz konusu komisyon 1995 İngiltere Özürlüler Ayrımcılıkla Mücadele Yasası'nın icracı komisyonu olarak özürlü bireylere yönelik ayrımcılığı sonlandırmak ve fırsat eşitliğini sağlamak amacıyla Nisan 2000'de bağımsız bir komisyon olarak kurulmuştur.

Komisyon kendisine verilen bu görevleri, özürlü bireylerin sahip oldukları haklardan faydalanabilmelerini sağlamaya yönelik olarak özürlü bireylere, işverenlerine ve hizmet sağlayıcılara tavsiye ve bilgi vermek; ortaya çıkan problemlerin iş mahkemesine veya diğer mahkemelere gidilmeksizin çözülmesine yardımcı olmak, yasanın limitlerini test etmeye yönelik kanuni davaları desteklemek, özürlü bireyler için bağımsız özürlülük uzlaştırma hizmeti ve hizmet sağlayıcıları temin etmek, kanunu güçlendirmeye yönelik kampanyalar düzenlemek ve özürlülük konusunda araştırma ve yıllık faaliyet raporu düzenlemek gibi çeşitli aktivitelerle yerine getirmektedir (DRC, 2005). İngiltere'de alınan kararlar pek çok ülke için örnek teşkil etmektedir. Özellikle medya gücünün doğru kullanılması, bilgilendirme, koordinasyon yetisi son derece yüksektir. Bunlara rağmen, ayrımcılık yasağını hayata geçirme ve yaptırım gücü düşük bir mekanizma vardır.

4. Türkiye'de Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele

Ülkemizde ayrımcılık olgusu yeni bir kavramdır ve daha çok özürlülüğün dışındaki ayrımcılık popülerdir. Ancak toplumumuzda özürlü ayrımcılığı, daha somut, gözle görünür ve günlük hayatta örneklerine çok rastlayabileceğimiz bir sorundur.

4.1. Mevcut durum

Günümüz Türkiye'sinde özürlüler aileden ve toplumdan daha az destek almakta ve hizmetlere (eğitim, kaynaştırma, rehabilitasyon hizmetleri vb.) ulaşmada daha fazla zorluk çekmektedirler. Ekonomik açıdan daha fazla bağımlı olan özürlü bireyler, eğitimlerinin sınırlı olması, mesleki eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamamaları, olumsuz bakış açısı gibi nedenlerle işverenlerce tercih edilmeyen ve fiziksel, seksüel,

psikolojik şiddete ve istismara daha çok maruz kalan bir kesimi oluşturmaktadırlar (Osunluk, 2006).

Özürülüler, emek piyasasında deneme süresinden sonra işveren tarafından işten çıkarılabilmektedirler. Kota kurallarının ihlali için para cezası ödemek istemeyen işverenler “işe al ve işten çıkar” stratejisi uygulamaktadırlar. Bazen işverenler çalışanı işe gelmemeye veya erken emekli olmaya zorlamaktadırlar (Korkut, 2002).

Özürülü bireyler çoğunlukla mimari engeller nedeniyle toplumsal alanlara ulaşmada zorluklar yaşamaktadırlar. Yaşadıkları konutların çoğu özürlerine uygun değildir. Toplu taşıma araçlarının büyük bölümü özürülülere uygun değildir. Eğitim ve öğretim özürülüler için ülkemizde öncelikli sayılmamaktadır. Gerekli özel destek güvencesi sağlayan engelsiz sistemlere ihtiyaç duyulmaktadır (Radtke, 2005).

4.2. Yasal açıdan durum

Ülkemizde özürülülerle ilgili mevzuata baktığımızda Cumhuriyet Dönemi'nde toplumun refahını ve insan değerini ön planda tutan bir düşüncenin varlığı ve sosyal hukuk devleti anlayışı içinde özürülülerin kanunlar karşısında tüm vatandaşlara tanınan kanunî hak ve görevlere sahip oldukları ifade edilmiş, çıkartılan çeşitli Anayasa ve yasalarda özürülülerini koruyucu hükümler yer almıştır. Özel yasalarla da özel eğitimleri, çalışma hayatına katılımları ve sosyal yardımlardan yararlanmaları güvence altına alınmıştır (Aytaç, 2000). Ancak; Türk Hukuk Sistemi'nde doğrudan, dolaylı ayrımcılık veya taciz tanımlaması bulunmamaktadır. 1982 Anayasası'nın 10. maddesi eşit muamelenin temellerini ortaya koyar:

“Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.”

Anayasada her ne kadar “benzeri sebepler” ifadesi ortaya konmuş olsa da, “etnik köken”, “cinsel yönelim”, “yaş” ve “özürülülük” maddede açıkça ifade edilmemiştir.

2005 yılında kabul edilen, Yeni Türk Ceza Kanunu özürülülere dayalı ayrımcılığın suç olduğunu belirtmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin içtihatlarından eşitlik ve ayrımcılık konusunda iki ilke çıkarılabilir. Birincisi aynı koşullarda bulunan bireyler için aynı kuralların bağlayıcı olmasıdır. O halde, farklı koşullarda bulunan bireylere farklı muamele yapılabilir ve bu da yasaya aykırı olmayacaktır. İkinci olarak; yasa eğer haklı gerekçeler var ise, aynı koşullarda bulunan bireyler arasında ayırım yapabilir. Kamu yararı da bireyler arasında farklılıkları haklı kılan bir gerekçe olabilir.

4876 Sayılı İş Kanunu, 9 Ağustos 2002 tarihinde 4773 sayılı Kanunla kısmi olarak değiştirildi. Böylece, Türk İş Hukuku'nda ilk defa iş güvencesi konusunda bir hüküm kabul edildi. Böylece; “İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz” denmektedir. Yine benzeri sebep unsuru muğlakta kalan bir ifadesi vardır ve özürülülerin ayrımcılığa uğramasına dair doğrudan bir atıf veya düzenlemede bulunmamıştır (Ünver, 2003).

01.07.2005 tarih ve 5378 sayılı “Özürülüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un” 41. maddesi ile, Türk Ceza Kanunu'nun 122. maddesinin birinci fıkrasında geçen “dil, ırk, renk, cinsiyet,” ibaresinden sonra gelmek üzere “özürülülük” ibaresi eklenmiştir.

5378 sayılı yasa ile özürülülere yönelik politikaların temel esasının ayrımcılıkla mücadele olması hedeflenmiştir. Söz konusu “özürülülük” ibaresinin eklenmesi, Avrupa Birliği Komisyonu'nun ayrımcılık yapılamayacak konuların, hepsinin adının açıkça yazılmasının özellikle gerekli olduğunu belirtmesi açısından da önemlidir (Ergün, 2006).

Ek olarak, mevzuatımızda ayrımcılıkla ilgili hükümlerin yer aldığı kanunlar şunlardır: Siyasi Partiler Kanunu, Odalar Kanunu, Temel Eğitim Kanunu, Yüksek Öğretim Kanunu ve Radyo ve Televizyon Üst Kurumu Kanunu.

5. Sonuç

Ayrımcılık; bir kişi ya da gruba yaş, ırk, renk, etnik köken, cinsiyet ya da medeni durum, özürlülük; dini inanç, cinsel tercih veya diğer kişisel özellikler nedeniyle başka kişi ya da gruplara göre farklı davranılması sonucu oluşur. Ayrımcılık, işyerinde taciz ya da haksızlığa uğrama, bina ya da tesislere fiziksel erişimin engellenmesi, mal ve hizmetlerden yararlanmadan mahrum bırakılma, uygun barınma ya da konut bulmada zorlukları kapsayabilir.

Özürülerin hayat mücadelesi diğer sosyal gruplara nazaran her asırda güç olmuştur. Bazı dönemlerde ve bilhassa katı ve ırkçı ideolojilerin pençesi altında idare edilen ülkelerde özellikle zihinsel özürülere yaşama hakkı bile çok görülmüştür. Tarihte bunun ilk örneklerini İlk ve Ortaçağ'ın karanlıklarına gömülen skolastik ve geri kalmış Batı toplumlarının uygulamalarında görmek mümkündür.

Avrupa Birliği ayrımcılıkla mücadele yapısını oluşturma amacıyla ayrımcılığı somutlaştırmıştır. Bu çerçevede genel kabul görmüş ortak bir tanımlamaya gitmiştir. Buna göre ayrımcılık kavramını eşit muamele ilkesine dayandırmış ve dolaylı-doğrudan veya taciz nedeniyle bir kimseye ayrımcılık uygulanmasını isteyen bir talimat ayrımcılık olarak yorumlanmaktadır.

27 Kasım 2000 tarih ve 750 sayılı Konsey kararıyla 2001-2006 yılları arasında Avrupa Birliği ülkelerinde ayrımcılığın her türü ile mücadele etmek amacıyla bir program uygulanmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede 2000/78 ve 2000/43 sayılı iki direktif çıkarılmıştır.

Avrupa Birliği'nde bazı ülkelerde ayrımcılık nedenleri farklıdır ve bu noktada ortak bir hedefin saptanması güçleşmektedir. Örnek olarak; Romanya'da ayrımcılık nedeni Çingeneler'e uygulanan ayrımcı uygulamalardır. Oysa İspanya'da ve Portekiz'de özürlülük temelli olabilmektedir.

Avrupa Birliği Ayrımcılıkla Mücadele Programı için ayrılan bütçe 100 milyon Euro'nun biraz üstünde ve 31 farklı Avrupa ülkesinde çalışılmaktadır. Bu kaynak açısından 31 ülkeyi hesaba katarsak yeterli bütçenin olmadığı söylenebilir. Bu kapsamda Türkiye'ye ayrımcılıkla mücadele için yılda 30.000 Euro ödenmektedir.

2000/78 Direktifi Madde 5'te belirtilen özürülere makul yardım gerekliliğini birkaç ülke belirlenen süre zarfında tam katılım için düzenlemeleri yerine getirememektedir. Bu maddede belirtilen işyerlerinin özürülerin fiziki ve diğer ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi üye olacak ülkeleri en çok zorlayacak noktadır.

Fransa'da 2005 Kasımı'nda patlak veren ırksal temelli ayrımcılık olayları, Avrupa Birliği'nin çekirdek ülkesinde dahi ayrımcılığın yaşanabileceğini gözler önüne sermiştir. İrksal ayrımcılığın özellikle istihdam ve eğitim alanında görüldüğü bu ülkede, yabancı kökenli göçmen nüfus üzerinde gerçekleşmektedir. Göçmen nüfusun ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesi, katma değeri düşük işlerde çalıştırılması ve sosyal güvenlikten yoksun olması sorunun temel noktalarıdır. Bu ayrımcılığın en son güvenlik alanında da patlak vermesi ve uygulama alanındaki boşluklar Avrupa'nın ayrımcılık konusunda daha fazla çalışması gerektiğini göstermiştir.

İngiltere mevzuat alanında çok ileri bir ülkedir. Çıkarılan İngiltere Özürüler Ayrımcılık Yasası (DDA) pek çok Avrupa ülkesine ilham kaynağı olmuştur. Ayrımcılık kavramının, ileride daha büyük sorunlar yaratacağını bilen İngiliz hükümeti kağıt üzerinde iyi iş çıkarmış ve uygulamanın denetlenmesi amacıyla "eşitlik kurumu" oluşturmuştur. Ancak

verilen cezaların yetersizliği ve yaptırım gücünü eksik yönlerdir. Uygulamada eksikleri olsa da, İngiltere sosyal politika alanında dünyada sayılı ve ayrımcılıkla mücadele konusunda da Avrupa'da lider diyebileceğimiz ülkedir.

Ülkemizde ayrımcılık, yeni bir kavramdır. Özürlülere yönelik, özellikle istihdam alanında ayrımcı uygulamalar mevcuttur. Diğer gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında pek çok farklı ve olumsuz uygulamalar sökonusudur. Somut örnekler olarak; çoğu Avrupa ülkesiyle karşılaştırıldığında ayrımcılık kanununun ve eşitlik kurumunun olmaması, ABD'de işe alım sırasında, kişilere fiziksel durumlarını veya herhangi bir özürünün sorulması ayrımcılık olarak algılanmakta ve bu durum yasaklanmaktadır.

2005 yılında kabul edilen Özürlüler Kanunu ve bazı yasalarda özürlülere yönelik ayrımcılık yasağı getirilmiştir. Ancak, Avrupa Birliği sürecinde bulunan Türkiye'nin ileriki dönemlerde gerçekleşecek mevzuat taramasında var olan sorunlar daha iyi görünecektir. Avrupa Birliği'nin Kopenhag Kriterleri çerçevesinde istediği ve temel haklar içinde yer alan Ayrımcılıkla Mücadele Planı Türkiye'yi sadece yasal zeminde değil hayata geçirme bakımında da oldukça zorlayacaktır.

Sorun sadece bir kurumun yoksun olması değil özellikle uygulama alanında yaşanacak eksiklerdir. Bu çerçevede yapılması gerekenler başlıklar halinde şunlar olmalıdır:

- Öncelikli olarak yasal zeminin sağlanması ve alt yapının tahsisi,
- Sadece ırksal ve cinsel temelli ayrımcılık değil çok boyutlu alanı kapsayacak mücadelenin ve yasaklamaların mevcudiyeti,
- İlgili kurumların görevlendirilmesi ve koordinasyonu,
- Eşitlik kurumunun ve komisyonlarının oluşturulması,
- Uygulama zorunluluğunun ve yaptırımların yaygınlaştırılması,
- Çeşitli sivil toplum örgütleri ve derneklerin desteğinin sağlanması,
- Toplumun bilgilendirilmesi ve toplumun tümüne nüfus edecek yönlendirmelerin gerçekleştirilmesi,
- Ayrımcılıkla ilgili istatistiksel verilerin ve bilgi portföyünün oluşumu,
- Avrupa Birliği kaynaklı konuya dair fonların etkili kullanımının sağlanması.

KAYNAKLAR

AKTAŞ, C., İlköğretim Öğrencilerinin Fiziksel Özürlü Yaşıtlarına Yönelik Sosyal Kabul Düzeylerinin Geliştirilmesi, (Uzmanlık Tezi), Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Ankara, (2001).sy:39-40-41.

Avrupa Birliği'nde Ayrımcılıkla Mücadele ve Ülkemize Yansımaları Semineri, Çalışma Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara, (2004), pp.2-45

AYSOY, M., Avrupa Birliği Sürecinde Özürlüler Politikası, İstanbul, 2004, sy: 54.

AYTAÇ, S., Özürlülerin Rehabilitasyonun Artan Önemi, DEÜ. Sos. Bil. Ens. Dergisi, Cilt:2 Sayı:2, İzmir, (2000), sy:2

BARNERS, C.& OLIVER, M., Disability Rights: Rhetoric and Reality in the UK, Disability and Society 10 (1), UK,(1995), pp.53

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt 3, (1991). sy:165.

Capacity Building of Society dealing with Anti- Discrimination, Training Manual, EU, (2005).sy:1-40.

Dictionnaire Larousse, Ansiklopedik Sözlük, Cilt I, İstanbul, (1994).

KARATAŞ, K., Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ufkun Ötesi Dergisi.Cilt 2, Sayı: 1, (2002)

SEYYAR, A., Özürlülüğe Sosyal Boyutuyla Bakış, Sakarya Üniversitesi Öğretim Görevlisi, Uzmanlık Eğitim Notları, Sakarya, (2006).sy:47.

DRC (Disability Rights Commission), What We Do, www.drc.org.uk, Erişim (2005)

DUYGUN, T., Özürlüler Uzmanı, 1995/2005 İngiltere Özürlüler Ayrımcılıkla Mücadele Yasası Ve Yasayla İlgili Güncel Konular, Öz-Veri Dergisi Sayı 1, Ankara, (2006).sy: 427.

ERGÜN, M., Ayrımcılık ve Özürlüler, Sosyal Çalışmacı, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, ÖZ-VERİ Dergisi, Cilt:2 Sayı: 1, Ankara, sy: 377, (2006).

GOFFMAN, E., Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, (1965). pp: 629.

İstihdam Direktifi (2000/78/EC), İrk ve Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele Edilmesi İlkesinin Uygulamaya Konmasına İlişkin Direktif (Konsey Direktifi 2000/43/EC).

KORKUT, L., 13 Aday Ülkede Ayrımcılıkla Mücadele İçin Alınan Önlemlere İlişkin Rapor, Hacettepe Öğretim Görevlisi, (2002).

MICHENER, H. & DELAMATER. J., Social Psychology, 4th ed., Fort Worth, TX and Orlando, FL, Harcourt, Brace, (1999).

Office For Disability Issues, Improving the Life Chances of Disabled People,2006

OKUR, N., Özürlülere Yönelik Örgütlenmenin İncelenmesi, (Uzmanlık Tezi), Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, (2001), sy:37.

OSUNLUK, H. - UĞURLU B., Özürlü Kadınlar ve Ayrımcılık, Fizyoterapist - Özürlüler Uzmanı Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, ÖZ-VERİ Dergisi, Sayı:1 Cilt: 2, sy: 410, (2006)

RADTKE, D., Disabled Peoples' International Beijing + 10: Position Paper on Women with Disabilities (2005)

U.N. Human Rights Committee,(1989)

ÜNVER, O.C.ve BARDAK, Ü., Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Toplantı Raporu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (Yayımlanmamış Rapor). (2003), sy:13

WILLIAMS, G., "The Sociology of Disability: Towards a Materialist Phenomenology", in The Disability Reader: Social Science Perspectives, edited by Tom Shakespeare, London and New York, Cassell, (1998) pp. 195-207

Türkiye'de Özürlü Haklarının Gelişimi*

Fatma GÖKMEN**

*Development of Disability Rights in Turkey

**Özürlüler Uzman Yardımcısı, Başbakanlık Özürlüler Dairesi Başkanlığı

**Assistant Specialist on Disability, Prime Ministry Administration on Disabled People

ÖZET

Tüm dünyada 1950'li yıllardan itibaren toplumsal hareketler çoğalarak büyümeye başladı. Dezavantajlı gruplar (kadınlar, etnik gruplar, özürlüler vb.) bu süreçte haklarını aramaya, seslerini yükseltmeye başladılar. İnsan haklarında gelişmeler, yeni yeni insan haklarının ortaya çıkması ve ülke sınırlarını aşması bu süreçte itici güç olmuştur.

Bu çalışma, önce genel itibariyle insan haklarını, ardından da insan hakları ve özürlülük arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Daha sonra, ülkemizde özürlü haklarının gelişiminde önemli etkileri olan uluslararası gelişmeler aktarılacaktır. Bu bölümün önemli kısımlarından birisi "tıbbi (medikal) model" ve "sosyal model" ayrımıdır. Özürlülük olgusu,

tıbbi modelin eleştirilmesi ile birlikte sosyal modele doğru ilerleyen bir seyir izlemiştir. Çalışmanın diğer bölümünde Türkiye’de özürllülüğe bakış ve özellikle 1950’li yıllardan sonra özürllü haklarının gelişimi açıklanmıştır. Haklar hareketinde örgütlenmenin önemi açıktır. Son olarak ülkemizde özürllü bireylerin örgütlenme bilinci ve örgütlenme deneyimleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, özürllülük, özürllü hakları

ABSTRACT

Social movements have increased on a global scale since the 1950’s. Disadvantaged groups such as women, ethnic groups, disabled people etc. have started to seek remedy and lift effectiveness. In this period improvement in human rights, appearance of new human rights and outspreading of them over national boundaries have been impulsive factors in this process.

This article at first considers human rights in general context, then the relation between human rights and disability. Subsequently, international developments that are very significant for the process of disability rights in Turkey will be discussed. One of the most important parts of this section is the difference between “social model” and “medical model”. Disability as a fact has gravitated to social model through the criticism of medical model.

The last part of the article consider all angles of disability in Turkey and explains development of disability rights especially after 1950’s. Its clear that organization is vital for the rights movement. Finally, disabled people’s consciousness of association will be emphasized in our country.

Key Words: Human rights, disability, disability rights

1. İnsan Hakları

1.1. Tanım

İnsanlık, temelinde insanın düşünce ve eyleminin bulunduğu, insan olma bilincinin yokluğundan ve eksikliğinden kaynaklanan tüm olumsuzlukları uzun ve çok zorlu bir tarihsel süreç içinde aşmaya çalışarak ve aşmayı sürdürerek günümüzdeki uygarlık düzeyine ulaşmış, olumsuz deneyimlerinden çıkardığı derslerle evrenselleştiği bir değerler sistemi oluşturmuştur. İnsanın, insan için ama insana karşı ve insana karşı verdiği aynı zamanda düşünsel ve eylemsel savaşının ürünü olan bu sistemin ortak mal varlığının özünde, özgürlük, eşitlik, sevgi, saygı, hoşgörü, dayanışma ve karşılıklı anlayış vb. değerler bulunmaktadır (Gülmez, 2001).

Bu değerleri taşıyan ve oluşturan özne insandır. Değer yaratma ve bunları insanlığın ortak ve evrensel değerlerine katma insanın çabasıyla gerçekleştirilmiştir. İnsan hakları insanın bu özelliğini desteklemek için vardır ve tanınmıştır.

İnsan hakları, tüm insanların hiçbir ayırım gözetmeksizin yalnızca insan olarak doğmalarından kaynaklanan eşit, özgür ve onurlu yaşamasını sağlayan haklardır. İnsan olma dışındaki öteki görünen özellikler ayrımcılık nedeni olamaz. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin belirttiği gibi insanlar, haklar ve onur yönünden eşittir.

İnsan hakları kavramı olarak çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu kadar, anlam ve içerik açısından da zengindir. İnsan haklarının sayısının belirli olmaması, hemen her dönemde yeni yeni insan haklarının ortaya çıkması toplumsal gelişme ile beraber insanların yeni haklar edinmeleri hakların toplumlara göre değişmeler göstermesi, eski ve yeni haklar arasındaki ilişkiler ve hakların hukuku alanındaki değişmelerden etkilenmeleri konunun önemini daha da artırmaktadır (Çeçen, 2000).

İnsan hakları, tüm insanların doğuştan sahip olduğu haklardır. Bu kabul, genelde paylaşılan bir düşüncedir. Fakat bunun açıklığı kavuşturulması gereken yönleri vardır. İnsan hakları dediğimiz şeyler nedir ki bunlara sahiplikten üstelik doğuştan sahip olmaktan söz ediyoruz?

İnsan hakları insan onurunu güvenceye alan haklardır. İnsan haklarının her biri birer değeri ifade eder ve insan onuru denildiğinde de insanın değerinden söz edilmektedir. Kişi açısından onur, kişinin o ana dek kendi imgesine uygun davranmanın, kendi imgesine uygun yaşamının bilince ve böyle yaşamaktan dolayı kendine layık gördüğü belirli bir muamele beklentisidir. Böylece “onur” denilen şey, kişinin kendi imgesine uygun düşmesi sonucu kendine biçtiği değer olmaktadır. İnsan haklarına duyulan ihtiyaçta da onur ön plana çıkmaktadır. İnsan haklarına hayat için değil, fakat onurlu bir hayat için ihtiyaç duyulur. İnsan haklarına bağlı gereklerinden dolayı değil; onurlu bir hayat için, bir insana özgü değerli bir hayat için bu haklar olmaksızın tat alınamayacak bir hayat için “ihtiyaç” duyulan şeylerden dolayı sahibiz. (www.ihd.org.tr/makale/onur/onur.html) İnsan hakları çeşitli kavramlar arasında en kapsamlı ve en yaygın kullanılan kavramdır. Çünkü İnsan Hakları “pozitif hukuk” denilen yazılı hukukların yani en başta anayasadaki haklarla sınırlı değildir. İnsan hakları “olan haklar” değil “olması gereken” haklardır. Yazılı hukukun dışındaki ve üstündeki haklardır. İnsan hakları yer ve zaman sınırlarını, belli bir ülkede ve belli bir aşamada ya da dönemde anayasa ve yasalarla tanınan hakları aşar yani evrenseldir. Ayrım gözetmeksizin tüm insanlara tanınması gereken haklardır. İnsanlığın ortak dili olduğu düşünülen ve olmasına çaba gösterilen haklardır. Ancak insan hakları hep “olması gereken” haklar olarak kalmaz ve kalmamıştır. Özne, konu ve yaptırımlarıyla ulusal ve uluslar arası yazılı hukukta düzenlenmiş ve güvenceye alınmıştır (Gülmez, 2001).

Hak, devlet ve toplumun hukuk düzeni aracılığı ile ve yasalarla güvence altına almış bulunduğu bir durum olarak tanımlanabilir. Hak kavramı zamana, yere ve topluma göre değişiklik gösteren değişken bir içeriğe sahiptir. Aynı toplumda daha önce hak olan bir durum daha sonra yasalarla kaldırılabilir ve hak olmaktan çıkar, tersi de olabilir; daha önce hak olmayan bir hukuksal durum yeni yasa ve anayasalarda hak olarak benimsenebilir. Hukuk, hakları düzenleyen bir mekanizma olarak toplumsal değişmelere açık kaldığından toplumsal ve siyasal gelişmeler yeni yasalar aracılığı ile hukuku ve dolayısıyla hakları da etki altına almaktadır. Toplumsal değişmeleri hukuk sürekli olarak arkadan izlemek zorundadır. Toplumun kurallar ve yasalarla düzenlenmesi anlamında hukuk hiçbir zaman toplumsal gerçekliğin dışında olamaz. Hukuk toplumda var olan olguları, gelinmiş bulunan düzeyi, yeni aşamaları, birikimleri ve yaşanan süreçleri sürekli olarak yasal düzenlemelerle yansıtmak ve düzenlemek zorundadır. Aksi durumlarda hukuk gerçek amacı olan adaleti ve haklılığı gerçekleştirmek, düzeni kurmak gibi işlevlerini yerine getiremez (Çeçen, 2000).

1.2. İnsan haklarının tarihsel gelişimi

İnsan hakları disiplini, felsefi kökleri çok daha eskilere gitmekle beraber, asıl 17. ve 18. yüzyıllar içinde gelişmiş ve insan hakkı doktrini olarak adlandırılan bir düşünce akımı olarak, insanları sırf insan olmak sıfatıyla doğuştan birtakım dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez haklara sahip oldukları görüşünü yaymaya çalışıyordu. O zamana kadar sınırsız olan devlet gücünü sınırlandırmayı ve insanları baskıdan korumayı amaçlayan bu doktrine göre; devlet, kendi yarattığı hukuktan önce var olan doğal hukukla bağlıydı ve insanların bu hukuktan kaynaklanan doğal haklarına saygı göstermek zorundaydı. Giderek güçlenen ve yaygınlaşan bu inanç, 18. yüzyılın sonlarına doğru yayımlanan Amerikan Haklar Bildirileri ve 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Evrensel Bildirisi

ile ilk resmi açıklamalarına kavuşmuştur (Kapani, 1987).

İnsan hakları düşüncesi, toplumsal ve siyasal devrimler ile doğal haklar görüşünün topluma yansması ve yeni düzenler kurulmasından sonra, daha çok bireycilik akımı çerçevesinde gelişmeler göstermiştir. Süre diyalektiği içinde insan haklarının kendi dinamiği yöneliminde anlam ve içerik bütünlüğü gözetilerek; adalet, eşitlik, özgürlük, güvence, direnme boyutları dikkate alınarak kategorileştirilmesine de gerek duyulmuştur. Bu kategorilerden Birinci Kuşak Haklar olarak tarif edilen hakların oluşum dinamiklerini 17. ve 18. yüzyıl sosyal felsefesinde buluruz. Özellikle ticaret burjuvazisinin etkisi, Amerikan Bağımsızlık Hareketi, Fransız Devrimi'nin getirdikleri, bu hakların oluşumunda belirleyici olmuştur. Bu haklara göre, bireyin devlet karşısında dokunulmaz "özel alanı" vardır. Devlet bu alanı güvence altına alır. Yaşama hakkı, düşünce özgürlüğü, ibadet özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, eşitlik hakkı gibi haklar bu kategoride gösterilir. Birinci kuşak hakların özelliği negatif statü hakları olmasıdır. Devleti sınırlandıran bu haklar, kişiye devletin, toplumun ve üçüncü kişilerin dokunamayacağı özel, bağımsız bir eylem alanı sağlar (Şeker, 2004).

İkinci kuşak haklar 19. yüzyılda başlayan devletlerin daha çok sosyal sorumluluklarına gönderme yapan haklardır. Bu haklar devletin vatandaşa hizmet sunma görevleri ile ilintilidir; sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı, sağlık, beslenme, çalışma hakkı gibi haklar ikinci kuşak haklar kısmında yer alır. İkinci kuşak haklarda, "sosyal eşitlik" düşüncesi vardır. Bireyci felsefe ve öğretinin soyut/biçimsel eşitliğini "sosyalleştirme" iradesi vardır. Bu devletin karışmamasıyla değil, karışarak olumlu bir edimde bulunmasıyla gerçekleşir. Bu nedenle ikinci kuşak insan haklarının çoğu pozitif statü haklarıdır, isteme haklarıdır. Devlete karşı "alacak hakkı" doğuran, ancak devletin seyirci kalmayıp olumlu karışmasıyla gerçekleşen haklardır. Amaç haklardan somut biçimde yararlanmayı sağlayacak ekonomik/maddi olanakların sağlanmasıdır (Şeker, 2004).

Teknoloji ve bilimsel ilerlemelerin yarattığı çeşitli sorunlar, öğretide "Dayanışma Hakları", "Yeni Haklar" olarak anılan Üçüncü Kuşak İnsan Hakları'nı doğurmuştur. Örneğin çevrenin denetimsiz, sınıflı büyüme ile tahrip edilmesi ve tüketilmesi, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını gündeme getirmiştir. Barış hakkı, çevre hakkı, gelişme hakkı, herkesin insanlığın ortak mal varlığından yararlanma hakkı üçüncü kuşak haklarıdır. Bu hakların gerçekleşmesi için salt devlet karışması yeterli değildir, birey ve grupların da çabası gerekir (Gülmez, 2001).

İnsan hakları, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulması ve Anayasası'nda "insan haklarına saygı" ilkesine açıkça yer vermesiyle uluslararası hukuk alanına taşınmıştır. 10 Aralık 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca kabul edilen "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi" içerik olarak somutlanmış ilk evrensel insan hakları listesi dünyaya duyurulmuştur (Çeçen, 2000). 30 maddelik bildiri değer olarak, yönelim olarak insanlık ailesine yukarıda da kısaca bahsedildiği gibi Kişi Hak ve Temel Özgürlükleri'ni ki medeni ve siyasi haklar olarak da kavramsallaştıran bu alan negatif haklar biçiminde, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel haklar ki pozitif haklar şeklinde, 28 maddede belirtilen denetim ve düzenleme hakları olarak ifade edilenler ise kolektif haklar biçiminde özetlenecek haklar getirmiştir. Ayrıca İnsan Hakları Bildirisi ile insanlar arasındaki fiziksel, ahlaksal farklılığa rağmen insanlara insan olarak değer bahşedilmiştir. İnsan olarak onlara bahşedilen onur ve değer ile bütün insanlara bazı temel hak ve özgürlüklere hak kazandırır. Bu hak ve özgürlükler bütün insanların benzer gereksinimleri olduğu düşüncesinden kaynaklanır (Oruka, 2002, akt. Şeker, 2004)

1.3. İnsan hakları ve özürler

Özür; doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşal

ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve koruma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişidir (5378 s.k., madde 3). İnsan hakları ise insanların insan olmaları nedeni ile var olan, her insanın tabii olarak sahip olduğu haklardır. Özürlülerin de sırf insan olmaları nedeni ile bu haklara sahip olduğu gerçeğinin tartışılabilir bir tarafı yoktur.

Herkes için söz konusu olan insan hakları özürlüler için farklı bir boyut kazanmıştır. Özürlü bir kişinin bağımsız bir şekilde hayatını sürdürebilmesi fiziki çevrenin yeteneklerini kısıtlamamasına bağlıdır. Bununla birlikte geleneksel olarak özürünün toplum içerisindeki ekonomik ve sosyal yaşamında içinde bulunduğu evde, ulaşım sisteminde vs. birçok problemi vardır. Dolayısıyla, özürlü kimsenin insan hakları sınırlanmış bir durumdadır (Uşan, 2000). Özürlülerin yaşadığı sorunlarla ilgili önlem alınmadığında birçok insan hakları ihlalini de beraberinde getirmektedir.

İnsan haklarının düşünsel boyutlarından eşitlik kavramı özellikle özürlülerde önemli bir anlam içermektedir. Yasal eşitlik yanında fırsat eşitliği ile desteklenen demokratik eşitlik anlamlı olmaktadır. Öte yandan, eşitlik ilkesi farklı olma hakkını da içerir. Fakat farklı olmak "farklı muameleye tabi tutulmanın" haklı gerekçesi olmamalıdır.

Ayrıca yasa önünde eşitlik, eşit yapabilirlik/belirleyicilik anlamına gelmemektedir.

Özürlülerin topluma eşit vatandaşlar olarak katılabilmeleri için eşit hakların ötesinde, onların özel durumlarını dikkate alan bazı toplumsal destek mekanizmaları gerekir. Ama bu noktada, farklı ihtiyaçları olanlara eşitlik anlayışının ötesinde bir yaklaşımla destek olunması gerektiği fikrinin yol açabileceği tehlikeleri de gözden kaçırmamak, özel sorunları özel yaklaşımlar gerektiren bireylerin toplumda ikinci sınıf bir konuma itilmelerini önlemeye çalışmak da önemlidir. Bir insanı kendisinden farklı ihtiyaçları olan diğer bir insanın acılarına duyarlı kılan empati duygusu, başkalarının merhamet duygularına bağımlı ikinci sınıf yaratma tehlikesini ortadan kaldırmak çok güç. Bunu önlemenin tek yolu, hak kavramının içerdiği sorumluluk bilincinin kamu kaynaklarının kullanımı belirleyen resmi kurumlarda ifade bulunması gibi görünmektedir (Buğra, 2005).

Özürlülerin insan haklarının ihlalinde ön plana çıkan kavramlardan birisi de dışlanmadır. Dışlanma, sadece basit olarak kelimenin doğasına indirgenerek incelenebilecek ve basitçe tanımlanabilecek bir durum değildir. Dışlanma, zincirleme olarak birbirlerini takip eden ve birbirinden kopartılamayacak düzeyde birbiri ilişkili birçok hakkın ihlaline yol açan karmaşık durumlar zinciridir. Örneğin; özürünün ulaşılabilirliğinin olmaması, gelir yetersizliği, önyargı, ya da başka sebeplerle eğitim alamaması onun ilerde kendini ve ailesini maddi ya da manevi anlamda tatmin edici bir biçimde istihdam edilememesi sonucunu doğurabilir. Bu durum gitgide özürünün hem maddi anlamda yoksullaşmasına hem de manevi anlamda büyük yıkımlara yol açabilir. Bu hikâyeye devam edilirse belki de bu sürecin sonu en temel insan hakkı ihlali olan kişilerin yaşam hakkını elinden alan açlık olgusuna kadar varabilir. Özürlülerin dışlanması ile ilgili olayların nasıl zincirleme biçimde ilerlediğine ilişkin bunun gibi birçok olay örgüsü kurulabilir.

Özürlüler için insan haklarından sosyal ve ekonomik hakların öneminin gün be gün kanıtlanmıştır. Negatif haklardan yararlanabilmek için pozitif hakların varlığı yaşamsaldır. Çoğunlukla gerçekten eşit olma durumunun sağlanması için, sakatlıklardan dolayı engellenen yurttaşlar için pozitif haklar öngörülür. Tüm yurttaşlar için geçerli olan seyahat özgürlüğü, eğitim hakkı, çalışma hakkı özürlüler içinde tanınmıştır. Hukuken ve politik olarak normal insanlarla eşit olmalarına rağmen gerçekte kamu binalarına giremez, toplu ulaşımdan yararlanamaz, eğitim alamaz. Çünkü var olan bütün düzenlemeler çoğunluk göz önüne alınarak yapılmış ve diğerleri yok sayılmıştır. Özürlülerin sonradan

yapabilenlerin dünyasına entegre olmaları için pozitif haklar hayatidir. Tarihsel gelişimi içinde ikinci kuşak haklar olarak ortaya çıkan sosyal ve iktisadi haklar güçlü yatırım mekanizmalarıyla güvencelenmedikleri için, pratikte negatif statü haklarının gerisinde kalmıştır. Dünyada milyonlarca insanı tehdit eden yoksulluk sorunu, işgücü piyasasının dışında kalan, gelirleri düşük olan dezavantajlı grupların özelde de özürsüzlük için temel insan haklarının ve kişi haklarının kullanılması için sosyal ve ekonomik hakların koşul niteliğinde olduğu açıktır.

Aslında özürsüzlük bir insan hakları sorunudur. Bu durumda sorun özürsüzlük kişinin kendisi değil fırsat eşitsizliği yaratan toplumdur. Özürsüzlükle özürsüzlük olmayan kimselerin aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip olduğu bir ortam oluşturmak da toplumun sorumluluğudur. Bu da insan hakları ihlallerine meydan verilmeyen bir ortam sağlamak anlamına gelir. (Uşan, 2000)

2. Özürsüzlük Haklarının Uluslararası Düzeyde Gelişimi

Tarihte özürsüzlüklerin, yaşadıkları toplumun geleneksel yapısına göre farklı hikâyeleri bulunmakla birlikte, genel olarak ikinci sınıf, yardıma ve bakıma muhtaç, bağımsız olarak yaşamını sürdüremeyen, yönlendirilmeye ve himayeye ihtiyacı olan bireyler olarak görüldükleri bilinmektedir. Ortaçağ'da özürsüzlük insanlar büyüculük, kötülük, günah kavramlarıyla ortak algılanmış "şeytan" ve "cadı" olarak nitelendirilmiş, dini temelli oluşumlar olan yardım çatıları altında, toplumdan tamamen izole edilerek yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. Şüphesiz Ortaçağ'da kurumlara yerleştirilerek toplumdan izole edilen tek çatı altında dini temelli merhametle bakılan ve ikinci sınıf insan muamelesi gören özürsüzlük herhangi bir sosyal hakka sahip değildir. Bu tür uygulamalar zaman içinde yardım kurumlarının kurulması ve daha sonra bunların ilk özürsüzlük örgütlerine dönüşmesiyle son bulmuştur (Çağlayan, 2006).

Endüstri devrimi, özürsüzlük için yeni zorluklar getirmiş, yeti yitimi olan yoksul kişiler kategorize edilerek oldukça dramatik koşullarda yaşamaya mahkûm edilmiş, sayıları ise her geçen gün artmıştır (Çağlayan, 2006). Sanayi ile birlikte fabrika sistemi ve emeğin ücretlendirilmesi yükselmiş, özürsüzlük üretime katkı sağlayabileceklerine rağmen sakatlıklarından dolayı işgücü piyasasının dışına itilmiş ve marjinalleştirilmiştir.

1940'lı yılların sonunda özürsüzlük uluslararası alanda tartışılır bir durum haline gelmiştir. Bunda 1900'lü yılların ilk yarısında yaşanan iki büyük dünya savaşının maddi ve manevi değerler bakımından akıl almaz yıkımlara yol açması ve var olan özürsüzlük nüfusuna milyonlarca özürsüzlük nüfusun eklenmesi önemlidir.

Birinci ve ikinci dünya savaşları milyonlarca genç işgücünü cephelere sürmüş, buna karşılık üretim piyasasında meydana gelen işgücü kaybı kadınlar ve yaşlılarla birlikte sakatlarla giderilmeye çalışılmıştır. Bu durum sakatları hangi işleri yapabilecekleri konusunda önemli bir deneyim sağladı ve mesleki rehabilitasyon ve mesleki ve teknik eğitim ile bilimsel iş analizlerinin gerekliliğini ortaya çıkardı. Savaşta sakatlanan insanlarla, savaş karşıtı hareketlerin ittifakı ile oluşturulan kampanyalar, sakat hakları sorununu tüm çağdaş toplumların önüne koydu.

Savaşın taraflarının çoğunluğunun gelişmiş ülkeler olması özürsüzlükü daha görünür hale getirdi. Artan özürsüzlük nüfusunun sağlık ve psikolojik yardıma taleplerinin artması ülkeleri bu konularda belirli düzenlemeler yapmaya yöneltti. Amerika, Fransa, İngiltere ve diğer ülkeler özürsüzlük sorununun farkına vardılar ve uluslararası politikalarda ve özellikle Birleşmiş Milletler vasıtasıyla özürsüzlükün ekonomik ve sosyal yükümlülüğünü gidermek için birlikte çalışma ve bilimsel yükseltmek için etkilerini kullandılar.

Bu dönemde özürsüzlükle ilgili çalışmalar ve işbirliği bir zorunluluk sonucu ortaya çıktı.

1940'lı yıllara kadar özürsüzlük insanların problemleri ile ilgili çözüm yaratan politikalar

bulmak çok zordu. Özürlülük konusu ekonomik ve sosyal bir problem olması ile birlikte dikkat çekti. Gelişmiş ülkelerin özürlülük konusunu Birleşmiş Milletler'in gündemine almaya karar verdiler.

Birleşmiş Milletler ilk yıllarda özürlülere yönelik çalışmaları özürülülerin yaşam kalitelerini yükseltmeye yönelik olmuştur. Özürülülerin rehabilitasyonu ve eğitimi gündemin en üstünde yer alan konular olmuştur.

Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından özürülü bireylerin vatandaşlık hakları eskiye kıyasla daha çok dikkate alınmaya başlandı. Özürülü bireylerin toplumdaki diğer bireyler gibi her türlü vatandaşlık hakkına sahip oldukları varsayılmıştır. Bununla birlikte pek çok ülkede anayasayla güvence altına alınmış ve yasalarla desteklenmeye çalışılan bu haklar çoğu kez kâğıt üzerinde kalmış, günlük yaşamda tam olarak işlerlik kazanamamıştır.

Özürülülerin belli hakları edinimleri 1980'li yıllara kadar mümkün olmamıştır. Dini ve politik temelli geliştirilen yaklaşımların yanında özellikle iki model; tıbbi ve sosyal yaklaşımlar insan ve vatandaşlık hakları açısından önemlidir.

2.1. Tıbbi (medikal) model ve özürlülük

Tıbbi modelde, özürlülük biyolojik bir engelle tanımlanır ve özürülü kişi yetersiz ve yoksun olarak görüldüğü için bakım ve tedaviye gereksinimi olduğu, yetersiz durumu ile ancak bu şekilde baş edebileceği düşünülür. Dolayısıyla özürülü kişi kendi yaşamına yönelik kararları verme sorumluluğunu taşıyabilecek kapasitede dahi görülmemekte, yaşadığı toplumda vatandaş olarak kendine sunulan tek olanak ve hak, doktor, terapist, danışman veya öğretmen gibi profesyonellerin belirlediği biçimde aldığı tedavi, rehabilitasyon, özel eğitim, danışmanlık veya terapiden öteye gitmemektedir (Çağlayan, 2006).

Yeteneklerinin sınırlı olduğuna inanılan özürülüler aşırı kollayıcı koruyucu tutumlara hedef olmaktadır. Sonuçta Charlton'un da belirttiği gibi özürülü insanlar kendi hayatlarının sorumluluğunu alamaz gibi görünen bir çeşit paternalizm (vesayetçilik) söz konusudur. Kısacası hasta rolü, özürülü insanı bağımsızlıkları yani insan kişiliğinin temel özelliği olan kendi hayat meselelerini kontrol etme durumundan yoksun bırakır (Charlton, 1998).

1970 ve 1980'li yıllara gelindiğinde ise özürülüler ve özürülü örgütleri ilk kez toplumsal bir grup olarak varlık göstererek çeşitli protestolarla "tıbbi yaklaşımı" eleştirmeye başladı. Özürülü hakları hareketine göre tıbbi model çözüm değil, sorunun bir parçasıdır. Tıbbi Modele ilişkin süregelen tartışmalar soru işaretleri ve kuşkular zamanla bambaşka bir modelin doğuşuna da ortam hazırlamıştır. Farklı ülkelerde benzer isimlerle, sorunun özürülüdeki fonksiyon kaybı değil, toplumda olduğunu vurgulamışlar buna paralel olarak "sosyal modeli" tartışmaya açmışlardır. Geliştiren bu yeni yaklaşım, özürlülük literatüründe "sosyal model" olarak anılmaktadır

2.2. Sosyal model ve özürlülük

Özürülülerin bireye indirgenmesi ile özürlülük probleminin, herhangi bir yetersizliğin sonucu oluşan fonksiyon sınırlılığı ya da kaybına bağlı olarak oluştuğu düşüncelerine tepki niteliğinde ortaya çıkmıştır. Bu model çerçevesinde, yetersizliğin varlığı reddedilmemekte; fakat bunun bir problem olarak yaşanması bireyde değil toplumda aranmaktadır (Karçkay, 2002). Kısaca, sosyal model ile özürlülük probleminin bireysel sınırlılığa bağlı olarak değil, toplumun gerekli hizmetleri sunmamasından ve özürülülerin ihtiyaçlarını dikkate almamasından kaynaklandığı öne sürülmektedir. Bu bağlamdaki tartışmalarda da ele alındığı gibi, özürlülük özürülülerini toplumsal düzeyde sınırlandıran şeylere bağlı olarak gelişir, bu nedenle toplumsal olarak yaratılan her türlü sosyal ve fiziksel engel özürlülüğün sağlık hizmetinden yararlanmasını, eğitim almasını, bir iş edinmesini, her türlü toplumsal hizmete ulaşmasını ve bu hizmeti kullanarak bundan

faydalanmasını, kısaca her türlü vatandaşlık haklarını kısıtlayarak özürünün yoksullaşmasına, güçsüzleşmesine ve özürünün toplumdan ve toplumun özüründen uzaklaşmasına neden olur. Özürlülük, politik olarak insan hakları sorunu haline gelen ve sosyal değişim gerektiren düşünsel, ideolojik ve politik bir konudur (Çağlayan, 2006). 1960'lı yıllarda özürlü bireylerin rehabilitasyonun temel prensiplerinin oluşturulması ile birlikte toplum içinde özürlü bireylerin durumlarını düzeltmek, yaşam seviyelerini yükseltmek Birleşmiş Milletler'in aktivitelerinin merkezini de oluşturmaya başladı. Amaç sadece özürlülüğü engellemek değil toplumun bir parçası olan özürlü nüfusun desteklenerek toplum içinde entegrasyonunu sağlamaktır. Bu bütünleşmenin sağlanması için en önemli ve gerekli adımlardan birisi toplumun özürlülük konusunda bilinçlendirilmesidir.

Toplumsal yaşamın hemen her alanında görülen özürlü haklarının ihlali gibi sorunlar, yasaların uygulanmasındaki aksaklıklar, özürlülük mevzuatındaki yetersizler yeni bir hareketin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yetmişli yıllardan itibaren başta ABD ve İngiltere olmak üzere gelişmiş batı ülkelerinde biçimlenen özürlülük hakları hareketi, esas olarak özürlü bireylerin ortak bir hedef doğrultusunda örgütlenmesiyle gündeme gelmiştir. Ortak hedef, özürlü bireylerin haklarının politik eylem platformunda dile getirilmesi, savunulması ve güçlendirilmesidir.

Özürlü Hakları Hareketi'nin başlıca amaçları şöyle özetlenebilir

- Özürülerin kendi seslerini dayanışma içinde topluma en etkili şekilde duyurmak,
- Özürülerin bağımsızlığı ve "kendi kaderini belirleme" ilkesini hayata geçirmek,
- Özürlü bireyleri toplumla gerçek anlamda bütünleşmelerinin önündeki engelleri yıkmak ve savunuculuk yapmak üzere kendi inisiyatiflerinde olan örgütler oluşturmak,
- Özürlü bireylerin özel ve kamusal yaşamlarını etkileyen ve düzenleyen her türlü yasayı özürülere yönelik ayrımcı hükümlerden tümüyle arındırmak (Arıkan, 2002).

Özürlü Hakları Hareketi esas olarak özürülerin vatandaşlık haklarını vurgulamaktadır. Bunun temel nedeni, özürlü bireylerin sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, sağlık, eğitim vb. haklarının sistematik olarak görmezden gelinmesi hatta çiğnenmesidir.

1970'li yıllarda ve önceki yıllardaki girişimler özürlülük hakkında bir farkındalık yaratmak açısından yol gösterici olmuştur. 9 Aralık 1975 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca Özürlü Hakları Bildirgesi özürülerin haklarını korumak için kabul edilmiştir. 13 maddeden oluşan bu bildiri uluslararası tarihi bir belge niteliğinde olup, özürlü kişilerin toplumda gereken yerlerini alarak yaşamaları ve topluma üretken bireyler olarak katılmaları konusundaki haklarını ve aynı zamanda toplumun özürülere karşı yükümlülüklerini belirlemektedir (I. Özürüler Şurası, 1999). Bu bildirin özelliği 3. maddesinde özürlü kişiler, doğuştan sahip oldukları insanlık onurlarına saygı gösterilmesi hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Yine aynı maddede engellerinin veya özürlerinin sebebi, niteliği ve ağırlığı ne olursa olsun bütün özürlü kişiler, aynı yaştaki vatandaşlar ile aynı temel haklara sahiptir; bu hakların başında ve hepsinden önce, mümkün olduğu kadar normal ve tam bir insan gibi nezih bir hayat yaşama hakkı vurgulanmıştır.

1980'li yıllarda tam katılım ve eşitlik vizyonu Birleşmiş Milletler'de de hakim oldu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca 1981 yılı "tam katılım ve eşitlik" teması altında Uluslararası Özürüler Yılı olarak belirlendi. 1983-1992 yılları kapsamında on yıllık bir özürüler programı oluşturuldu ve bu on yıl, "Dünya Sakatlar On Yılı" olarak ilan edildi. Söz konusu dönemin parolası olarak "Eşitlik ve Toplumsal Yaşama Tam Katılım" anlayışı kabul edilmiş, tüm ülkelerin özürüler için eylem planı yapmaları, bunları uygulamaları "Eşitlik ve Toplumsal Yaşama Tam Katılım" konusunda yasal ve fiili gelişmeler sağlamaları istenmiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler 10 yıllık özürüler programı

çerçevesinde “Sakatlar İçin Fırsat Eşitlikleri” konulu kılavuz hazırlanmış, bu kılavuzda özürlülük programlarının geliştirilmesi için ana ilkeler, politikalar, etkinlik alanları ve çözüm yolları yer almıştır (I.Özürlüler Şurası, 1999).

Özellikle Birleşmiş Milletler Özürlü Hakları Bildirisi pek çok ülkede özürlülük alanında önemli adımlar atılmasına yol açmıştır. Bunlar arasında 1990 yılında ABD’ de yürürlüğe giren Amerikan Özürlü Hakları yasası (ADA), kökleri özürlü hakları hareketine uzanan önemli yasalardan biridir. Özürlü bireylerin haklarının korunması ve toplumla bütünleşmesi önündeki engelleri kaldırmayı hedefleyen en yeni kanunlar arasında yer alır. Özürlülükle ilgili farkındalık ve bilinç düzeyinin artması anlamında önemli adımlardan biri olmuştur.

Özürlülüğe yeni bir yaklaşım getiren “Sakatlar İçin Fırsat Eşitliği Hakkında Standart Kurallar” Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 20 Aralık 1993 tarihinde yapılan toplantısında alınan kararla kabul edildi. Özürlülerin eşit ve etkin katılımları için ön koşulları, hedef alanlarını, yürütme önlemlerini ve izleme mekanizmasını içeren bu 22 kuraldan oluşan “Standart Kurallar”, 1975 yılında kabul edilen “Özürlü Hakları Bildirge”sindeki, temel hakları daha ayrıntılamakta ve kapsamlı bir biçimde yeniden tanımlamaktadır (Osunluk, 2002).

Eşit haklar ilkesinin öne çıkardığı bu kurallar, “tek tek her bireyin gereksinimlerinin diğerleri ile eşit önemde olmasını, bu gereksinimlerin toplumların planlanmasında esas alınmasını ve bütün kaynakların bütün bireylere eşit katılım fırsatı tanıyacak biçimde kullanılmasını” öngörmekte kurallar belgesinin giriş bölümünde şu noktalar vurgulanmaktadır: “Özürlü insanlar toplumun üyeleridir ve kendi yerel toplumları içinde kalma hakları vardır. Gereksinim duydukları desteğe, eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal hizmetler alanındaki normal yapılar içinde ulaşabilmeleri gerekir (UNICEF, 2002, akt., Osunluk, 2002).

1993 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen Sakatlar Konusunda Fırsat Eşitliğine ilişkin Standart Kurallar’ın uygulanması üye devletlere tavsiye niteliğindedir. Alınan hakların ekonomik güç, toplumsal yaşam standartları geri olan ülkelerde uygulanması mümkün olamıyordu. Bu sebeple Dünya Körler Birliği’nin Genel Kurul toplantısında Standart Kuralların uluslararası bir sözleşme haline getirilmesi kararı alındı. Birleşmiş Milletler bünyesinde ayrımcılığa karşı sakatların haklarını ayrıntılarıyla düzenleyen uluslararası bir sözleşmenin hazırlanması için gerekli çalışmalar başlatıldı. 30 Mart 2007 tarihinde üye devletlerin imzasına sunulmuş Türkiye dahil 81 ülke tarafından imzalanmıştır.

Birleşmiş Milletler gibi Avrupa Konseyinin “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, “Avrupa Sosyal Şartı” ve “Avrupa Kentsel Şartı”nda da özürlüler gibi düzenlemeleri mevcuttur. Sosyal şart içinde özürlülerin çalışma hayatına ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Mesleki eğitim, mesleğe ve topluma yeniden intibakları yönünde haklar ve tedbirlere yönelik bir düzenlemedir.

3. Özürlü Haklarının Türkiye’de Gelişimi

Türkiye’de, 1950’li yıllara kadar sürdürülen faaliyetler daha çok tıbbi bakım konusunda olmuştur. Bu dönem içerisinde özürlülerin toplumda yer alma biçimini büyük ölçüde dini inanışlar belirlemektedir. Özürlülere yönelik yardım güdülerini tanrı sevgisini, sevap kazanma, acıma duyguları ve yardımseverlik arzularına dayanmaktadır. Özürlülük nedenleri, kadere bağlılık kavramı ile tanrısal bir takdir olarak açıklanmaktadır (Altan, 1976, Akt. Karçkay, 2002). Bu nedenle tıbbi bakımın yanı sıra, hayır amaçlı kurulmuş vakıflarda özürlülere yönelik hayır amaçlı faaliyetler sürdürmüşlerdir.

Türkiye’de 1950’li yıllarda öncelikli özel eğitimin altyapısını oluşturan çalışmalar

başlatıldı. 1951 yılından itibaren özel eğitim uygulanmaya başlandı. Yine aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde ilk körler okulu açıldı. 1951 yılında çıkarılan bir yasa ile daha önce Sağlık Bakanlığı'na bağlı olan özel eğitim hizmetleri Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu hareketin en önemli hatta dönüm noktası sayılabilecek özelliği bu konunun sadece bir sağlık konusu olmadığına farkına varılması ve eğitim boyutunun ağırlık kazanmaya başlamasıdır (I. Özürlüler Şurası, 1999).

1960'lı yıllar toplumsal uyanışın ve kitle hareketinin yaygınlaştığı yıllar olmuştur. Buna paralel olarak özellikle görme özürlüler arasında hareketlenmeler ve hak arama mücadeleleri dikkat çekmektedir. Körler okullarından mezun olup lise ve yüksekokul eğitimini tamamlayan görme özürlülerin sayısı artmaya, görme özürlüler arasında meslek sahibi kişiler artmaya başlamıştır. Bu dönemde özürlülerin eğitilebileceği ve üretken hale geleceği düşüncesi toplumda yayılmaya başlamıştır.

1961 Anayasası'nda "sosyal devlet" ilk kez benimsenmiş ayrıca 1961 Anayasası temel hak ve hürriyetleri geniş ve sistematik bir şekilde düzenlemiştir. Klasik kişi hak ve hürriyetleri ile siyasal haklar genişletilerek güçlendirilmiş, "sosyal haklar ve ödevler" ilk defa sistematik olarak bu anayasada düzenlenmiştir.

1961 Anayasası'nda özürlülerin üretken hale getirilmesi ve özel eğitimi ilişkin maddeler açıkça yer alırken, İlköğretim ve Eğitim Kanunu'na özel eğitimle ilgili hükümler kurulmuş ve yasaya dayanılarak ilk defa "Özel Eğitim Yönetmeliği" çıkarılmıştır.

1960'lı yıllarda özürlülerin rehabilitasyonu konusu ele alınmıştır. 1976 yılında işsiz özürlüleri ve 62 yaş üzerindeki yaşlıları belirli gelire kavuşturan 2022 sayılı yasa çıkarılmıştır. 1971 yılında 1475 sayılı İş Yasası'nda değişiklik yapılarak engellilere % 2 kontenjan tanınmıştır. Böylece 1980'lere kadar özürlülerin eğitimi, rehabilitasyonu, istihdamında ve istihdam edilemeyenlerin belirli bir gelire kavuşturulması yolunda kısmi de olsa bazı ilerlemeler gözlenmiştir.

1982 Anayasası'nda "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetmeksizin kanun önünde eşittir (Madde 10) hükmü yer almaktadır. Anayasa'da direkt özürlü kelimesi kullanılmamakla birlikte benzeri sebepler kısmına özürlüleri de dahil edebiliriz. Yine devletin temel görevinin sosyal, hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmak olduğu 5. madde de vurgulanmıştır.

Anayasal anlamda devlet, kendisini oluşturan bireylerin "insan haklarına" saygılı olmak ve bu haklara ulaşmada çıkan engelleri de kaldırmak durumundadır. Söz konusu engelleri kaldırırken bir başka ifadeyle toplumda eşitlik sağlanırken eşit olmayan insanların doğuştan gelen ve sonradan ortaya çıkan eşitsizlikleri arasında bir denge oluşturmalıdır. Bu bağlamda, özürlüler de toplumla bütünleşmek "insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşam seviyesini" talep etmek hakkına sahiptirler. Devletlerde bu kimseler için özel koruyucu önlemleri almalı ve gerekli düzenlemeleri yapmalıdır.

Nitekim; Anayasa Madde 61/2 ye göre "Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır." Bu arada Madde 42/7'de devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılabilecek tedbirleri alması gerektiği vurgulanmıştır.

Ülkemizde 1980'li yıllara kadar özürlülere yönelik düzenlemeler sistemli olmasa da başta Anayasa olmak üzere ulusal mevzuatımızda yer almıştır. Bu süreç içerisinde özellikle özel eğitim ve özürlülerin istihdamını sağlamaya yönelik, kota yöntemi ile ilgili düzenlemelere gidilmiştir. Birleşmiş Milletler'in 1981 yılını "Uluslararası Özürlüler Yılı" olarak ilan etmesi ve 1983 yılından başlamak üzere izleyen yılı "Dünya Özürlüler 10 Yılı" olarak kabul etmesi, bu anlamda Türkiye'de de bazı çalışmaların yapılmasının

hazırlayıcısı olmuştur. 1981 yılında, Birleşmiş Milletler'in önerileri dikkate alınarak, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde oluşturulan ve 1985 yılında sürekli kurul şekline dönüştürülen Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu çalışmalarına başlamıştır.

Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu 1997 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüş Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın (ÖİB) kurulmasıyla görevi sona ermiştir. Ülkemizde özürle ilgili görev üstlenmiş Başbakanlık'a bağlı pek çok kurum ile bakanlık düzeyindeki örgütlenmeler vardır. Özürlülere yönelik hizmetler bu kurum ve kuruluşların bünyesinde yasal düzenlemelere dayanılarak yıllarca sürdürülmüştür. Ancak yasal düzenlemelerin çokluğu ve özürle ilgili hizmette görevlendirilmiş kurumların çokluğu ve dağınıklığı hizmet sunumunu da olumsuz etkilemiştir. Daha etkin ve verimli hizmet sunulmasını sağlamak için ve kararların tek elden koordine edilmesi amacıyla Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur.

571 sayılı "Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile kurulan Başkanlık'ın amacı, "özürlülere yönelik hizmetlerin düzenli, etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini temin etmek için; ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, özürle ilgili ulusal politikaların oluşmasına yardımcı olmak, özürle ilgili problemlerini tespit etmek ve bunların çözüm yollarını araştırmaktır(571/KHK, 1997). ÖİB'nin teşkilat ve görevlerinin düzenlenmesi 3.12.1996 tarih ve 4216 sayılı Yetki Kanunu'na dayanılarak, Bakanlar Kurulu'nca 25.03.0997 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Bu çerçevede, kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, özürle ilgili ulusal politikanın oluşmasına yardımcı olmak, özürle ilgili problemlerini tespit etmek ve bunların çözüm yollarını araştırmak üzere Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın kurulmasını öngören 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 2. maddesindeki altı bendlik esaslar, Standart Kurallar'ın temel ilkelerini içermektedir. Aynı KHK ile oluşturulan Özürlüler Yüksek Kurulu ve Özürlüler Şurası, Standart Kurallar'ın belirlediği, özürle ilgili ve özürle ilgili hizmet veren sivil toplum örgütlerinin en geniş katılımı temsilini öngörmektedir.

Yine 4216 sayılı Yetki Kanunu'na dayanılarak 572 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Hükmünde Kararname 6 Haziran 1997 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu KHK ile; 3194 sayılı İmar Kanunu, 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 1580 sayılı Belediye Kanunu, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanunu, 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu, 1479 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu, 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu, 1543 sayılı Genel Nüfus Sayımı Kanunu, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunlar'ın ilgili maddelerinde özürle ilgili hizmetlere yönelik düzenleme ve değişiklik yapılmıştır.

Özel eğitim hizmetlerinin istenilen nitelik ve nicelikte yaygınlaştırılmaması nedeniyle, Bakanlar Kurulu Kararı ile aynı yetki yasasına dayanılarak, 06 Haziran 1997 tarih ve 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname yürürlüğe konulmuştur.

3 Aralık 1999 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk özürle ilgili şurası gerçekleştirildi. I. Özürlüler Şurası'nın teması "Çağdaş toplum, çağdaş yaşam ve özürle ilgili" olarak belirlendi. Özürlülerle ilgili tüm kesimleri bir araya getiren ilk ve tek platform olması ve özürle ilgili tüm konuların ilk defa bir arada görüşülmesi ve tartışılması nedeniyle

özürlülük açısından önemli bir şura olmuştur.

Ülkemizde özürlülere yönelik mevzuatın yetersiz olması ve yüzlerce yasa, tüzük ve yönetmeliğe dağılmış cümle ve paragrafçıklardan oluşması bu haklara ulaşma olanağını engellemekteydi. Bu yasal dağınıklık hizmetlerin etkin ve verimli planlanması ve uygulanmasının önünde engel oluşturmaktadır. Özürlülerle ilgili her alanı kapsayan bir bütüncül yasa çıkarılması gereği sonucu 07.07.2005 tarihinde 5378 sayılı “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yasa bütünlükçü ve kapsamlı olması ve bugüne kadar edinilmeyen birçok hakka işaret etmesi açısından önemlidir.

Ayrımcılıkla mücadele eksenli bir sosyal politika çerçevesini belirleyen bir yasadır. 2004 tarihli 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun ayrımcılığı düzenleyen 122. maddesine özürlülük ibaresi eklenmiştir. Ancak yasada ayrımcılık tanımı yapılmadığı için ayrımcı uygulamalar karşısında suç duyurusunda bulunma hakkı kullanılamamaktadır. Kentsel yapılanma konusunda “Özürlüler Yasası” kamusal alan sakatlara göre en geç yedi yıl içinde özürlülerin erişilebilirliğine uygun duruma getirme koşulu getirmiştir. Ancak ve 7 yıl gibi uzun bir süre verilmesine karşın, uygulanabilmesi için gerekli yönetmelik ve yaptırımlar konusuna da değinilmemektedir

Korumalı işyerleri ve bakım hizmetleri özürlüler yasası ile düzenlenmiştir. Bakım hizmetleri ve bakım aylığına ilişkin düzenlemeler getirilmiştir.

25-28 Eylül 2005 tarihleri arasında II. Özürlüler Şurası gerçekleştirildi. Şuranın teması “Yerel Yönetim ve Özürlüler” olarak belirlendi. I. ve II. Şura’da alınan kararların benzerliği özürlük alanında uygulamada yaşanan sıkıntıları da göz önüne sermektedir. İki şura arasında altı yıl geçmiş olmakla birlikte özellikle istihdam ve ulaşılabilirlik ile ilgili aktarılan sorunlar benzerlik göstermektedir.

Ülkemizdeki özürlülere yönelik yasal düzenlemeler; sosyal hukuk devleti anlayışı içerisinde ve pek çok uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınmaya çalışılmaktadır. Görüldüğü gibi Türkiye’de özürlü hizmetlerine yönelik hizmetler çoğunlukla devletin kamu kurumları tarafından yürütülmekte ve anayasanın, uluslararası sözleşmelerin izlerini taşımaktadır. Yasalarda eksiklikler olmasına rağmen özürlü hakları açısından önemli gelişmeler gelmiştir. Ancak uygulamada önemli sıkıntılar vardır. Toplumda özürlülüğüne yönelik önyargılar, yanlış bilgiler, bilgisizlik ve korku yasaların uygulanmasını ve özürlülerin toplumsal hayata katılımında önemli sorunları beraberinde getirmektedir. Özürlülerle İlgili Sosyal Politika

Bilindiği gibi “Sosyal Politika”, bir toplumda sosyal sorunları açısından farklılaşma gösteren birtakım nüfus gruplarının fırsat eşitliği, sosyal adalet, sosyal güvenlik gibi gereksinimlerinin insan hak ve özgürlükleri temelinde ve toplumsal bütünleşmeyi göz ardı etmeyecek biçimde bir dizi önlem ve eylem vasıtasıyla gerçekleştirilmesini amaçlar. Maddi yoksunluk, kişiler arası ilişki yoksunluğu, fırsat yoksunluğu, bireysel haklar yoksunluğu vb. sorunlardan etkilenen bu nüfus grupları arasında özürlüler, önemli bir yer kapsamaktadır (I. Özürlüler Şurası, 1999).

Bu noktada sosyal olan, her şeyden önce insanla ilgili olandır; ancak insanın tüm sorunları sosyal sorun olarak nitelendirilemez. İnsanın sosyal sorunları iki grupta toplanabilir:

1. İnsanların bedensel ve zihinsel gelişmesi, maddi refahı, tüm yeteneklerini geliştirmesi, tüm olanakların kullanması ile ilgili sorunlar. Bu açıdan sosyal sorunlar kişinin sağlığı ile, bedensel gelişmesi ile yaşama olanakları yani iş hayatı ve bunlarla ilgili hastalık, yaşlılık, özürlülük, işsizlik vb. tüm sorunları, bunun yanında insanın bedensel, ruhsal gelişmesi,

kişiliğinin, yetenek ve olanaklarının geliştirilmesi ile ilgili eğitim öğretim toplumsal hayatta ilerlemesi gibi sorunları kapsar.

2. İnsan doğduğu andan itibaren çeşitli kuruluşlar içinde yer alır, bunlara bağlı olarak yaşar, gelişmesini bu kuruluşlar içinde tamamlar aile, mesleki kuruluşlar gibi. Buda sosyal yapı sorunlarını ortaya çıkarır (www.canaktan.org/politika/refah-devleti/kavram.htm) . Özürlüler politikasının bakış açısı; eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik ve toplumsal yaşama tam katılım gibi temel sorun alanlarında özürlülerin, fırsat eşitliğinden yararlanan bir grubu olarak kabul edilmesidir. Genelde ayrımcılıktan uzak kalıp, özürlülerin kapasitelerini geliştirmek, yaşam koşullarını iyileştirmek, toplumsal gelişmelerden pay almalarını sağlamak bağımsızlaşmalarına destek verecek olanaklardan yararlanmalarını temin etmek, özürlüler politikalarının yadsınamaz sorumluluklarıdır (I. Özürlüler Şurası, 1999).

Sosyal politikanın eyleme dönüşmesinin garantisi, yasallaşmasıdır. Bu aşama, politik iradenin değerlendirilmesine tabidir. Onun için Cumhuriyet döneminde hükümet programlarında özürlüler politikasına ilişkin programların irdelenmesi ve ayrıca 60'lı yılların başından bu yana ülkemizde uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda (BYKP) özürlülere ilişkin politika uygulama ve stratejileri incelenmesinin önemli olduğunu düşünüyorum.

31. Hükümet'e kadar hükümet programlarında özürlülerle doğrudan doğruya ilgili bir öngöründe bulunulmamış, genel sağlık ilkeleri ve sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi ile ilgili öngörülerle yetinilmiştir. Bu hükümet dönemine kadar devletin özürlülerle ilgili doğrudan bir politikası olmamıştır. 31. Hükümet (3.11.1967) programında ilk kez doğrudan özürlülerle ilgili bir öngöründe bulunulmuş, "sakatların parasız tedavi imkanlarına kavuşturmak" hedeflenmiştir.

1980'li yıllara kadar Hükümet programlarında doğrudan özürlülerle ilgili herhangi bir politikaya rastlanılmamış; genel sağlık, sosyal güvenlik sistemlerinin genişlemesi yer verilmiştir. Özürlülüğün bir sağlık sorunu olarak değerlendirildiği bu döneme kadar ki hükümet programlarında da görülmektedir. Özürlülerin eğitimi, toplumsal yaşama katılımı, istihdamı ile ilgili düzenlemeler yapılmamıştır. 47. Hükümet (15.11.1989) "toplumsal olarak korunması gereken sakatlara yönelik hizmetlerin koordinasyonu ve istihdamı hususlarına ayrı bir önem verilecek" öngörüsünde bulunarak, özürlülerin istihdam sorunlarına yönelmiştir. 48. Hükümet ile (30.06.1991) birlikte bu döneme kadarki hükümet programlarında özürlüler için gerekli sosyal ve yasal düzenlemelere yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi belirtilmiştir.

Hükümetler tarafından özürlülerin ve onların sorunlarının farkına varılması, 80' li yılların başlarından itibaren. Bu da özürlülerin korunması, bakılması, sosyal güvenlik kapsamında yer almalarının sağlanması, istihdam gibi konularda düzenleme getirilmesi şeklindedir. Özürlülerin fırsat eşitliğine yönelik değil, yalnızca korumaya yönelik düzenlemeler şeklindedir. 90'lı yıllardan itibaren özürlülerin toplumsal yaşamda yer almalarının ve eğitimlerinin sağlanması, bunun için gerekli tedbir ve desteğin verilmesi üzerinde durulmaya başlanmıştır.

Özürlülük konusu, beş yıllık kalkınma planları'nda "Sosyal Hizmet ve Yardımlar" başlığı altında, özel ilgi grupları içinde yer almıştır.

1. BYKP'ında (1963-1967) özürlülerin sosyal korunma gereksiniminin de diğer gruplarla birlikte acil ve yoğun olduğu vurgulanmış, ancak özürlülere yönelik politikalar ayrıntılı yer verilmemiştir. Mevcut hizmetlerin dağınık ve yetersiz olması nedeniyle, çeşitli kuruluşlar arasında bir işbirliği sağlamak amacıyla Sosyal Hizmetler Kurumu'nun kurulması gerektiği planda yer almış olmasına rağmen, bu gerçekleştirilememiştir. 2. BYKP'ında

(1968-1972) özürülerin eğitimi ile ilgili sıkıntılar belirtilmiştir. 1475 sayılı İş Kanunu'nun 1971 yılında kabul edilmesiyle, Kanunu'n 25. maddesi uyarınca sakatların istihdamını düzenleyen bir tüzük çıkarılmıştır. 3. BYKP (1973-1977) döneminde, özürüler de kapsayan önemli bir düzenleme olarak değerlendirilebilecek 2022 sayılı yasa 1977 yılında yürürlüğe girmiştir.

5. BYKP' nda (1985-1989) 1981 yılında Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu, 1982 yılında Türkiye Sakatları Koruma Vakfı kurulmuştur. 6. BYKP'nda (1990-1994) sağlığın korunması ve geliştirilmesi için eğitim üzerinde durulmuş, özürülerin fırsat eşitliğinin sağlanmasında eğitimin önemi vurgulanmıştır. Yine özürülerin istihdam süreçlerinde yaşadığı sorunların ortadan kaldırılması için sorun giderici önlemlerin alınması amaçlanmıştır. 7. BYKP'nda (1996-2000) sosyal hizmet ve yardımlara ihtiyaç duyan grupların tespitinin yapılması ve bu alanda faaliyet gösteren kamu ve özel kuruluşların kullanacağı ortak kriter ve standartların oluşturulması, sosyal yardımlarda ortak kriter oluşturma ve kaynakların etkin kullanımı amacıyla ilgili kuruluşların işbirliğiyle mevzuat çalışmasının başlatılması kararlaştırılmıştır. Bu plan döneminde Özürüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur (I.Özürüler Şurası, 1999). 8. BYKP'nda (2001-2005) özürü bireylerle ilgili veri tabanının oluşturulması, özürülüğün önlenmesi ve erken tanınmasına yönelik programların daha etkin ve yaygın hale getirilmesi, hizmetlere ulaşılabilirliği, özel eğitimde okullaşma oranının % 10 yükseltilmesi, rehabilitasyon hizmetlerinde dünya standartlarına ulaşılabilmesi, sosyal güvencesi olmayan ailelere yönelik sosyal yardım hizmetlerinin geliştirilmesi ve bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesi hedeflenmiş, uzun vadede ise uygulanabilir bir sosyal plan oluşturulması hedeflenmiştir. 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda özürü bireylerin eğitimi, aktif işgücüne katılı, sosyal güvenliği, sağlık hizmetleri gibi konular ağırlıklı olarak yer almaktadır. Özürülerin ekonomik ve sosyal hayata katılımlarının artırılmasına yönelik, sosyal ve fiziki çevre şartları iyileştirilmesi, özel eğitim imkanları ve çalışma ortamının özel olarak düzenlendiği korumalı işyerlerinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır (<http://plan9.dpt.gov.tr/>).

4. Hakların Gelişiminde Sivil Örgütlenme

Sivil toplumun, basit bir tanımı henüz keşfedilmemekle birlikte kavram, farklı toplumlarda yaşanan tarihsel gelişmelere paralel olarak çeşitli biçimlerde tanımlanabilmektedir. Bir toplumda sivil toplumun gelişmesi kültürel bir süreçtir ve çoğulculuk, bağımsızlık, dayanışma, toplumsal bilinçlenme, katılım, eğitim, sorumluluk ve yetki devri unsurlarının gelişmesi ile paralellik taşır.

En geniş anlamıyla sivil toplum, bireylerin ve grupların devletten kaynaklanmayan ve devletçe yönetilmeyen her türlü toplumsal faaliyeti için kolektif bir tanım haline gelmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının en belirgin özellikleri, sadece kendi amaç ve değerlerine hizmet etmemeleri, hükümetlerden, kamu makamlarından ve siyasi partilerden bağımsız olmaları, ticari çıkar gözetmemeleri ve kar amacı gütmemeleri ve merkezi otorite ile vatandaş arasında arabuluculuk yapmalarıdır. Toplumdaki belli insan gruplarını veya tüm toplumu ilgilendiren sorun ve konularla ilgili olarak harekete geçerler. Başka araçlarla sesini yeterince duyuramayanların sesi olarak hareket ederler.

Özürülük, her dönemde ve her toplumda pek çok kişiyi yakından ilgilendiren önemli konulardan biri olarak varlığını sürdürmüştür. Yine özürülük pek çok sorunu da tartışma konusu yapmaktadır. Yaşanılan sorunların çok boyutlu olduğu açıktır. Bu nedenle de sorunların aşılabilmesi yönünde bir mücadele verilmesi gereklidir.

Toplumda yaşanan sorunlar ancak örgütlü mücadeleyle aşılabılır veya etkileri azaltılabilir. Ancak sorunların aşılmasına yönelik örgütlü mücadele kolaylıkla gerçekleştirilmez. Uygun

koşulların oluşması gereklidir. Bu ise çoğu kez uzun zaman alır. Uygun koşullar denildiğinde öncelikle düşünülmesi gerekenler, bu mücadeleyi gerçekleştirecek olanların bilinç düzeyleri ve duyarlılıklarıdır. Yalnızca özürlü bireylerin değil toplumu oluşturan diğer bireylerinde özürsüzlük, özürsüzlük hakları gibi konularda yüksek bir bilinç ve duyarlılık sahibi olmaları büyük önem taşımaktadır. Özürsüzlere hizmet veren örgüt ve vakıfların temsilcilerinin, resmi ve gönüllü tüm kuruluş yetkilerinin ortaklaşa çalışmaları yaşamsaldır. Özürsüzlere sorunlarının ve bunlara yönelik çözüm yollarının saptanması aşamasında, karar organlarında bizzat özürsüzlere katılımı öncelikli olmalıdır (<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/sosyalmodelozurlu.htm>). Her gelişmiş toplumda ve her konuda olduğu gibi, özürsüzlere hareketinde de sivil toplum örgütleri tetikleyici ve yönlendirici ana öğeler hatta olmazsa olmazlardır.

Özürsüzlere toplumsal bir kategori olarak spesifik bir çıkar grubu oluştururlar. Bu çıkar grubu, kendiliğinden haliyle henüz bir baskı grubu değildir. Bir baskı grubu oluşturabilmek için kendi hak ve çıkarlarının farkına varmaları, örgütlenmeleri, kendilerini toplumsal bir varlık olarak hissettirmeleri ve nihayet hak ve çıkarları doğrultusunda mücadeleye girişmeleri gerekir.

Özürsüzlere alanındaki örgütlenmenin kaynağında iki çeşit motivasyon vardır. Birincisi ve tarihsel olarak önde geleni, özürsüzlere potansiyel ağırlıklarının ve içinde buldukları kötü yaşam koşullarının toplum vicdanında yarattığı rahatsızlıktan kaynaklanan merhamet duygusudur. Bu motivasyon iki tür örgütlenme biçimi ortaya çıkartır:

- a) Bu merhamet duygusunun etkisindeki birtakım kişiler sakatlara yardım ve himaye aracılığıyla örgütlenirler,
- b) Merhamet duygusunu istismar etmeye ve maddi kazancı dönüştürmeye yönelik örgütler kurulur.

İkincisi ve tarihsel olarak sonra geleni; özürsüzlere, eğitim ve iş yaşamına girmeleriyle birlikte, kendi kaderlerine sahip çıkma ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç, özürsüzlere söz ve karar sahibi oldukları kendi öz örgütlerini kurmalarına yol açar. Böylece özürsüzlere çoğulcu demokrasinin bir bileşeni olarak toplumsal yaşama ilk adımlarını atmış olurlar (İçli, 2004). Ülkemizdeki özürsüzlere yönelik olarak çeşitli alanlarda etkinlik gösteren dernek ve vakıflar gibi tarihsel gelişimine bakıldığında özürsüzlere açısından örgütlenme pratiğinin bir hayli yeni olduğu görülür. Özürsüzlere örgütlenmelerinin 1950'li yıllara kadar dayandığı temel anlayış, himayeci ve korumacı olmuştur. Bu yapılarda hayırsever vatandaşların görev almaları nedeniyle gerçek anlamda söz ve karar sahibi de onlardı. Özürsüzlere örgütlenmelerinin tamamı o yıllara kadar özürsüzlere adına kurulan dernek ve vakıf biçiminde gerçekleşmiştir (Ertürk, 2003).

Yine bu dönemdeki dernek ve vakıflar, medikal modelin etkisinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. 1950'li yıllara kadar "özürsüzlere örgütlenmesinden" çok "özürsüzlere için örgütler" şeklinde örgütlenilmiştir. Bu örgütlenmeler ulusal çapta özürsüzlere sorunlarını ortaya koyma vizyonuna sahip olmayan çoğunluğu yerel örgütlerdi. Sonuç olarak bu durum Türkiye'deki özürsüzlere hakları hareketinde problemleri de beraberinde getirmiştir:

- 1) Özürsüzlere taleplerini şekillendirme ve tanımlamada kendi yaşam deneyimlerinden yararlanamadılar,
- 2) Özürsüzlere kendilerine yapılan yardımların pasif alıcısı olarak temsil edildiler,
- 3) 1950'li yıllara kadar özürsüzlere, gündemin bir parçası olmadılar,
- 4) Örgütlü özürsüzlere hareketi politik arenada daha geç ortaya çıktı ve özürsüzlere yaygın örgütlü politik güç olarak eksik kaldılar.

Sonuç olarak bu organizasyonlar arasındaki koordinasyon ulusal çapta özürsüzlere sorunları hakkında farkındalık yaratamadı. Bu durum toplumda özürsüzlere farkındalığının ve bilincin

oluşamamasına neden oldu (Ertürk, 2003).

Özürllülerde grup bilincinin gelişimi önünde çeşitli engeller mevcuttur. Organize olma çabalarının önündeki başlıca engel fiziksel çevrenin ulaşılabilir olmamasıdır. Özürllü nüfusunun çoğunluğunun toplumsal ve politik yaşamdan dışlanması pek çok etkene bağlıdır. Özürllülük daha çok toplumun en güçsüz kesiminde yani gelir düzeyi düşük, eğitim düzeyi düşük, işgücüne katılımın düşük olduğu kesimde yoğunlaşmaktadır. Bir özürllü eğer kurumda yaşamıyorsa zamanının çoğu özürllü olmayanlarla birlikte geçmektedir. Aile, komşu, okul arkadaşları, iş arkadaşları vb. Dolayısıyla özürllülük pek çoğu için bireysel bir deneyimle sınırlı kalmaktadır.

Uzun yıllar özürllülerin örgütlenmesi karmaşa ve belirsizlik içinde sürmüştür. 1981 Özürllüler Yılı'nın en önemli kazanımlarından biri özürllülerin kendi konularında uzman olduklarının farkına varılması olmuştur (WHO 1990, akt., Okur, 2002). Ülkemizde de bu yıllarda benzer bir süreç yaşanmış ve özürllülerin örgütlenmeleri konusunda bir yasal düzenleme getirilmiştir.

Türkiye'de özürllülere yönelik faaliyet yürüten dernekler 6 Ekim 1983 tarihinde onaylanan 2908 sayılı Dernekler Kanunu ile yeniden düzenlenmiştir. Bu yasanın 34. maddesinde "Federasyonlar, kuruluş amaçları aynı olan ve kamu yararına çalışan en az üç derneğin, amaçlarını gerçekleştirmek üzere üye sıfatıyla bir araya gelmeleri; konfederasyonlar, kuruluş amaçları aynı olan en az üç federasyonun üye sıfatıyla bir araya gelmeleri suretiyle kurulur" denilmektedir. Buna karşın özürllülere yönelik kurulan dernekleri bağlayan 88. maddede "sakatlara hizmet amacı ile kurulan derneklerin, Körler Federasyonu, Sağır Dilsiz Dernekleri Milli Federasyonu, Ortopedik Özürllüler Federasyonu, Zihinsel Özürllüler Federasyonu olmak üzere dört federasyon teşkil etmeleri ve bu federasyonların birleşerek Türkiye Sakatlar Konfederasyonunu oluşturmaları zorunludur" denilmektedir. Çeşitli alanlarda örgütlenme pratiklerinde bir araya gelme konusunda zorunluluk ilkesine değil, isteğe bağlılığın geçerli olması, özürllü örgütleri üzerinde bir vesayet bulunduğu tartışmasını yaratmıştır (Okur, 2002). 5253 sayılı Dernekler Kanunu ile 2908 sayılı kanun 2004 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni kanunla sakatlara hizmet amacı ile kurulan derneklerin birleşerek dört federasyonu teşkil etmeleri yönündeki zorlama da kaldırılmıştır.

Ülkemizde özürllü örgütlerin üye sayılarının yetersizliği, finansal kaynağının olmaması özürllü derneklerinin etkili bir baskı grubu olmasının önündeki engelleri oluşturmaktadır. Özürllülerin toplumsal yaşamda diğer bireylerle eşit koşullarda yer alabilmeleri yolunda örgütlü mücadelenin önemi açıktır. Örgütlenmenin etkin olabilmesi için öncelikle özürllülerin kendi hak ve çıkarlarının farkında olmaları gerekmektedir. Özürllü örgütlerine yine bu aşamada toplumda hem özürllülerin hem de diğer vatandaşların özürllü hakları konusunda bilinci oluşturmada önemli görevler düşmektedir. Özürllü örgütleri tarafından kişisel, geçici çözümlerle değil toplumsal projelerle desteklenmelidir. Özürllü örgütleri sorunlarına kapsayıcı, bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmalıdır. Yine tüm özürllülerin haklarını elde etmek üzere birleşerek ortak bir mücadelenin koşullarını oluşturmaları ve politika oluşturma sürecinde aktif toplumsal baskı grubu olarak yerlerini almaları gerekir.

5. Sonuç

Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız esas vurgu özürllülerin haklarının doğuş ve gelişmesinin insan hakları temelinde ele almak olmuştur. Bunu yaparken de ana başlıklar olarak, insan hakları temelinde dünyada özürllü haklarının gelişim süreci ve bunların Türkiye'ye yansıma durumları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Dünyada iki büyük dünya savaşı sonrası özürllü nüfusunun ciddi oranda artması, özürllülük olgusunu ön plana çıkartmıştır. Zamanla anlayıştaki değişiklikler, insan

haklarında ki gelişmeler özürllük konusunda geleneksel yaklaşımın terk edilerek hakka dayalı yaklaşımı ön plana çıkarmıştır. Haklar hareketlerindeki gelişmeler, özürllüerin de hak arayışlarında farkındalık ve ilerlemeyi beraberinde getirmiştir. Bu süreçte özürllüerin bazı özel ihtiyaçları olduğu, diğer insanlarla eşit haklara sahip olduğu görüşü ön plana çıkmıştır.

Ancak ülkemize baktığımızda dünyadaki gelişime paralel olarak özürllü vurgusunun savaşlarla birlikte arttığını söylemek doğru olmaz. Bu süreçte özürllük geleneksel ilişki ağları içinde çözülmeye çalışılmıştır. Özürllük bir sağlık sorunu olarak ele alınmış; istihdam, eğitim, ulaşılabilirlikle ilgili düzenlemelerde özürllüeri de kapsayacak politikalar izlenmemiştir. 1980'li yıllara kadar bütünlükçü çalışmalar mevcut olmamış, bu yıllarda özürllüerin örgütlenmesiyle özürllük daha çok gündeme gelen konu olmuştur. Ülkemizde Anayasa, bazı kanunlarla ve kanun hükmünde kararnemelerle, yönetmeliklerle genelge ve idari kararlarla özürllüere uygun düzenlemeler yapılmakla birlikte uygulama konusunda hala sıkıntılar yaşanmaktadır. Özürllüerin sosyal hayata katılımında bir dizi problemler vardır. Toplumsal yaşamın normal insanlara göre ayarlanması, özel ihtiyaçları olan bireylere uygun düzenlemelerin yapılmaması özürllü bireylerin toplumdan dışlanmasını ve özürllüerin ve sorunlarının göz ardı edilmesinide beraberinde getirmiştir.

1950'li yıllardan itibaren özürllülüğün sadece tıbbi bir sorun olmadığı anlaşılması ve eğitim alanında düzenlemelerin yapılması, özürllük konusunda farkındalık yaratmak açısından önemli olmuştur. Seksenli yıllardan itibaren ülkemizde özürllü bireylerin haklarını aramak konusunda daha aktif rol almaları, birçok alanda yasalarda düzenleme yapılmasında etkili olmuştur. Ancak özürllüere yönelik özel düzenlemeler yapılması, özürllüerin toplumdaki diğer vatandaşlarla eşit haklara sahip olmasını sağlayamamaktadır. Hakka dayalı bir bakış açısının ve yaklaşımının en önemli adımı sorunların çözümünde özürllüere ait sorunlara her türlü politika dokümanlarında yer verilmesi ve bu politikaların hazırlanmasında, uygulanmasında bütüncül bir yaklaşımın uygulanmasıdır. Ayrıca özürllüerin kendileri için gerçekleştirilecek her çalışmada yer almasını sağlamak önemlidir.

Hakka dayalı yaklaşımın hayata geçirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında örgütlenmemin önemi büyüktür. Sivil toplum örgütlerinin karar mekanizmalarında daha fazla söz hakkı tanınması, kamuoyunda özürllük konusunda bilinç oluşturulması, fiziksel engellerin kaldırılması, özürllüere yönelik bilgi teknolojilerinin yaygınlaştırılması özürllü bireylerin insan haklarından ve vatandaşlık haklarından diğer bireyler kadar faydalanmaları olanağını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- ARIKAN, Ç., Sosyal Model Çerçevesinde Özürllülüğe Yaklaşım, Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, 2, 1, (2002), 11-24
- BUĞRA, A., Yoksulluk ve Sosyal Haklar, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi İçin Hazırlanan Danışman Raporu, İstanbul, (2005),
http://www.spf.boun.edu.tr/docs/STGP_Bugra.pdf
- CHARLTON, J.I., Nothing About Us Without Us, London:University of California Press, Berkeley, Los Angelas, (1998)
- ÇAĞLAYAN, D., Özürllü Haklarının Gelişimi: Merhametten Hakka, Todaie, İnsan Hakları ve Yurttaşlık Konferansı, (2006)

- ÇEÇEN, A., İnsan Hakları, Savaş Yayınları, (2000), 1-50
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı, UNICEF, 2002
- Devlet İstatistik Enstitüsü, 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması, DİE Matbaası, (2004)
- ERTÜRK, E., Disability in Turkey, (Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi University, (2003)
- GÜLMEZ, M., İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi, Ankara, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi, 2001, 1-28
- İÇLİ, T., Ülkemizde Sakatlar ve Sakatlık Sorunu Hakkında Rapor, Ufkun Ötesi Aylık Dergisi, 63, (2004), 2-18
- İnsan Hakları Derneği (İHD), Yoksulluk ve İnsan Hakları Nihai Rapor ve Sonuç Bildirgesi, İnsan Hakları Hareketi Konferansı (15-17 Kasım 2002), www.ihd.org.tr, (Erişim Tarihi:11.03.2007)
- KAPANİ, M., İnsan Haklarının Uluslar arası Boyutları, Bilgi Yayınevi, İstanbul, (1987), 1-17
- KARÇKAY, K., Toplumsal Bir Kimlik Olarak Özürlülük, (Uzmanlık Tezi), Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, (2002), 13-41
- OKUR, N., Özürlülere Yönelik Örgütlenmenin İncelenmesi, Başbakanlık, Ankara, (2001), 127-149
- OSUNLUK, H., Özürlü Hakları ve Türkiye, (Yüksek Lisans Tezi), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, (2002)
- ŞEKER, A., İnsan Hakları Açısından Toplumsal Sorunlara Bir Bakış, Ufkun Ötesi Aylık Dergi, 64, (2004), 2-9
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, I. Özürlüler Şurası çağdaş toplum, çağdaş yaşam ve özürlüler komisyon raporları genel kurul görüşmeleri, Ankara,(1999), 71-83
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, II. Özürlüler Şurası yerel yönetimler ve özürlüler komisyon raporları ve genel kurul görüşmeleri, Ankara, (2005)
- UŞAN, F.M., Özürlüler de İnsan: Özürlülere de İnsan Hakları, Türkiye'de İnsan Hakları, (Ed.Oya Çiftçi), TODAİE Yayınları, Ankara, (2000), 549-569
- UYGUN, O., 1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi, Kazancı Hukuk Yayınevi,(1992)
- WINTER, J.A., Toplumsal Bir Sorun Çözümleyici Olarak Özürlü Hakları Hareketinin Gelişimi Çev: Mehmet Ergün, Öz-Veri Dergisi,, 1, 2, (2004) 341-356
- <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/sosyalmodelozurlu.html>, (Erişim Tarihi:12.03.2007)
- <http://www.ihd.org.tr/makale/onur/onur.html> (Erişim Tarihi:11.03.2007)
- www.canaktan.org/politika/refah-devleti/kavram.htm (Erişim Tarihi:13.03.2007)
- <http://plan9.dpt.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.03.2007)

Hemşirelik Perspektifinden Özürlülük*

Özlem ÖRSAL**

*Nursing Perspective on Disability

**Dr., Öğretim Görevlisi,Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir Sağlık Yüksekokulu

**Lector Assistant, University of Eskişehir Osmangazi, Higher Education of Health Institution of Eskişehir.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı hemşirelik perspektifinden özürlülüğü bütüncül olarak incelemektir. Yaşam alanlarından özellikle ev, okul, işyeri ve rehabilitasyon merkezleri kapsamında özürünün durumu değerlendirilecektir. Bu değerlendirme sonucunun, hemşirelik bakımında minimum standart kriterlerin oluşturulmasına rehberlik etmesi planlanmıştır. Özürünün ayda bir-iki saatten, günde 24 saatlik tam bağımlı bakımına ihtiyaç duymasına kadar, toplumun her alanında hemşirelik bakımını verilebilmesinin planlanması gerekir. Her yaşam alanına birebir uyumlu olan hemşirelik görevleri; ortamın değerlendirilmesi, özürlü-aile-hizmet veren kurumdaki bireylerin sağlığının değerlendirilmesi, sağlık hizmeti sunulması ve sağlık eğitimi olarak belirtilmektedir. Özürülerle çalışacak hemşirelerin hizmet içi eğitim ile bu alanda uzmanlaşması sonucunda bakımın kalitesini artacaktır. Özürünün bulunduğu her yerde, hemşireye ulaşılabilirliğin sağlanmasının önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özürlü, hemşire, bakım, ortam, sağlık, değerlendirme, sağlık eğitimi

ABSTRACT

The purpose of the study is to explore the disability holistically from the perspective on nursing. The situation of the disabled will be evaluated at the life areas especially at home, school, work placenursing home. This evaluation outcome has been planned to guide to set up minimum standart criteria in nursing care. A nurse should be able to give care in any area of the society from facilities which run 24 hours to those which run less. The nursing duties fitting efficaciously to every life area as explained as evaluation of the environment, evaluation of the health of individuals working in the disabled -family -their care personel's, rendering health services and health education. The quality of health care will increase as a result of specializing of nurses working with the disabled by way of on job training. Reaching nurse staff in every place the disabled exist is emphasized.

Key Words: Disability, nurse, care, area, health, assesment, health education

Giriş:

Bireyler özellikleri yönünden birbirlerinden farklı olarak dünyaya gelirler. Uluslararası istatistikler her on çocuktan birinin bir özürle dünyaya geldiğini göstermektedir. Bu durumun Başbakanlık Özürüler İdaresi Başkanlığı tarafından Devlet İstatistik Enstitüsü'ne yaptırılan "Türkiye Özürüler Araştırması" sonucuna paralel olduğu görülmektedir. Buna göre ülkemizde 3.783.197 erkek ve 4.648.740 kadın olmak üzere toplam 8.431.937 kişi özürlü olarak yaşamını sürdürmektedir (Türkiye Özürüler İdaresi 2003). Dünya Sağlık Örgütü'nün "Herkesin Sağlık" genel politikası kapsamında belirlediği "21.yüzyılda 21 sağlık" hedefinde, özürülere yönelik tüm hizmetlerin iyileştirilmesi öngörülmektedir (DSÖ). Özürüler; günlük yaşama, kent yaşamına ve toplum yaşamına sınırlı ölçüde katılabilmektedirler. Eğitimden sağlığa, iş ve mesleki rehabilitasyondan kültür ve sanata, spor ve kent standardının iyileştirilmesine, ulaşımdan psikolojik desteğe, bireysel ve aile danışmanlığı hizmetlerinden gerektiğinde sürekli bakımına kadar çok ciddi ve çözüm bekleyen sorunları bulunmaktadır (Clemen-Stone 1998-Stone 1998). Bu zorlu dönemde hekim, hemşire, diyetisyen, fizyoterapist, psikolog ve sosyal hizmet uzmanı gibi profesyonellerden oluşan bir sağlık ekibi tarafından koordineli olarak hizmet sunulması gerekir. Sağlık profesyonelleri içinde bakım rolünü hemşirelik mesleği üstlenir. Özürünün ayda bir-iki saatten, günde 24 saatlik tam bağımlı bakımına ihtiyaç duymasına kadar, toplumun her alanında hemşirelik bakımını verilebilmesinin planlanması gerekir.

Bu alanlar; okullar, işyerleri, ev, gündüz bakım evi veya rehabilitasyon merkezi, temel sağlık hizmeti sunan kuruluşlar ve hapishanelerdir (Downie-Tonnohill 1992). Yaşam alanlarından özellikle ev, okul, işyeri ve rehabilitasyon merkezleri kapsamında özürünün durumu değerlendirilecek ve ortak hemşirelik bakım kriterleri ele alınacaktır.

Okullar (Okullar, kolejler ve üniversiteler): Öğretmenlerin kronik hastalıklı çocuğun getireceği sağlık risklerine yönelik endişeleri ve Colorado Üniversitesi'ndeki hemşirelerin önerileri doğrultusunda, erken tarama - tanılama ve kronik hastalıklı çocuk izlemi olarak, Amerika'da 1975 yılında Halk Sağlığı Yasası ile özürülü çocuklara da eğitim hakkı verilmesi gündeme gelmiştir. Türkiye'de ise, özel eğitim veren ve diğer olarak nitelendireceğimiz ilkokuldan başlayan okullarımız bulunmaktadır. Özel eğitim veren okullarda görme, işitme, zihinsel vb., özörlere odaklanılarak eğitim verilmektedir. İlköğretim okullarında ise kaynaştırma ve özel alt sınıflar olmak üzere özörlölere iki farklı şekilde eğitim verilmektedir (222 sayılı İlköğretim Kanunu, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği). Ülkemizde özel eğitime gereksinim duyan yaklaşık 3.5 milyon çocuk bulunmaktadır. Ancak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 465 okulda 21.253 özörlü öğrenciye eğitim olanağı sunulabilmektedir. İlköğretim düzeyinde (en fazla öğrenci bulunan üç özür alanı işitme özörlü 5732, zihinsel özörlü 2383, görme özörlü 1328) toplam 10.370 öğrenci eğitim görmektedir. Ortaöğretim düzeyindeki okullarda ise (en fazla öğrenci bulunan üç okul; eğitim uygulama okulunda 4060, iş eğitim merkezinde 1787, mesleki eğitimde 1622) toplam 10.883 öğrenciye eğitim verilmektedir (MEB 2005). Gerek özel eğitim kurumlarında gerekse eğitim kademelerindeki okullarda hemşireleri neredeyse hiç göremesek de; erken tarama - tanılama ve kronik hastalıklı çocuk izlemi olmasa da (Emiroğlu 2005); özörlü çocuğun belki de en fazla sağlık personeline ihtiyacı, başarının dikkatle ele alındığı okul döneminde olmaktadır. Bu hizmetler çocuğun sosyal ortamda desteklenmesi, eğitim başarısının yükseltilmesi ve ailesi ile birlikte geleceğinin planlanması açısından önem taşır (Clemen-Stone 1998, Igoe J.B., Speer S, Hitchcock, 1999, Novak, 2000, Martin 2001). Ancak ilköğretim okullarındaki özörlü çocukların büyük çoğunluğu (%74,2) herhangi bir sağlık kuruluşu ya da sağlık personeli tarafından izlenmemektedir. Özörlü çocuğun topluma kazandırılmasında zaman önemli bir faktördür. Yaşlarına oranla öğrenmede zorluğu olan özörlü çocukların zaman yitirmeden eğitim ve rehabilitasyonuna başlanması gerekmektedir. Özörlü çocuğu olan aileler ile çalışan hemşirelerin, kabullenme sürecinde etkin rol alarak aileleri doğru merkezlere yönlendirmesi gerekir. Ayrıca okul bittiğinde çocuğunun ne yapacağı bilinmemektedir. Bu bulgu, özörlü çocuğun okul sonrası da bir üst kademe okul veya işe yerleştirilmesi için, aileler danışmanlığa gereksinim duyduğunu gösterir (Örsal 1998).

İşyerleri: Özörlü istihdam oranlarındaki olumsuz göstergelere karşın, gerek toplumsal bakış açılarındaki değişiklikler gerek özörlölerin ulaşabilirliklerini arttıran teknolojik gelişmeler gerekse yasal düzenlemeler nedeniyle istihdam edilen özörlü sayısında her geçen gün artış olmaktadır (İş Kanunu 1987). Ancak işyerleri özörlöleri çalıştırmak istememektedir (Fırat 1993). Özörlölerin bu durumu aşamadıkları kamu sektöründe oldukça az (%18,23) temsil edilmeleriyle açıklanabilir (TÖİ 2003). Dolayısıyla özörlölerin büyük çoğunluğu (%79,8) çalışmamakta, genellikle (%88,2) sosyal güvenceleri bulunmamaktadır (TÖİ 2003, Türkdemir 2005). Çalıştırıldıkları durumlarda ise, özörlü bireylerin diğer çalışanlardan farklı olarak işyerlerinde yaşadıkları bazı özel sağlık sorunlarının olması düşünölmekle birlikte, bu konuda elimizde ciddi veriler bulunmamaktadır (NIOSH 2001, Çalık 2001). Özörlü çalışanlar ile ilgili dikkate alınması gereken diğer bir durum da, her yıl %0,1 oranında işçinin iş kazası nedeniyle özörlü hale geldiğidir (SSK İş Kazaları İstatistikleri 2000).

Rehabilitasyon merkezleri ve yetimhaneler: Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu yetkisi altında özürli çocuklar ve yetişkinler için tasarlanmiş rehabilitasyon merkezleri bulunmaktadır. Rehabilitasyon merkezleri çeşitli nitelikte özürli'lere ev sahipliği yapmaktadır. Özürli bakım ve rehabilitasyon merkezleri sayıları en yetersiz olan kuruluşlardır. Türkiye genelinde 31'i gündüzlü, 28'i yatılı bakım hizmeti veren 59 kuruluş bulunmaktadır. Yatılı bakım hizmeti veren rehabilitasyon merkezlerinin 16'sında özürli korunmaya muhtaç çocukların yanı sıra korunma kararı olmayan diğer özürli'lere de bakılmaktadır. Halen 0-18 yaş grubunda 1.144 özürli korunmaya muhtaç çocuğun bakımı yapılmaktadır. Bu sayıya, 19 ve daha üzeri yaş grubundakiler de dahil edildiğinde toplam sayı 1.269'a ulaşmaktadır (Ahern 2005).

Ev: Maslow'un ihtiyaçlar piramidinde nefes almak kadar temel olan en önemli yerlerdir. Ancak evlerde, özürli bireylerin yaşamını kolaylaştırıcı gerekli tedbirlerin alınmadığı, alınan bazı tedbirlerin ise çok yetersiz kaldığı bilinmektedir. Bu nedenle özürli, çocukluğundan itibaren tüm yaşamı boyunca ev ortamında pek çok sorunlar yaşayabilmektedir. Hemşireler ev ortamında hizmet sunumunu; ev ziyaretleri ve evde bakım olmak üzere iki şekilde yapmaktadır.

Ev ziyaretleri: Yasal olarak gebelikte 6. aydan 9. aya kadar ayda 1 kez, 9. ayda 2 kez, 6 yaşına kadar yılda 1 kez olmak üzere ölüme kadar devam eden dönemde hemşirenin ev ziyaretleri yapması zorunludur (224 sayılı yönerge). Ayrıca hastalık nedeniyle uzun zamandır okula veya işe gelmeyen özürli'leri izleyerek, gerekli bakımın evde yapılıp yapılmadığını kontrol için ev ziyaretleri yapar. Düzelmiş olanların okula veya işe devamlarını sağlar (Clemen-Stone 1998 1998). Telefon görüşmeleri ve ev ziyaretleriyle iyileşme sürecini izleyebilir; ayrıca sağlık kuruluşlarıyla bağlantı kurarak tedavi ve sonucu hakkında bilgi alabilir. Türkiye'de ev ziyaretleri gerekliliğini ortaya koyan çalışmalara rastlansa da yok olma sınırına gelmiştir (Aile Hekimliği Yönetmeliği). Buna karşın yurt dışında 1972 yılında yapılan çalışmalarda halk sağlığı hemşirelik hizmetlerinin gerekliliğinin saptanmasında, toplam olası zamanın %16,1'ini klinik hizmetlere, %29'unu ev ziyaretlerine, %39,1'ini okul sağlığı hizmetlerine ayırdığı tesbit edilmiş olup (Wold 1981), günümüzde de ev ziyaretlerine devam edilmektedir.

Evde bakım hizmetleri: Özürli ve ailesinin; fiziksel, duygusal, sosyal, ekonomik ve çevresel tüm boyutları ile dikkate alınmasını gerektirdiğinden evde bakım hizmetleri multidisipliner ekip çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Evde bakım yönetmeliği, parası olanlara yönelik bir hizmet gibi sunulması, ekibin her üyesinin mesleksi kayıt formlarının kendi sorumlulukları dışına alınması eleştirilmektedir (Emiroğlu 2005). Ancak, hastane veya rehabilitasyon merkezlerinde sunulan bakıma göre maliyet, etkili ve sağlık sorunlarının çözümünde aileye özgü olması anlamında değerli bir yaklaşımdır (Akdemir 2005, Göz 1998). Evde 24 saat bakım hizmetlerine ağırlık verilmesinden dolayı, çok daha pahalı olan kurumsal bakım hizmetlerinde tasarrufa geçilmiş, sosyal bakım maliyetleri kontrol altında tutulabilmiş, evde bakımın finansmanı sağlanmıştır. Evde bakımın "sosyal bakım" ve "halk sağlığı" konusunda eğitim almış uzman hemşireler tarafından sağlanması gerekmektedir. Bakım hizmetlerinin organizasyonu ve sunumunda, kurumsal bakım hizmetleri yerine evde bakım hizmetlerine olan eğilinmesi Danimarka, Almanya ve Hollanda'da teşvik edilmektedir (TÖİ 2005). Evde bakım hemşireliğinde, Standart Bakım Modellerine uygun kaliteli ve standart bakım verilmeli, bu hizmet konusunda uzman hemşireler tarafından denetlenmelidir (Dulsky 1989, Haughey, Dittmar 1989, Knust ve Quarn 1983).

Gündüz bakım evleri: Ülkemizde henüz mevcut olmasa bile; özürli'nün haftada birkaç gün birkaç saat süre ile gündüz bakım veren merkeze getiriliyor olması, bakım veren

kişinin kendisine zaman ayırması açısından değerli ve yeterli bir çaba olarak görülmektedir.

Hemşirelik Bakımının Değerlendirme Kriterleri

Özürülük sağlık koruma düzeyleri içinde, rehabilitasyon da yer almaktadır (Matthews&Wilson 1999, Dennis 1999). Bu bilgi paralelinde, hemşirelik kuramcısına göre hemşirelik bakımının sınırları çizilmeye çalışılacaktır. Hoeman, birey ve ailesinin özrün derin etkisiyle baş edebilmek için kendilerinde var olan iç değerleri fark etmesinde rehabilitasyon hemşiresinin spesifik bilgi ve klinik beceri kullanmasının zorunda olduğundan söz eder. Büyüme-gelişme, fonksiyonlar, aile ve kriz teorileri, grup süreci, rol teorileri, adaptasyon ve baş etme, öğrenme teorileri ve değişim sürecinde derinlemesine bilgi kazanılmalıdır. Bu bilgiler doğrultusunda hemşirenin, insanların özür değerlendirmelerine bakabilmede, bireyin ve ailenin yaşam stilini değiştirebilmesinde, bağımsızlığı geliştirebilmesinde, yaşam kalitesini artırabilmesinde, optimal fonksiyonları daha kullanışlı hale getirebilmesinde, özür stigmatasını azaltabilmede ve özürle ilgili çalışabileceğinden söz eder. Sözü edilen bilgi ve beceriler özürle ve ailesinin fonksiyonlarını maksimuma çıkarma, öz bakımını geliştirme, komplikasyonlardan veya özrün ilerlemesinden koruma, pozitif baş etme davranışlarını güçlendirme, bakımın ve hizmetlerin sürekliliğini sağlama, optimal yaşam kalitesini savunma, bireyi güçlendirme ve ülkede bakım yapısı ve karakterlerine katkı sağlamada hemşireye sorumluluk verir, der (Clemen-Stone 1998). Hemşirenin bu hizmetleri sunabilmek için kapsamlı bakım ve vaka yönetiminde uzmanlaşması gerekli görülmektedir. Hemşirelik kuramcılarında Trieschman, rehabilitasyonu, bireyin kendi çevresinde kendi özürü ile yaşamayı öğrenme süreci olarak tanımlar. Hemşirenin temel amacı, özürle bireyin kendi ortamında güvenli ve bağımsız olmasını sağlamaktır (Dulsky 1989). Orem öz bakım kuramında; rehabilitasyon hemşireliğini bireyin yaşamını, sağlığını ve iyilik halini sürdürebilmek için kendi adına başlattığı, gayret gösterdiği, yerine getirdiği bir dizi aktivite olarak tanımlar. Orem, özürle bireyin yetenekleri doğrultusunda bağımsız olarak öz bakım gereksinimlerini karşılayabilmesinde rehabilitasyon hemşiresinin yardımcı olmasından söz eder. Bu konuda hemşirelik yaklaşımlarını üç sistem ile açıklar. Bunlar; 1 - Bireyin tam bağımlı olduğu dönem, 2 - Bireyin yarı bağımlı olduğu dönem ve 3 - Bireyin destek ve eğitime gereksinim duyduğu dönemdir. Orem, rehabilitasyon hemşiresinin özürle bireye bakım verirken 2. ve 3. sistemi kullanması gerektiğini belirtir (Haughey, Dittmar 1989). Knust ve Quarn'a göre özürle birey, bir dönem bir öz bakım gereksinmesi için tam bağımlı iken, bir başka öz bakım gereksinmesi için yarı bağımlı olabilir ya da destek ve eğitime gereksinme duyabilir. Bu durum rehabilitasyon sürecinin dinamik olduğunu, bu nedenle de hemşirenin de sistemi dinamik düzeyde tutması gerektiğini belirtmektedir (Knust ve Quarn 1983). Hemşireler, okul ve işyerindeki özürle bireylerin yarı bağımlı ve bağımsız olduklarını; hastane, hapisane, rehabilitasyon merkezi ve evlerdeki özürle bireylerin ise bağımlı, yarı bağımlı ve bağımsız olduklarını dikkate alarak duyarlılıklarını yukarıda sözü edilen beş hizmet alanında farklı farklı ele alabilmelidirler. Bir başka deyişle, okul ve işyerinde, özürle bireylerin belirlenmesi ve onlara yönelik sağlık hizmeti sunulması, çevrenin düzenlenmesi, ailelerine destek verilmesi, özürle bireyler için eğitim programları düzenlenmesi vb. kapsamlı okul sağlığı ve iş sağlığı hizmetleri sunulmalıdır (Clemen-Stone 1998, Igoe J.B., Speer S, Hitchcock, et all, Novak, 2000, Martin 2001). Uluslararası arenada hizmetleri değerlendirebilmek amacıyla, okullar, işyerleri ve rehabilitasyon merkezlerinde bakım kriterleri belirli bir standarda getirilmeye çalışılmaktadır. Shaughnessy'in standardize edilmiş evde bakımı değerlendirme seti bu çabalara örnek verilebilir (Clemen-Stone 1998., Nursing Home). Halk sağlığı hemşiresinin özürle

bakımını sağlayabilmesinde mekan ayrımı gözetmeksizin yapılacak ortak görevler aşağıdaki gibi özetlenebilir.

1. Ortamın Değerlendirilmesi: Fizik yapı ve sosyal ortamın değerlendirilmesi olarak iki başlıkta ele alınır.

Fizik yapı: Özürünün bulunduğu yerlerde görülebilen ve tedavi planına engel olan, sağlık durumunu daha kötüye götüren durumların tanımlanmasıdır. Özürünün, sağlığındaki artan problemlerin yaşamaya etkisinin tanımlanması ve çözüm yollarının ele alınmasında kurum ve sağlık personeli arasında bilgi alışverişi olmalıdır. Bununla birlikte özürülerin fiziksel yapısında yaşamsal gereksinim araçları bulunmaktadır. Örneğin işitme cihazı, baston veya özel yetiştirilmiş köpekler, tekerlekli sandalye vb. temin edilmesi gerekebilir. İkinci olarak, özürünün bulunduğu kurumların fiziksel ve sosyal yapılarına ilişkin mevcut durumun iyileştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin; okulların, özellikle fiziksel özürülere yönelik mimari yapısında düzenleme yapması acilen gereklidir. İşyerlerinin fiziksel yapısının düzenlenmesi gerekliliğine; ortopedik özürülerin az hareket gerektiren bant sistemi gibi işlerde, görme özürülerin santral gibi işitmeye dayalı hizmetlerde, işitme özürülerin yüksek frekanslı işlerde çalıştırılması işyerinin ergonomik koşullarının özürülü işçiye uygun olması açısından örnek gösterilebilir. Hatta, işyerlerinin uyarı işaretleri ve alarmlarının özürülere de uyumlu düzenlenmesi gerekir (Clemen-Stone 1998). Türkiye genelinde rehabilitasyon merkezleri hakkında, fiziksel ortamından başlayarak yaşayanların maruz kaldığı durumlar ve çalışanların davranışlarına yönelik çeşitli olumsuz yargılar bulunmaktadır. Bu durum, nitelikli personel ihtiyacı gibi görülüp fizik yapı gibi yorumlanabilse de, sosyal ortamın iyileştirilmesi anlamında da ele alınabilmesi bakımından önemlidir. Rehabilitasyon merkezlerinde, "anneler" olarak bilinen kadın personelin yanı sıra eğitilmiş profesyoneller olmak üzere iki çeşit görevli bulunmaktadır. 24 saatlik çalışma planı birkaç anne ve daha az oranda profesyonel ile yapılmaktadır. Dolayısıyla rehabilitasyon hemşireliği uygulamaları hem bilimsel hem de teknik anlamda eksikliklerle karşımıza çıkmaktadır. Rehabilitasyon merkezleri ve yetimhaneler bireyleri toplumdan ayrı tutacak bir uygulama olarak görülmekle birlikte, özürüler için ayrılan ödenekler çok düşük ve toplumda yaşamalarını olanaklı kılacak düzeyde bulunmadığından, aileler bu merkezlere yakınlarını bırakmaktadırlar (Ahern 2005). Yurt dışında hemşirelik evleri olarak bilinen, ülkemizde ise rehabilitasyon merkezleri olarak anılan yerlerin standartları bulunmakta ve hizmet sunumunun oldukça iyi olduğu değerlendirilmektedir (Nursing Home). Ülkemizde, özürülü sporcuya çok az sayıda olsa da çalışma mekanlarının hazırlanması olumlu bir gelişmedir. Maslow ve Orem, hemşirelerin insan gereksinimlerini karşılarken, özürünün temel gereksinimlerinden hemen sonra emniyet ve sosyal ortamda güven gereksinimlerinin ortaya çıkacağını belirtir. Bireyin ancak güvenli bir ortama kavuştuktan sonra diğer gereksinimleri için mücadele vereceğini savunur (Dulsky 1989, Haughey, Dittmar 1989, Knust ve Quarn 1983). Sosyal ortam: Özür; bireyin aile ve toplum içinde kendi rolünü doyum sağlayıcı şekilde yerine getirememesi nedeniyle, diğer kişilerin olumsuz sosyal tepkilerine hedef olmasını içerir. Diğer bir deyişle özür, bozukluğun sosyal sonuçlarını tanımlar ve yetersizliği olan kişinin çevre ile etkileşimini yansıtır. Bu durum, çocuğun ve ailenin sağlıklı şekilde sosyalleşme olasılığını azaltabilir. Çevrede korku ve anksiyete yaşanmasına neden olur. Çevredeki kişilerin önyargılı yorumları ve acıma duyguları ile karşılaşılabilir (Çavuşoğlu 1994, Örsal 1998, Ocakçı 1996). Toplumsal tutumlar, bireyin ve ailenin özürülük durumuna adaptasyonunda büyük rol oynar. Sosyal tutumlar "görünmez bariyer" olarak tanımlanır ve bireyin umut-umutsuzluk gibi olumlu-olumsuz duygusal streslerinde katalizör olduğu düşünülmektedir (Clemen-Stone 1998, Durkin 1998, Igoe J.B., 1996).

Toplumun özürlü ailelere karşı tepkisinin belirlenerek, bireyin ve ailenin stresten etkilenmesini azaltacak ve hastalığın yükünü, sıkıntılarını paylaşmasını sağlayacak sosyal destek sistemlerinin oluşturulması önemlidir (Anounos 2004, Emerson.& Robertson. 2004, Wilgosh 2004, Canam 1993). Hemşire; aileyi dinleyerek, sorunları gerçekçi açıdan görmelerini sağlayarak ve gerektiğinde onları yardım alabilecekleri diğer kaynaklara yönlendirerek aileye destek olabilir. (Özcan 2005, Dereli. 2005, Yıldırım. 2004, Işıl. 1994). Bunlara ek olarak, akut bakım ortamında ya da halk sağlığı alanında çalışan hemşireler, oluşturulacak destek gruplarına profesyonel girdileri sağlayabilecek (Örn: Hastalık ve tedaviye ilişkin yeni gelişmeleri gruba iletebilecek) potansiyele sahiptirler. Bu amaçla hemşirelerin, anne babaya destek gruplarının toplantılarına katılmaları ve anne babalar için her zaman ulaşılabilir bir kaynak olmaları önemlidir (Clemen-Stone 1998, Igoe, 1996).

2. Sağlığın Değerlendirilmesi: Özürünün, anne-babasının, kardeşlerinin ve özürle ile çalışan kurumdaki diğer personelin sağlığının değerlendirilmesi olmak üzere dörde ayrılır. Özürle olmak ve yaşamı sürdürmek, sağlıklı bireylere göre hem fiziksel hem de duygusal olarak oldukça zordur (Biringen. 2005, Lutving 2005, Erol 2003, Karaca 2003). Günümüzde özürlelere yönelik tanı, tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinin geliştirilmesiyle, yaşam sürelerinin geçmişe oranla uzadığı görülmektedir. Doğuştan meydana gelen özürler 0-14 yaş grubunda, kazalardan kaynaklı özürler 15-49 yaş grubunda, kronik hastalık kaynaklı özürler orta ve ileri yaş grubunda görülmektedir (Türkdemir 2005). Erkeklerin %56,4'ü, kadınların %63,6'sı tam bağımlıdır. Özürlelülük gruplarına göre bakıldığında vakaların %33,3'ü ortopedik özürle, %31,2'si zeka özürle, %14,0'ü görme özürle, %8,1'i kronik hastalığa bağılı özürledür (Türkdemir 2005). Özürlelerin yaşa özgü dönem özellikleri ve sık karşılaştıkları sağlık sorunlarıyla birlikte, öz bakım gereksinimlerini yerine getiremedikleri ve davranışsal sorunlarının olduğu saptanmıştır (Sade 1983, Göz 1998, Dönmez 1998, Öztürk 1998, Terzioğlu 1998, Ocakçı 2002). Davranış problemleri, davranışsal yaklaşım süreçleri kullanılarak değiştirilebilir ve çözümlenebilir. Örneğin tam bağımlılıkta, serebral palsili bir çocuğa yürümeyi öğretmede veya zihinsel yetersizlik gösteren çocuklara tuvalet alışkanlıklarını öğretmede bu yöntemin başarılı olduğu görülmüştür (Akkök 1997, Ocakçı 2002). İlköğretimdeki özürle çocukların ise, fiziksel bağımlılık düzeylerinin sorgulanmasında okula gitme, temizlik, giyinme, tuvalet ve beslenme de yarı bağımlı oldukları tesbit edilmiş olup (Örsal 1998, Işıl Ö. 1994), yarı bağımlılık düzeyleri azaltılarak tam bağımsızlıklarına ulaşabilmeleri için çalışılmaktadır. Bu durum için Trieschman'ın tanımı ile Maslow ve Orem'in kuramlarını kullanarak, hemşirenin; bireye rehabilitasyon sürecinde güvenli ve bağımsız bir yaşam sürdürmede yardım edebileceğini belirtebiliriz. Bu rehabilitasyon sürecinde Orem, hemşire için beş temel ilkedden söz eder. Bunlar: 1-Rehberlik, 2-Yönlendirme, 3-Fizyolojik ve psikolojik destek, 4-Güvenli bir çevre sağlama, 5-Eğitimidir. Bu ilkelerin başarısında, öz bakım gereksinimlerinin çok küçük yaşlarda verilecek eğitimle alışkanlığa dönüştürülmesinin gerekli olduğunu vurgular niteliktedir (Dulsky 1989, Haughey, Dittmar 1989, Knust ve Quarn 1983). Özürle çocukların eğitim merkezlerinde kazandıkları becerilerin ev ortamında aile ile işbirliği yapılarak, yada çocuğun evde öğrendiği bir davranışın merkezde hemşire ile işbirliği yapılarak pekiştirilmesi, eğitimin sürekliliği ve yaygınlaştırılması açısından gereklidir.

Aile: Her ailenin kendine özgülüğünden, farklı kişilik özellikleri ve sosyal destek örüntüleri olduğundan yola çıkılarak, ailelerin yaşadıklarının hem benzerlikler hem de farklılıklar gösterdiği düşünülebilir (Akkök 1997, Akkök 1998). Aileler, böyle bir çocuğun doğumu ile karmaşık duygular yaşamakta, durumu kabullenene kadar birbirlerine benzer bir süreçten

geçmektedirler. Bu sürecin aşamaları; reddetme, öfke, uzlaşma, depresyon ve kabullenmedir. Özürlü çocuğa sahip ailelerdeki kaygı durumunu inceleyen araştırmalarda, bu karmaşık duyguların çocuğun özrünün ağır veya hafif olmasına bağlı olmadığını, çocuğun durumunun kesin olarak tanımlanmasından sonra kabullenme yönünde geliştiğini gösterir (Kübler 1968, Dereli 2005, Yıldırım. 2004, Altuğ 2006, Örsal 1998, Ocakçı 2002). Aile kabullenmeye ne kadar hızlı ulaşırsa, çocuğu için ne yapması gerektiğine de o kadar çabuk karar verir. Özürlü çocuğun ailesi ile çalışan hemşirenin, davranışsal yaklaşımın temel ilkelerini özümseyerek, özürlü çocuğun bağımsız yaşam becerilerini öğrenmesine yardımcı olması beklenir. Bu yaklaşım aynı zamanda ailede özürlü çocuğun sorun olarak algılanmamasında da yardımcı olabilir. Çocuğun büyüme ve gelişme aşaması; özürün, ailenin davranışsal, bilişsel, duygusal durumu ve gelişimsel görevleri üzerindeki etkisini belirleyen önemli bir etmendir. Aileler çocuklarının sağlık problemlerini tartışmak için hemşire ile kontakt kurmaya ihtiyaç duyarlar. Özürlü bireye sahip olan ailelerin ihtiyaçlarına göre bakım planlanmalı, bakımın ne şekilde yapılacağı koordine edilmeli ve sürekli bakım hizmeti verilmelidir. Fiziksel, ruhsal ve bilişsel kısıtlılığı olan bireyin uzun süreli bakım ihtiyacından bağımsız yaşabilmesine, ailenin sağlık, sosyal, ev yaşamı, ulaşım ve diğer destekleyici hizmetleri alabilmesi yardımcı olmaktadır (Clemen-Stone 1998).

Kardeşler: Ailede özürlü çocuğun olması, diğer çocuklarda ilgilenilmeme duygusu yaratmış, özürülülerin kardeşlerinde depresyon gibi olumsuz duygular belirlenmiştir (Özlu 1997). Ancak özürlü bakımının ve eğitiminin yoğun ilgi gerektirdiği, aile bireyleri tarafından eşit paylaşılması durumunda ise bıkkınlıklara yol açmayacağı görüşü kabul edilmektedir. Dolayısıyla özürlü çocuğun bakımının, çekirdek aileden çok geniş aile yapısında daha az sorun olacağı düşünülmektedir. Aile bireyleri, çocuklarının eğitimine katkıda buldukları oranda hem onların gereksinimlerine yanıt verebilmekte hem de kendilerini rahatlamış hissetmektedirler (Pueschel, Murphy 1976, Ocakçı 2002, Örsal 1998).

Kurumlardaki diğer bireyler: Özel eğitim kurumlarında 21.253 öğrenciye, 4.350 öğretmen eğitim vermektedir (MEB 2005). Özetle ülkemizde, özel eğitime gereksinmesi olan çocuklara eğitim veren kurumlar sayıca az ve bu kurumlarda çalışan öğretmenler sayıca yetersizdir. Ayrıca, özürlü Eğitim Merkezleri'nde rehabilitasyon hemşiresinin bulunmaması öğretmene ek yük getirmektedir. Okullarda, özürülülerle çalışan öğretmenlerin tükenmişlik, depresyon gibi olumsuz duygu yaşadıklarını belirten birçok çalışma vardır (Sucuoğlu 1997). Bu bilgi ışığında öğretmenleri güçlendirmek için de kapsamlı hemşirelik bakımı verilmesi gerekir.

3. Sağlık Hizmetinin Sunulması: Özürlülerin hastaneye başvuruları incelendiğinde; boşaltım sorunları, beslenme sorunları, deri bütünlüğünde bozulma, yaralanmalar ve kronik ağrıların olduğu belirlenmiştir. Yaralanmalarda özellikle travmatik beyin yaralanmaları göze çarpmakta olup, yaralanmaların yarısı ölümle sonuçlanmaktadır (Clemen-Stone 1998). Hastanede sağlık hizmetinin sunulmasının yanı sıra, okul ve işyerlerine giriş muayenelerinde ve gebelikten itibaren yapılması gereken periyodik muayenelerde de aynı oranda sağlık hizmeti sunulmalıdır. Özürünün problemlerinin veya tıbbi gereksiniminin belirlenmesi için; kapsamlı sağlık hikâyesi, fizik değerlendirme ve laboratuvar testleri yapılmalıdır. Ancak birçok özür grubu gibi, eğitilebilir zeka özürlü çocukların büyük bir çoğunluğunun (%74,2) herhangi bir sağlık kuruluşu ya da personeli tarafından izlenmediği belirlenmiştir (Örsal 1998). Yarı bağımlı ve bağımsız olan özürlü çocuklara okulda, sağlık ocağında yada Ana Çocuk Sağlığı Merkezi'nde görevli hemşirelerin sağlık hizmeti verebileceği düşünülmektedir. İşyerleri ile ilgili verilere

rastlanmasa da okullara benzer çözümler önerilebilir. Rehabilitasyon merkezlerinin ise Cumartesi-Pazar dahil 24 saatlik görev yeri olması, hastaneler gibi nöbet değişimi uygulayarak kesintisiz hizmet sunması gerekir. Dolayısıyla 8'er saatlik çalışma süresi dikkate alındığında bile hemşire sayısı en az 6 kişi olmalıdır. Ancak devlet kuruluşlarının neredeyse hepsinde 1 kişi görevlendirmekte, özel kurumlarda ise hiç görevli bulunmamaktadır. Görevli hemşirenin izinli olduğu zamanlarda ise genellikle hastanelerde çalışan hemşire veya ebeler görevlendirilirler. Bu alanda uzmanlaşma olmadığından, gelen hemşirenin ortama adaptasyonu sağlayabilmek için sadece ilaç verme görevi verilmekte, bu görevi yerine getirme zamanları gözlenebilmekte, ancak ilacın yan etkileri konusunda yeterli olmaları beklenmemektedir. Okullar, işyerleri ve evlerde özürli bireyin ilaçlarını nasıl aldığına ilişkin bir çalışma görülmemesi bu düşüncüyü desteklerken, rehabilitasyon merkezlerinden biri olan zihinsel özürli merkezlerinde Ritalin ve Resperidol (nörepileptik) dahil olmak üzere psikotropik ilaçlar aldıkları gözlenmektedir. Türkiye'de özürli bireylere yönelik hizmetler (ör.tedavi, bakım ve rehabilite edici hizmetler) koordineli değildir ve bu hizmetlerden yararlanma oranı da düşüktür. Halk sağlığı hemşiresi, bu farklı kaynakların koordine edilmesini sağlayabilecek en uygun pozisyondaki kişidir.

4. Sağlık Eğitimi:

Özürli bireye günlük yaşam sürecinde gerekli olan iletişim ve bağımsız yaşam becerilerinin kazandırılması, özürli eğitiminin temel amacıdır. Bu becerilerin kazandırılması, özürli bireyin toplum içinde çevresindeki bireylere en az bağımlı veya bağımsız olarak yaşamasını, aynı zamanda en az sınırlandırılmış ortamda, olabildiğince üretken olmasını sağlayacaktır (Sucuoğlu1992, Alter&Gottlieb 1987). Sağlıklarını etkileyen konularda özürlerine uyumlu eğitim almalarına yönelik olarak ülkemizde de takdir edilecek çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin; zihinsel özürli çocuklara yönelik bir merkezde, üç boyutlu "meteo hayal gücü kristali" isimli animasyon filmi izletilerek, insan vücudu, kan dolaşımı vb. konularında eğlenceli, daha kolay, daha kalıcı ve etkili bilgi verildiği belirtilmektedir. Bağımsız yaşam becerilerini yapabilmesi, özürünün ağrısını kontrol edebilmesi ile mümkündür. Hemşirenin, ağrı kontrolünde ağrı izlemi ve azaltılmasında bireyi ve aileyi eğitmesi gerekmektedir. Bu eğitim, ağrının vücuttaki sistemlere etkisi, ağrı döngüsü, egzersiz ve ağrıyla ilgili mekanizmalar, ağrı tedavilerinde etki mekanizmaları ve amacı, ağrıyı azaltmada iyi beslenme ile uykuyu artırma tekniklerini içine alır (Clemen -Stone 1998).

Anne: Özürli çocuğun durumuna ilişkin beklentileri sınırlayabilmek, uygun beklentiler koyabilmek ve çocuğa daha gerçekçi yardım edebilmek için öncelikle özürli çocuğu gerçek yaşamda destekleyecek ve rehabilitasyonda yardımcı olacak anneleri çocukları hakkındaki bilgi gereksinimlerinin belirlenmesi ve çocuğunun özürü konusunda bilgilendirilmesi gereklidir. Bu durumda ailelerin eğitilmesi yoluyla çocuklara ulaşılması konusunu gündeme gelmiştir. Bu durum bir bakıma olumlu gibi görünse de çekirdek aile yapısında olup her iki ebeveyni de çalışan aile yapılarında sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Beş öğretilbilir zihinsel özürli okulda yapılan çalışmada annelerin, çocukların kişisel hijyen uygulamalarına ilişkin bilgi düzeylerinin yeterli olmadığı bulunmuştur (Işıl 1994, Dinç 2003). Annelerin, tedavi ve rehabilitasyon ilkelerini kapsayan bilgilerinin, hemşire tarafından yapılan planlı bilgilendirme ile arttığı yapılan araştırmalarla saptanmıştır (Işıl 1994, Çetinkaya 2000, Yıldırım 2004).

Diğer bireyler: Halk sağlığı hemşiresinin, özür ve özürli kişi hakkında halkı eğitmesi gerekmektedir. Bu eğitimlerde özürli bireylerin durumlarını anlatmalı ve halkı bilinçlendirmeli, bunun yanı sıra özürli bireyin sağlık problemleri sürecinde ihtiyaç duyulan spesifik tedaviler

hakkında okulda ve işyerindeki yöneticilere ve diğer personele bilgi vermelidir (Clemen-Stone 1998).

Sonuç ve öneriler:

Özürllülere yönelik hemşirelik bakımının planlanmasında temel kriter, özürllüye yönelik hizmet süresinin günün 24 saatini kapsamasıdır. 24 saatlik bakım sunan kurumlardan daha az süre bakım veren kuruluşlara kadar, toplumun her alanında hemşirenin özürllülere yönelik bakım verilebilmesi gerekir. Türkiye’de özürllü olan çocuklara yönelik hizmetler (örn: tedavi, bakım ve rehabilite edici hizmetler) koordineli değildir ve bu hizmetlerden yararlanma oranı da düşüktür. Halk sağlığı hemşiresi, okul, işyeri, rehabilitasyon merkezi gibi farklı ortamların koordine edilmesini sağlayabilecek en uygun pozisyondaki kişidir. Hemşirelik görevleri, ortamın değerlendirilmesi, özürllü-aile-hizmet veren kurum bireylerinin sağlığının değerlendirilmesi, sağlık hizmeti sunulması ve sağlık eğitiminden oluşmaktadır. Özürllülerle çalışacak hemşirelerin, hizmet içi eğitimden geçirilmeleri ve özellikle özürllü eğitim-rehabilite merkezlerinde görev alabilmeleri sağlanmalıdır. Toplumdaki özürllüleri ihmal etmek ve sağlık hizmeti sunulmasını engellemek onları yok saymak demektir. Ancak bu yok saymanın, Mevlana’nın söylediği gibi “yok saymak” olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.

“İki parmağının ucunu gözüne koy. Bir şey görebiliyor musun bu dünyadan? Sen göremiyorsun diye bu dünya yok değildir.”

KAYNAKLAR

(1961) 222 sayılı İlköğretim Kanunu

(1961) 224 sayılı Sağlıkın Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun

(1987) 1475 Sayılı İş Kanunu 2869 Sayılı Kanunla Değişik 25.Maddesi, 19402 Sayılı Resmi Gazete,

(2000) SSK iş kazası istatistikleri

(2001) Appropriateness Of Minimum Nurse Staffing Rations İn Nursing Homes, Final Report, Decemb

(2001) NIOSH Protecting Workers With Developmental Disabilities,

(2002) Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği

(2003) “Türkiye Özürllüler Araştırması” Türkiye Özürllüler İdaresi Başkanlığı ve Devlet İstatistik Enstitüsü

(2005) T.C. Başbakanlık Özürllüler İdaresi Özürllülük Araştırmaları online

<http://www.ozida.gov.tr/araştırma/bakimrapor.htm> 20.12.2006

(2005) Milli Eğitim Bakanlığı Okul, Öğrenci, Derslik sayıları

(2006) Aile Hekimliği Yönetmeliği

(20004) 21.Yüzyılda 21 Sağlık Hedefi, Sağlık Bakanlığı, Veya Online

Http://195.142.135.65/Who/Doc_Pdf/Health21_Tr.Pdf

AHERN L., ROSENTHAL E., (2005) Kapalı Kapılar Ardında: Türkiye’nin Psikiatri Kurumları, Rehabilitasyon Merkezleri Ve Yetimhanelerinde Yaşanan İnsan Hakları İhlalleri, Çev: Layikel Ş., Asan P., Mental Disability Right International,29, 32-48, 63-65, 28 Eylül veya Online www.MDRI.Org

AKDEMİR N., (1998) Evde Bakım Hizmeti Gerekliliği, 1. Ulusal Evde Bakım Kongresi, 24-26 Eylül, İstanbul

AKKÖK F., (1984) Davranışsal Yaklaşım Dayalı Aile Rehberliğinin Öğretilebilir Çocukların Öz - Bakım Becerilerinin Gelişimine Etkisi.Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AKKÖK F., (1997) Bayan Perşembeler. METU PRESS Yayınları Ankara.. s: 17 - 19

- ALTER M, GOTTIEB J., (1987) Educating for social skills. *Advances in Special Education*. 6:1-61..
- ALTUĞ ÖZSOY S., ÖZKAHRAMAN Ş., ÇALLI F., Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Ailelerin Yaşadıkları Güçlüklerin İncelenmesi, *Aile Ve Toplum Ocak-Şubat-Mart* 69-77, 2006
- AUNOS M. ET AL., (2004) Influences Of Parenting Abilities, Mother's Health, Stres Levels And Social Support On Children's Behaviours, *Journal Of Intellectual Disability Research*, 48 (4&5) 368-386, June.
- BIRINGEN Z., FIDLER D.J., BARRETT K.C., KUBICEK L., (2005), (2005) Applying The Emotional Availability Scales To Children With Disabilities, *Infant Mental Health Journal*, July/August, 26 (4) 369-391
- CANAM, C., (1993) Common Adaptive Tasks Facing Parents Of Children With Chronic Conditions, *Journal Of Advanced Nursing*, 18, 46-53.
- CLEMEN-STONE S. ET AL., (1998) The Community Health Nurse's Role With The Adult Who Is Disabled, *Comprehensive Community Health Nursing Family, Aggregate & Community Practice*, Mosby, 2, 595-602.
- CLEMEN-STONE S., MCGUIRE S.L., EIGISTRI D.G., (1998) Care Of The Children In Schools And Other Setting, *Comprehensive Community Health Nursing, Family, Aggregate&Community Practice*, Fifth Edition, Mosby, USA, P:459-500,
- CLEMEN-STONE S., MCGUIRE S.L., EIGISTRI D.G., (1998) Client With Long-Term Care Needs: Home Health, Hospice And Other Services, In *Comprehensive Community Health Nursing, Family, Aggregate&Community Practice*, Fifth Edition, Mosby, USA, P:630-663,
- ÇALIK S., GERGİN S., (2001) Çalışma Yaşamında Özürlüler, 2. Ulusal İş Sağlığı Ve İşyeri Hemşireliği Sempozyumu, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Zonguldak Sağlık Yüksek Okulu, 28-30 Haziran, 115-118,
- ÇAVUŞOĞLU H., (1994) Çocuk Sağlığı Hemşireliği. Hürbilek Matbaacılık. Ankara s. 70.
- ÇETİNKAYA Z., ÖZ F., (2000) Serebral Palsili Çocuğu Olan Annelerin Bilgi Gereksinimlerinin Karşılmasına Planlı Bilgi Vermenin Etkisi, *C.Ü. Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 4(2)44-51,
- DENNIS J., (1999) *Pediatric Rehabilitation. Comp. Hanley and Beljus, Inc. Philadelphia*.. p:193 - 217
- DERELİ F., OKUR S., TURASOY N., BOZYER İ., DEMİRCAN S., TÜRKCAN DÜZÖZ G., ÇALIŞTIR B., (2005), Engelli Çocuğa Sahip Olan Ailelerin Depresyon Durumlarının Belirlenmesi, 3.Uluslararası-10.Ulusal Hemşirelik Kongresi, 7-10 Eylül, 97, İzmir.
- DİNÇ S., (2003) Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Olan Annelerin Çocukların Kişisel Hijyen Hakkında Bilgi Ve Uygulamalarının Saptanması, H.Ü. Halk Sağlığı Hemşireliği Bilim Uzmanlığı Tezi,
- DOWNIE, C.S.- TONNOHILL, A., (1992) "Health Promotion Model And Values", Oxford University Press, Newyork,
- DÖNMEZ N.B., BAYHAN P., ARTAN İ., (1998) Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yaşam Döngüsü İçinde Karşılaştıkları Sorunların İncelenmesi, 1. Ulusal Evde Bakım Kongresi, 24-26 Eylül, İstanbul
- DULSKY T., (1989) *Personel Hygiene and Grooming, Rehabilitation Nursing.*, Toronto, Mosby Company. p.266 -310..
- DURKIN M.S., ET AL., (1998) *Mental Retardation*, Edi: Wallace R.B., Public Health & Preventive Medicine, Edi. 14th., Appleton & Lange, 1049-1058.
- EMERSON E. & ROBERTSON J., (2004) Levels Of Psychological Distress Experienced By Family Carers Of Children And Adolescents With Intellectual Disability in a

- Multicultural Urban Conurbation, Journal Of Intellectual Disability Research, 48 (4&5) 368-386, June.
- EMİROĞLU O.N., COŞAN - YILMAZ M., (2005) Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmelik: Halk Sağlığı Hemşireliği Yönünden Değerlendirme, 9. Ulusal Halk Sağlığı Günleri GATA (Çevre Sağlığı) Bildiri Özet Kitabı, 28 Eylül - 1 Ekim, 475,
- EMİROĞLU O. N., ÖRSAL Ö., Okul Sağlığı Hizmetlerine İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Okul Hemşireliği, 9. Ulusal Halk Sağlığı Günleri GATA (Çevre Sağlığı) Bildiri Özet Kitabı, 28 Eylül - 1 Ekim, 498, 2005
- EROL S., ERGÜN A., (2003) Okul Sağlığı Hemşireliği Uygulamaları Kapsamında; Görme Engelli Çocuklarda Depresyon, 2.Uluslar Arası 9.Ulusal Hemşirelik Kongresi, Bildiri Özet Kitabı, 125,
- FIRAT A. ,(1993) Küçük İşyeri Sahiplerinin Eğitilebilir Düzeyde Zihinsel Özürlü Çocukları İşyerlerinde Çalıştırmaya Karşı Tutumları, Türk Psikoloji Dergisi, 8(30)20-26,
- GÖZ F., ŞENSES M., ATEŞ, N., KARAKUZU A. D., (1998) Zihinsel Özürlü Çocuk Ailelerinin Evde Bakım İle İlgili Sorunlarının Belirlenmesi, 1. Ulusal Evde Bakım Kongresi, 24-26 Eylül, İstanbul
- HAUGHEY B, DITTMAR S., (1989) Theoretical Bases of Rehabilitation Nursing. Rehabilitation Nursing, Toronto, Mosby company. p:16 -29..
- HITCHOOK, J. E., SCHUBERT, P. E., THOMAS, S. A., (1999) "School Nursing" Community Health Nursing Caring in Action, Delmar Publisher, P:321-322, 378-379,775-776
- IGOE J. B., SPEER S., (1996) Health Services For Students With Special Needs, Stanhope M., Lancaster J., Community Health Nursing Promoting Health Of Aggregates, Families And Individuals, Fourth Edition, Mosby, USA., P:894,
- IŞIL Ö. ,(1994) Zeka Özürlü Çocukların Günlük Yaşam Aktivitelerine Uyumda Annelere Verilen Eğitimin Etkinliği, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, yayınlanmamış, İstanbul.
- KAAN B., Samsun Zihinsel Yetersiz Çocukları Koruma ve Yetiştirme Vakfı Karadeniz Bölge Müdürü
- KARACA S., OKSAY ŞAHİN A., (2003) Görme Engelli Ergenilerde Öfke Düzeyi Ve Öfke İfade Tarzlarının İncelenmesi, 2.Uluslar Arası 9.Ulusal Hemşirelik Kongresi, Bildiri Özet Kitabı, 92,
- KNUST S., QUARN J., (1983) Integration Of Self-Care Theory With Rehabilitation Nursing, Rehabil Nurs. (8) June/July P.26..
- KUBLER ROSS E., (1997) Ölüm ve Ölmek Üzere. Çev. B. Büyükkol İstanbul Boyner Holding Yayınları.. s.61 - 141.
- LUFTIG R.L. And MUTHERT D., (2005) Patterns Of Employment And Independent Living Of Adult Graduates With Learning Disabilities And Mental Retardation Of An Inclusionary High School Vocational Program, Research İn Developmental Disabilities, July-August, 26 (4) 317-325
- MARTIN, F. R., BROWN, A. E. K., (2001) "School Health Nursing" Edi: Lundy, K.S, James, S., In Community Health Nursing Caring For The Public's Health, Lipponcott, Chapter 39, P:918-941
- MATTHEWS D., WILSON P., (1999) Pediatric Rehabilitation. Philadelphia. Henley and Belfus Company.. P.193.
- NOVAK, J.C., (2000) "Community Health Nurse İn The School" Community And Public Health Nursing, Edi: Stanhope, Lancaster, 5th Edi, By Mosby, Usa, Chapter:43, P:908-930
- OCAKCI A, (2002). "Zonguldak Spastik Çocuklar Merkezinde Eğitim Gören Cerebral

Palsy'li Çocukların Bağımsız Yaşam Becerilerinin Değerlendirilmesi" 8. Ulusal Halk Sağlığı Kongre Kitabı. Diyarbakır, s:271-275.

ÖRSAL Ö., (1998) Zekâ Engelli Çocuk Velilerinin Umutsuzluk Ve Sosyal Destek Durumlarının Belirlenmesi, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi,

ÖZCAN H., (2001) Özürlü Çocuk Ailelerinin Sorunları Ve Çözümleri İçin Genel Yaklaşım, 1. Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyum Bildiri Kitabı (2000'li Yıllarda Aile Hizmetleri), 25-31, Ankara,

ÖZLÜ Y., AHMETOĞLU E., EKUKLU G., (1997) Özürlü Çocuklar Merkezine Devam Eden Çocukların Kardeşlerinde Depresyon Belirtilerinin İncelenmesi, 7. Özel Eğitim Günleri, S:23, Eskişehir,

ÖZTÜRK M., DÜNDAR D., YILDIRIM N. G., HİMMETOĞLU H. H., (1998) Cerebral Palsy'li Çocukların Evde Beslenmelerinin Aile Üzerine Etkisi Ve Beslenme İle İlgili Yakınmaları, 1. Ulusal Evde Bakım Kongresi, 24-26 Eylül, İstanbul

PUESCHEL SM, MURPHY A.: (1976) Assesment Of Counseling Practices At The Birth Of A Child With Down 'S Syndrome, American Journal Of Mental Deficiency, (81):325 - 330..

SADE A.: 1978 -83 Yılları Arasında Tedaviye Alınan Serebral Paralizili Hastaların Uzunlamasına Takip Sonuçları. Fizyoterapi Rehabilitasyon, 4 (2) : 380 - 393. 1983

SUCUOĞLU B., (1992) Otistik çocuklara bağımsız yaşam becerilerinin kazandırılması. Psikoloji Dergisi, 27 (7): 1526..

SUCUOĞLU B., KULOĞLU N., (1997) Özürlü Çocuklarla Çalışan Öğretmenlerde Tükenmişliğin Değerlendirilmesi, Türk Psikoloji Dergisi, 11 (36) 44-60,

TERZİOĞLU G., ŞAFAK Ş., ÇOPUR Z.,(1998) Bedensel Gücünde Kayba Uğrayan Kadınların Ev Ve Aile Yaşamı, 1. Ulusal Evde Bakım Kongresi, 24-26 Eylül, İstanbul

TÜRKDEMİR A. H. ÖZEREN E., (2005) Özürlülerin Sosyo Ekonomik Durumları, 9. Ulusal Halk Sağlığı Günleri 28 Eylül -1 Ekim 2005, Ankara, s:410,

TÜRKDEMİR A. H. ÖZEREN E. AÇAR A., (2005) Özürlülerin Sosyo Demografik Özellikleri, 9. Ulusal Halk Sağlığı Günleri 28 Eylül -1 Ekim 2005, Ankara, s:411,

WILGOSH L. ET AL,(2004) Effective Life Management İn Parents Of Children With Disability: Cross-National Perspectives, Journal Of Intellectual Disability Research, 48 (4&5) 368-386, June

WOLD S. J., DAGG N.V., (1981) School Nursing: A Framework For Practice, 3-540

YILDIRIM F., CONK Z., (2005) Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Depresif Bulgularına Planlı Eğitimin Etkisi, 3.Uluslararası-10.Ulusal Hemşirelik Kongresi, 23, 7-10 Eylül, İzmir